

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXVIII / 2020
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

**SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA**

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický

Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Hruboš, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 30. 6. 2020

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují

www.tiskaarnaknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2020

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / ARTICLES

Tomáš RUSEK: *Josef Poledňák: italský legionář a poslední oběť války o Těšínsko* 4–30

Jitka BALCAROVÁ: *Státní pracovní služba v kontextu Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst v meziválečném Československu: rozpor ideálů demokracie a hospodářské reality 30. let 20. století* 21–39

Lubomír HLAVIENKA: *Národnostní problematika na území okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov v letech 1948–1960* 40–71

Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ – Jaroslav DAVID: *Obraz „ocelového srdce republiky“ v publicistice druhé poloviny 20. století* 72–84

Stanislav POLNAR: *Sovětižace československého myšlení o válce po únoru roku 1948* 85–104

Małgorzata ŚWIDER: *Eine schwierige Partnerschaft – die SPD und Polen in den 1980er Jahren* 105–118

Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices 119–127

Karol Daniel KADŁUBIEC, Opowiadano Anna Chybidziurowa. (*Lukáš Turoň*); Karol Daniel KADŁUBIEC, Śpiywo Anna Chybidziurowa a její sómsiedzi. (*Lukáš Turoň*); Jan DVOŘÁK – Jaroslav FORMÁNEK – Adam HRADILEK, Čechoslováci v Gulagu (Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu). (*Kamil Rodan*); Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (Hg.): Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894 (*Ivan Puš*); David ZÁVĚŠISKÝ, Osvobození Suchých Lazců. Útrapy druhé světové války. (*Ondřej Kolář*)

Kronika / Chronicle 128–132
František Uhlíř – učitel, politik, kazatel (K dvojímu jubileu). (*Pavel Šopák*)

Bibliografická příloha 118 133–134

Autoři / Authors 135

JOSEF POLEDŇÁK

ITALSKÝ LEGIONÁŘ A POSLEDNÍ OBĚŤ VÁLKY O TĚŠÍNSKO

Tomáš Rusek

Josef Poledňák: Member of Czechoslovak Legions in Italy and the Last victim of the Teschen War

The translated article connects a biographical study of the life of the legionnaire Josef Poledňák with the most detailed depiction of the fights of Italian legionnaires south of Skočov on January 30, 1919. The author places the biographical description from the earliest years into the historical context and, with the help of secondary sources, he vividly depicts Poledňák's destinies and personal character. It explains the broader background of his captivity on the Italian front and his entry into the Czechoslovak legions, and with the help of previously unused sources, he describes in detail the last battle near Kyselov in the Těšín region, which became fatal to Poledňák. Thus, the article goes beyond the scope of a classical biographical study and complements the historiography of the Czechoslovak-Polish War of January 1919 with further details. The conclusion is then devoted to the terminological clarification of inconsistencies in Poledňák's legionary work and also to his "second life", which was enriched last year, thanks to the Valašské Meziříčí Union of the Czechoslovak Legionnaire Community, with a memorial plaque unveiled in the local grammar school.

Key Words: Great War, Těšín, Seven Days War, Czech-Polish Relations, Josef Poledňák

„Jeho činnost v italské legii zaslouží si zvěčnění a vyličení jeho charakteru patří přímo do čítanek. Dojde k tomu jednou?“¹

Kpt. Josef Filip, velitel 5. roty 35. střeleckého pluku

V souvislosti se stým výročí československo-polského konfliktu o Těšínsko jsem byl osloven obnovenou jednotou Československé obce legionářské (dále ČsOL) ve Valašském Meziříčí, abych zpracoval krátký biografický článek věnovaný legionáři Josefu Poledňákovi, valašskomeziříčském rodákovi, který byl poslední známou obětí lednových bojů roku 1919. Poměrně útlý osobní legionářský spis, plný nejasností a zároveň skoupý v líčení průběhu služby, prozrazoval strohou studií. Pečlivá heuristická práce však odhalila neobvyklé množství sekundárních pramenů, které dovolovaly nejen barvitě vyličení Poledňákova života, ale také dosud nejpodrobnější popis činnosti II. praporu 35. střeleckého pluku na Těšínsku, především pak útoku na Kyselov. Boj o tuto nevelikou obec byl z československého hlediska nejkrvavějším střetnutím celého konfliktu a pro Josefa Poledňáka se stal také osudným. Předkládaná studie je tedy současně biografií, jakož i vědeckým článkem prohlubujícím znalosti o závěrečném střetnutí československo-polské války.

Mládí Josefa Poledňáka

Narodil se 3. února 1891 ve Valašském Meziříčí jako čtvrté dítě do rodiny Antonína a Františky Poledňákových.² Otec se živil stolařinou, jeho tchán byl bednář a Josefův dědeček z otcovy strany zase místní hajný. Josef tak od mala vyrůstal ve světě dřeva a okolních

1 Josef FILIP, *Nejvyšší česká obchodní škola (dokončení)*, Československý deník, roč. 1, č. 198, 29. 7. 1919, s. 2.

2 Zemský archiv Opava, Římskokatolická fara Valašské Meziříčí, inv. č. 2183, Katolická matrika Valašské Meziříčí 1881–1905.

lesů. Přestože ve městě fungovala odborná škola pro zpracování dřeva, mladík se po ukončení základního vzdělání nerozhodl pokračovat ve stopách rodinné tradice, ale nastoupil na valašskomeziříčské gymnázium.

Během studentských let byl velmi činnorodý a aktivně se zapojil nejen do dění ve škole. Stal se jednatelem akademického klubu *Palacký*, v jehož rámci organizoval v září 1912 první sjezd absolventů spojený s manifestací za druhou českou univerzitu na Moravě, přičemž sám koncipoval závěrečnou rezoluci.³

Projevil hlubší zájem o literaturu a politiku, neboť nejpozději od roku 1914 byl předsedou literárního a vlasteneckého spolku *Rozkvět*,⁴ a už tehdy byl také aktivním členem České strany národně sociální, za kterou jako řečník vystoupil hned při několika příležitostech.⁵ Nezanedbával ovšem ani sport – hrával kopanou, a již v roce 1907 žádal s kamarádem Vilémem Kožuchem jménem místního studentského krouž-

ku sousední S. K. Vsetín o podporu. Vsetínský klub pak dovolil valašskomeziříčským hochům hrát ve své rezervě.⁶

Josef Poledňák po úspěšném zakončení studia na gymnáziu roku 1912 dále absolvoval abiturientský kurz v Brně. Když dosáhl odvodového věku, využil práva středoškolského absolventa a přihlásil se jako takzvaný jednoroční dobrovolník. Po dvouměsíčním základním vojenském výcviku tak pokračoval do speciálního kurzu a po roce byl přeložen do zálohy jako desátník.

Po vystudování se živil jako účetní, ze svého výdělku finančně podporoval starší, předčasně ovdovělou sestru Kamilu, a jako strýc byl také vzorným poručíkem její dcerky Drahomíry. Do poklidného Josefova života, stejně jako do života mnoha tisíců jiných

3 Pokrok (Stráž na Hané), roč. 8, č. 39, 20. 9. 1912, s. 3.

4 Rozkvět byl klub národně sociální mládeže. Patrně se v tomto případě jednalo o valašskomeziříčskou buňku, ovšem vzhledem k nedostatku pramenů to s určitostí tvrdit nemůžeme.

5 Národní listy, roč. 52, 19. 8. 1912, s. 2.

6 „Kopaná v našem městě je dosti pěstována, avšak většinou od nás studentů. Poněvadž však nesmí mít svůj vlastní klub, přihlásili bychom se za členy se všemi povinnostmi klubu Vašeho a hráli bychom jako reserva S. K. Vsetína. Někteří hráči naši by mohli hrát po případě i v prvním mužstvu...Ovšem v případě přijetí by jsme si vyprošovali podporu finanční, totiž starými míči. S očekáváním kladné odpovědi podepsáni: Kožuch Vilém a Poledňák Josef, studující.“ 35 let S. K. Vsetín, na paměť pětaticátého výročí činnosti sportovního klubu Vsetín, Vsetín 1940, s. 12.

mužů, však nenadále vpadla válka. Útlum národního ruchu se projevil v úředním zákazu vlastenecky-literárního spolku mládeže *Rozkvět*, snad pro napojení na národně sociální stranu, dřívější antimilitaristické tendence a zatčení jejího předsedy Václava Klofáče dne 7. září 1914. Nejpozději roku 1915 pak musel také Josef Poledňák obléknout uniformu a vydat se na cestu do zákopů první světové války.

Velká válka

Desátník Josef Poledňák nastoupil službu u 57. pěšího pluku, jenž byl v mírové době dislokován v haličském Tarnově (Tarnów) a z 91 % ho tvořili Poláci. Informace o jeho službě v rakousko-uherské armádě se dozvídáme výhradně z legionářských spisů, v nichž jsou jedinými údaji pro toto období datum zajetí, hodnost a pluk. Podrobněji tak můžeme rekonstruovat pouze dobu těsně předcházející jeho pádu do rukou nepřítele.

V létě 1918 se mladík nacházel se sedmapadesátníky na italské frontě. Po uzavření Brest-litevského míru byla Itálie jediným přímým nepřítelem Rakousko-Uherska, které tehdy plánovalo v součinnosti se svým německým spojencem v polovině června mohutnou ofenzivu na řece Piavě. Cílem bylo zvrátit průběh války ve prospěch centrálních mocností.

V té době již byly podél celé fronty rozmístěny také výzvědné rotý československých legionářů, které působily na slovanské vojáky rakousko-uherské armády a získávaly je do služeb Italů. Není bez zajímavosti uvést, že právě díky jejich činnosti se 23. května 1918 podařil přechod poručíka 56. pěšího pluku Karla Stinného do zajetí, v němž předal italskému velení podrobné informace o plánované ofenzivě včetně dne jejího zahájení 15. června 1918.⁷

Podle bojového plánu nepatřil 57. pěší pluk mezi prvosledové jednotky, ale v den zahájení ofenzivy se nacházel v armádní rezervě Sočské armády u Annone Veneto. Ve tři hodiny ráno se po celé délce fronty ozvala ohlušující palba děl, o pár hodin později pak vyrazily první jednotky na pramicích přes řeku a sapéři⁸ počali budovat pontonové mosty.

Takto vzpomínal na první chvíle na druhém břehu František Jaroš: „*přicházejí nepřetržitě tlupy promáčených, hrůzou vyděšených italských vojáků, kteří mezi sebou vedou nebo na nosítkách přinášejí naše raněné. Mezi zajatými Italy objevují se též někteří mající červenobílé vyložení na límcích. Jsou to prý čeští legionáři*“.⁹ Některé hlídky legionářů byly omylem ponechány v prvních liniích a zachyceny bubnovou palbou. Pokud legionáři padli do rukou nepřítele, byli odsouzeni za vlastizradu k oběšení.¹⁰

Sočské armádě se podařilo na několika místech prolomit nepřátelskou obranu a na pravém břehu u San Donà di Piave vytvořit předmostí. Ještě téže noci Josef Poledňák nastoupil přesun k hřmící frontě a druhého dne již pod rouškou tmy pokračoval se svými spolubojovníky řeku u Sant'Osvalda, dva říční zákruty jižněji od místa, kde před třemi týd-

7 Stalo se tak u Fossalta di Piave, kde bude zanedlouho nasazen také Josef Poledňák. Dnes je obec známá spíše krátkým působením Ernesta Hemingwaye, příslušníka amerického Červeného kříže, který zde byl v červenci 1918 raněn minometným granátem jen pár metrů od místa přechodu Karla Stinného. Bruno MARCUZZO, *I leoni delle due rive*, Treviso 2017, s. 26–47.

8 Dobový termín pro příslušníka ženijního vojska. Sapéři budovali zákopy a opevnění, odstraňovali překážky anebo, jako v uvedeném případě, připravovali cesty a mosty pro zbytek armády.

9 Libor NEDOROST, *Češi v I. světové válce – Do hořkého konce*, díl III, Praha 2007, s. 242.

10 Řada obcí nejen podél řeky Piavy dnes popravené čs. legionáře připomíná pamětními deskami – Conegliano, Oderzo, Piavon, San Donà di Piave aj.

ny dezertoval poručík Stinný. Sedmapadesátá divize, jejíž součástí byl i Poledňákův pluk, měla za úkol prohloubit předmostí severozápadním směrem od Fossalta di Piave.

Právě 17. června, kdy Josef Poledňák zaujímal pozice na pravém břehu Piavy, byl do útoku proti rakousko-uherskému předmostí nasazen také I. prapor 33. střeleckého pluku italských legií – byl to první bojový křest legionářů v přímém boji. Během útoku na kulometné hnízdo vzdálené necelých 5 kilometrů jihozápadně od Poledňákových pozic, padl toho dne Jan Čapek, posléze nazývaný „*zakladatelem italské legie*“.¹¹

Následující dny sedmapadesátníci hájili jihozápadní okraj Fossalta di Piave. Přes veškerou snahu se jim ale kvůli přibývajícím posílám Italů nedařilo postoupit dále. Naopak rozvodněná řeka a neustálé ostřelování přechodů přes ni znemožňovalo plynulý přísun vlastních jednotek a válečného materiálu. Nakonec 20. června večer císař Karel I. přímým rozkazem nařídil ústup zpět na levý břeh řeky Piavy. Poslední rakousko-uherská ofenziva Velké války selhala.

Stažení 57. pluku bylo naplánováno na podvečer 23. června, avšak Italové zpozorovali pohyb nepřátelských jednotek a spustili zuřivou dělostřeleckou palbu s cílem přehradit ustupující cestu k řece a zničit přechodové můstky. Částečně uspěli – u Sant’Osvalda, kam mířil také 57. pluk, zůstala průchozí jediná lávka, která se dala překročit pouze v zástupu. Svízelnou situaci Italové pohotově využili a po odeznění dělostřelby zaútočili na oba křídla stahujících se Rakušanů (viz mapa č. 1).¹² Pravděpodobně v těchto ústupových bojích byl desátník Josef Poledňák zajat italskými úderným oddílem – *ardity*.¹³ Společně s ním toho dne padlo do zajetí dalších 7 sedmapadesátníků – budoucích legionářů (poručík, svobodník a pět vojínů).¹⁴

Ze zajetí do československé legie

První cesta Josefa Poledňáka a ostatních vedla do rozřazovacího tábora u Ferrary. Počátkem srpna pak byli přemístěni do zajateckého tábora Avezzano v jednom z údolí Středních Apenin. Právě v této oblasti byla tehdy soustředěna většina československých zajatců.¹⁵ Je pravděpodobné, že podání přihlášky do legií bylo kolektivním rozhodnutím výše

11 Jan Čapek (1876–1918) – přestože byl rodákem z Michle u Prahy, dnes je zejména spojován s Těšínskem, kam odešel ve svých 25 letech za prací v místních dolech. Od 17 let byl aktivním členem Sokola, vypracoval se až na náčelníka Moravsko-slezské župy sokolské a platil za průkopníka českého sokolství ve Slezsku. V roce 1915 byl v rámci tzv. „Orlovské aféry“ odeslán na frontu, kde téhož roku padl do italského zajetí. V lednu 1917 spoluzaložil v táboře S. M. C. Vetere Československý dobrovolnický sbor a stal se jeho prvním a jediným starostou. Jednalo se o největší čs. zajateckou organizaci, kladoucí si za cíl ozbrojený odboj proti Habsburské monarchii ve jménu samostatného čs. státu. Čapkovi dobrovolníci posléze tvořili zdravý základ budoucí čs. legie na italské půdě. Viz Tomáš RUSEK, *Legionář Jan Čapek* (diplomová práce Slezské univerzity), Opava 2018.

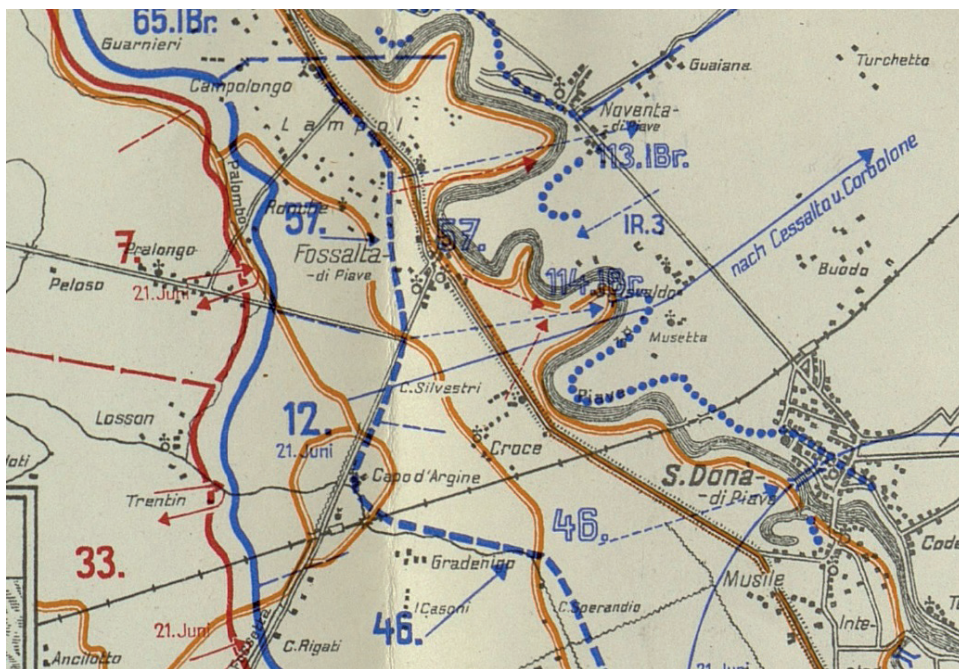
12 L. NEDOROST, Češi v 1. světové válce, díl III, s. 267.

13 Ardité byli elitními údernými jednotkami italské armády, speciálně vycvičenými v útočném boji. Jejich název by se dal volně přeložit jako *Odvážní* či *Troufali*. Organizováni byli v úderných praporech – *Reparto d’Assalto*, a právě takový zajal 23. června 1918 Josefa Poledňáka.

14 Poručík Vladimír Gudrich (17. 1. 1895), svobodník Tomáš Ambrož (21. 12. 1889), vojín František Stránský (8. 12. 1880), Josef Pulmerský (14. 3. 1896), Eduard Martinec (25. 10. 1882), Václav Koudelka (27. 11. 1894) a Jaroslav Drahoš (1. 2. 1895).

15 Hlavním soustředovacím táborem pro čs. zajatce byla od vzniku čs. legie v Itálii Sulmona, kde byl barákový tábor pro mužstvo (Fonte D’Amore) a v sousedním opatství zároveň tábor důstojníků (Badia di Sulmona). Z kapacitních důvodů byl posléze pro Čechoslováky vyčleněn také tábor v nedalekém Avezzanu, kam měli být zároveň odesíláni vojáci zajatí čs. legionáři. František BEDNAŘÍK, *V Boj*, Praha 1927, s. 629–633.

Mapa č. 1

zmíněné skupiny zajatců 57. pluku, protože pět z nich včetně Josefa Poledňáka skládalo slib ve stejný den – 31. srpna 1918. Poté následovalo zařazení k doplňovacímu útvaru.¹⁶

Dne 22. září 1918 byli všichni přiděleni k formujícímu se 35. střeleckému pluku.¹⁷ Tímto dnem se Josef Poledňák stal italským legionářem, desátníkem 5. roty II. praporu 35. střeleckého pluku. Symbolicky se tak stalo den po nejslavnějším střetu československé legie v Itálii – obraně kóty 703 Doss Alto.

Jedná se o vrchol na severním konci horského masivu Monte Baldo, kde tehdy byla rozložena československá 6. divize. Původně měl nový pluk zamířit právě tam, ovšem počátkem října byla divize stažena z horských hřebenů do zápolí. Současně s ní tak byl 35. střelecký pluk od 20. října 1918 dislokován v oblasti Colli Berici západně od Padovy. Velitelství pluku společně s II. praporem sídlilo v Sossanu a Josef Poledňák dal znovu průchod svým literárním vlohám, když zde založil legionářský časopis.¹⁸

Jak vzpomíná kapitán Jan Šeba, pětatřicátníci se snažili vyrovnat starším plukům v nejbližším boji: „Do linií nastoupil i bojechtivý právě zformovaný 35. legionářský pluk, jehož důstojnická i ze zástupců mužstva složená delegace se u mě přimlouvala, aby pluk byl v nastávající akci jako první nasazen, aby si vysloužil zásluhu při křtu ohněm.“¹⁹ Takové

16 Vojský ústřední archiv – vojský historický archiv (dále jen VÚA – VHA), Legionářské osobní spisy (dále jen LegOS), Josef Poledňák (1894–1919).

17 F. BEDNAŘÍK, *V Boj*, s. 881.

18 *Upřímná vzpomínka*, Legionářská stráž, roč. 11, č. 29–30, 3. 7. 1931, s. 4.

19 Jan ŠEBA, *Paměti legionáře a diplomata*, Praha 2016, s. 104.

rozhodnutí však nebylo v pravomoci vojenského zástupce Československé národní rady a pluk zůstal v zázemí.

O čtyři dny později Italové zahájili po celé délce fronty ofenzivu, která měla za následek rozklad rakousko-uherské armády. V jejím průběhu se zhroutila také sama podunajská monarchie, na jejíž troskách dne 28. října 1918 vznikl samostatný československý stát. Dne 3. listopadu 1918 generál pěchoty Viktor Weber von Webenau podepsal ve Ville Giusti nedaleko Padovy příměří jménem již neexistující říše.

Téhož večera dorazila zpráva také do Sossana. Poručík Jeroným Holeček od 6. roty II/35. stř. pluku byl zrovna na odchodu z místní hospůdky, když venku zaslechl zprvu nerosrozumitelný křik, měnící se v radostnou novinu: „*Pace! Mír! Příměří! Armistizio!... Naše hospoda znovu se naplnila lidmi všeho druhu. Italové už jásali nad mírem. Čechoslováci byli tím více v rozpacích, neboť každý by se byl rád otázel, jak se to skončilo a jak to dopadá s nimi... V hospodě bylo jako o tancovačce, až na to, že ženských tu snad vůbec nebylo. Nikdo si nesedal. Vojáci a civilisté tvořili celek, třebaš různorodý, zaujatý jednou věcí. Hulilo se ovšem nezřízeně, z vlastního i cizího tabáku: bavčilo slavnostně. Brzy elektrické lampy jen mdle a mátožně prosvítávaly oblakem dýmu... Škoda z nás krčmáři nezvešla.*“²⁰

Válka na italské frontě skončila. Legionář Josef Poledňák už neměl možnost do posledních bojů po boku Italů zasáhnout. Osudný střet jej tak čekal až na hranicích mladé Československé republiky, ovšem nepředbíhejme. Na počátku listopadu se celá československá divize soustředila v okolí města Padovy. Druhý prapor 35. střeleckého pluku se tak přemísťl do S. Giacoma, vzdáleného zhruba 5 kilometrů jihovýchodně od místa podpisu příměří.

Klidnější doba umožnila v polovině měsíce reorganizaci československých jednotek na armádní sbor o dvou divizích, reflektující nárůst počtu nových dobrovolníků. Josef Poledňák se v této souvislosti dočkal 18. listopadu povýšení z desátníka na četaře.²¹ Souběžně vznikaly také dosud chybějící oddíly jezdecké a dělostřelecké, takže po dokončení rozsáhlých změn byla celková síla armádního sboru odhadována na 19 tisíc mužů.

V listopadu se k legionářům donesly první zprávy z Československa, hovořící o obtížích nové vlády v převážně německých pohraničních oblastech, ale také na Těšínsku a Slovensku. Všichni tak netrpělivě očekávali rozkaz k odjezdu do vlasti.²² Než k tomu však došlo, měli legionáři možnost se poprvé prezentovat před italskou veřejností jako vojáci samostatného československého státu.

Na 8. prosinec byla naplánována slavnostní přísaha československého armádního sboru v Padově, spojená s předáním praporů jednotlivým plukům. Ohromné přehlídce na padovském náměstí Prato della Valle přihlížel italský král Viktor Emanuel III., řada vyšších důstojníků včele s „*Neporaženým*“ vévodou z Aosty a zástupci ostatních dohodových států. Za československou diplomacií byli přítomni Dr. Lev Borský a vojenský přidělenec kapitán Jan Šeba, který předčítal text přísahy. Následovala ceremonie předání praporů šesti československým plukům u tribuny s významnými hosty.²³

Dnes již nevíme, jestli byl Josef Poledňák členem čestné stráže, která před zraky italského krále přebírala prapor pětatřicátníků, ve vzpomínkách dalšího legionáře se ovšem

20 Holečkův román je obecně velmi cenným a čtivým pramenem, popisujícím každodenní život pětatřicátníků několik posledních týdnů před odjezdem do vlasti. Jeroným HOLEČEK, *Návrat, kus legionářské epopeje*, Brno 1933, s. 16.

21 VÚA – VHA, LegOS, Josef Poledňák.

22 Václav FLEISCHMANN, *Paměti lékaře 1910–1920*, Praha 2002, s. 430.

23 F. BEDNAŘÍK, *V Boj*, s. 885–888.

dochovala slova, která měl pravděpodobně po skončení slavnosti pronést k bratřím: „*Do- stáváme prapor. Bílá barva snoubí se s červenou. Ať bílá barva je nám všem znakem ho- lubičí čistoty! Ať neposkvrní se hanbou, zbabělostí či nečestným chováním. Červeň hlásej vám sílu a moc odporu! Ať prapor náš letem Sokola se rozletí a ocelovými spáry v nepřítele se zaryje! Vždyť pravda vítězí! Vneseme prapor náš do samostatného našeho státu! Vpřed za ním, za pravdu a vítězství! Ať se prapor náš nikdy nesklání, ale hrdě v čele našem vlaje! Vljaj prapore, vlaj, hlásej naši lásku k vlasti!*“²⁴

Ještě před odjezdem proběhla další vlna povyšování, v jejímž důsledku se důstojnický sbor stal většinově československým.²⁵ Do čela II. praporu byl postaven rotmistr František Melichar, Josefa Poledňáka čekalo 15. prosince povýšení do hodnosti strážmistra.²⁶ Čers- tvě povýšený se také následující den zúčastnil přehlídky pluků 6. divize před prezidentem Tomášem Garrigue Masarykem, který se přes Itálii vracel do vlasti.

Než zemi opustil, vydal formou rozkazu prohlášení ke všem italským legionářům: „*Přišel jsem k Vám v poslední okamžik před Vaším odchodem domů, část už jste doma. Chci Vám jen říci, že Vám doma nastává čestný a zodpovědný úkol – být s bratry z Francie prvou záštitou našeho státu. Dovolenu budete mít po částech a ne příliš dlouhou, protože Vás potřebujeme. Co jsme započali a čeho jsme dosáhli za hranicí, co jste národu vybojovali, Vy musíte teď dokončit a doplnit doma. Očekávám od Vás, jako doposud, vzornou demokratickou disciplinu. Vzpomeňte svých bratří na dálné Rusi a přinesete s lehkostí poslední obět.*“²⁷

Návrat do vlasti

Přeprava československého armádního sboru z Itálie – bezmála 20 tisíc vojáků včetně techniky a trénu – do Československa byla o to náročnějším logistickým počinem, se děla v podmínkách válkou vyčerpané Evropy. Překážkou byla poničená infrastruktura, nedosta- tek dopravních prostředků i zásob potřebných k přepravě. Na cestu byli vojáci dovybavo- váni kabáty (místo do té doby používaných pelerín), zimním prádlem a druhým párem bot, což lépe odpovídalo chladnějšímu středoevropskému podnebí a nastupující zimě.

Celkem 67 železničních transportů v průběhu prosince přepravilo celý armádní sbor na území republiky.²⁸ Legionáři z Itálie tak byli první částí československého revolučního vojska, která se vrátila do vlasti, následována v lednu 1919 transporty francouzské legie.

Pětaticátý pluk byl přepravován jako poslední, a tak na Poledňákovu 5. rotu 35. stře- leckého pluku vyšla řada při 54 transportu. Vyrazit mohl po dvou možných trasách vedou- cích přes Rakousko – severní alpskou cestou přes Trento-Toblach/Dobbiaco-Villach nebo jižní Treviso-Tarvisio-Villach, a odtud pak dále přes Sant Michael a Steyr do Českých Budějovic, kam dorazil po několika dnech. Těžko si dnes lze představit nadšení a radost legionářů z návratu do samostatného státu. Poledňák své pocity popsal svým nejbližším

24 *Upřímná vzpomínka*, Legionářská stráž roč. 11, č. 29–30, 3. 7. 1931, s. 4.

25 Do té doby byla nejvyšší hodnost čs. důstojníků poručík, vyšší hodnosti zastávali důstojníci italsí.

26 Ekvivalentem rotmistra italské legie byla v meziválečné čs. branné moci hodnost kapitána, strážmistr pak odpovídal hodnosti praporčíka, tedy nejvyšší poddůstojnické hodnosti (dle hodnostních tříd užívaných od r. 1925).

27 F. BEDNAŘÍK, *V Boj*, s. 889.

28 Tamtéž, s. 890–891.

v dopise z 29. prosince 1918: „*Libám vás všechny co svobodný vojín na svobodné půdě. Radostí se chvěji. Jásám. Jsem hrd, že jsem docílil vyššího stupně co Čechoslovák.*“²⁹

Na rozdíl od svých bratrů z Francie na italské legionáře nečekalo slavné uvítání v Praze, neboť bylo nutné zajistit státní suverenitu a pořádek na Slovensku. Legionáři ihned předsedali do československých souprav a mířili přes Jihlavu, Třebíč a Brno dále na východ: „*Cesta na Slovensko byla triumfální cestou našich legií, obyvatelstvo ve všech stanicích nadšeně vítalo transporty zahraničních bojovníků.*“³⁰

Dne 31. prosince 1918 dorazil pětaticátý pluk do Žiliny a ubytoval se v barácích bývalého zajateckého tábora. Významnější událostí bylo přehlédnutí celého pluku dr. Vavrem Šrobárem, ministrem s plnou mocí pro Slovensko, který se svým úřadem tehdy sídlil ve městě. Jinak byl začátek ledna věnován lehkému výcviku a odpočinku. Někteří legionáři dostali dvoudenní dovolenou ke krátké návštěvě rodiny. Jestli se do rodného města vydal nakrátko také Josef Poledňák, bohužel nevíme.

Československo-polský spor o Těšínsko

Mezitím se vyostřila situace na sousedním Těšínsku, jehož území bylo od roku 1327 součástí českých zemí. V 19. století zažil tento region demografickou explozi spjatou zejména s rozmachem kovodělného, hutního a těžního průmyslu.

S rozvojem národních hnutí pak lze nejpозději na počátku 20. století vysledovat stopy zápasu o etnické hranice tehdy ještě pohraniční, okrajové části Rakousko-Uherska, mezi Čechy a Poláky. Rozpadem habsburského soustátí přerostl tento vnitropolitický zápas o národní hranici na okraji mnohonárodnostního impéria v mezinárodní spor mezi nástupnickými státy – Československem a Polskem.

Napětí v regionu vedlo na počátku listopadu 1918 k uzavření prozatímní dohody o rozdělení sfér vlivu mezi místními národními výbory. Dohoda měla dočasný charakter a konečné vyřešení sporu přenechávala centrálním vládám. Československá strana při vyjednávání argumentovala historickým právem, potřebností průmyslového zázemí a Košicko-bohumínské dráhy, důležité spojnice mezi českými zeměmi a Slovenskem.

Polská strana naopak poukazovala na předválečné výsledky sčítání lidu z roku 1910, podle něhož se většina obyvatelstva hlásila k polské obcovací řeči.³¹ Odkládání konečného rozhodnutí společně se zhoršující se situací v kraji nakonec vyústilo v ozbrojený konflikt.

První válka Československa

V rozporu s předchozí úmluvou Polsko ohlásilo na 26. ledna 1919 na území pod svou kontrolou volby do Ústavodárného Sejmu a odvolky do polské armády. Fakticky se jednalo o výkon státní svrchovanosti na dosud sporném území. Československo se po nezodpovězeném protestu rozhodlo území Těšínska vojensky obsadit. Do čela československých sil byl jmenován podplukovník Josef Šnejdár, který se před začátkem nepřátelství po-

29 *Upřímná vzpomínka*, Legionářská stráž, roč. 11, č. 29–30, 3. 7. 1931, s. 4.

30 VÚA – VHA, Italská legie (dále jen IL), p. pl. 35 – velitelství, Ka 6, František MORAVEC, Historie pěšího pluku č. 35 italských legií, s. 13.

31 Dle údajů z r. 1910 se z celkového počtu 426 667 obyvatel Těšínska hlásilo k polské obcovací řeči 233 850 (54,8%), české 115 604 (27,1%) a německé 76 916 (18,1%). Samotný klíč obcovací řeči, jakož i samotný průběh sčítání, byl již ve své době podroben těžké kritice a jeho směrodatnost pro určování národnostního charakteru obcí i regionu zpochybněna. Dan GAWRECKI, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*, Český Těšín 2017, s. 92.

kusil intervenovat v Těšíně u polského velitele, plukovníka Franciszka Ksawery Latynika, a přimět jej k vyklizení území bez boje. Přestože byl plukovník Latinik v početní nevýhodě, neboť větší část polských jednotek tehdy válčila na východě s Ukrajinci, rozhodl se s nepočetnými silami obsazené území bránit.

Čechoslováci zahájili svůj postup 23. ledna 1919 ze dvou směrů. Hlavní skupina vedená třemi prapory 21. střeleckého pluku francouzské legie, vojáky prvotřídně vyzbrojenými a zocelenými boji na západní frontě, podpořenými třemi prapory domácího vojska – 54. pěším plukem z Olomouce, 93. pěším plukem ze Šumperku a 17. mysliveckým praporem z Fryštátu – a dvěma dobrovolnickými prapory, Bohumínským a Orlovským, vyrazily odpoledne ze severozápadního směru od Moravské Ostravy ve dvou proudech na Bohumín-nádraží a Orlovou.

Vedlejší úder, jehož účelem bylo roztržít polskou obranu, měl být veden od jihu přes Jablunkovský průsmyk. Nejbližší vojenské jednotky tvořily Poledňákův II. a III. prapor 35. střeleckého pluku posádkou v Žilině.³² Ty byly posíleny o 2. baterii³³ 1. dělostřeleckého pluku. Celá bojová skupina pod vedením rotmistra Julia Aujeského vyrazila večer téhož dne ve dvou vlnách směrem k hranicím.

Přes poškození trati u Jablunkova legionáři následující den úspěšně postoupili zasněženým údolím až do Bystrice nad Olší. Neměli ovšem žádné spojení s vrchním velitelstvím, které nemohli o svém postupu informovat. Velitelství tak mělo k dispozici pouze mylnou zprávu o těžkém poškození tunelu u Jablunkova, vyžadujícím několikaletnou opravu, a proto nařídilo celé skupině po kurýrovi ze Žiliny zdoluhavý přesun zpět přes Vlárský průsmyk – Přerov a Moravskou Ostravu do nových výchozích pozic u Frýdku. Jelikož v první fázi bojů byly na čele postupu rotý III. praporu 35. střeleckého pluku, nedostal se Josef Poledňák během této operace do akce.

Po dvoudenní přepravě dorazila 26. ledna ráno skupina do Moravské Ostravy, kde podplukovník Šnejdárk osobně vydal rotmistru Aujeskému další rozkazy. Zatímco hlavní síly toho dne sváděly tvrdé boje u Zebrzydowic a Stonavy, bojová skupina 35. střeleckého pluku se přesunula do Dobré u Frýdku, odkud druhý den ráno zahájila postup na Těšín.

Polské oddíly se z města již dříve stáhly, takže byli italští legionáři po vojácích jindřichohradeckého 75. pěšího pluku druzí, kteří v poledne bez boje vkročili do sídelního města těšínských knížat. Obsazením Těšína skončila aktivní úloha legionářů 21. střeleckého pluku, kteří byli po prodělaných bojích ponecháni v záloze. Do čela připravované ofenzivy proti polským obranným pozicím na Visle tak měly být nasazeny posily domácího vojska společně s italskými legionáři 35. střeleckého pluku.

Následující dva dny jednotky věnovaly upevňování výchozích pozic za Těšínem. Docházelo také ke střetům předních hlídek a dělostřeleckým soubojům. Poledňákův II. prapor tehdy vykonával strážní službu ve městě, zatímco III. prapor zaujímal jižní úsek československých linií v prostoru Bažanovice – Děhylov – Kojkovice a Trinec. Dne 29. ledna převzal velení celé skupiny rotmistr František Melichar, který se vrátil z dovolené a byl služebně starší než velitel III. praporu 35. střeleckého pluku rotmistr Aujeský. Týž den se

32 Velitelství pluku společně s I. praporem odjelo 21. ledna 1919 do Košic. Podobně, jako se velení čs. sil zřekl velitel 21. stř. pluku pplk. Antoine Charles Philippe Gillain s odůvodněním, že Francie se nenachází ve válečném stavu s Polskem, nevelel italským legionářům v těchto bojích velitel 35. stř. pluku plk. Ettore Grasselli. VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Ka 6, F. MORAVEC, Historie pěšího pluku č. 35.

33 Organizační jednotka dělostřelectva rovnocenná rotě u pěchoty. V užším slova smyslu skupina dvou a více kanónů nebo houfnic koordinujících palbu na stejný cíl.

do bezprostředního zápolí u Bažanovic vydal se svým II. praporem také strážmistr Josef Poledňák. Druhý den měly být oba prapory nasazeny do ofenzivy s cílem zlomit polskou obranu na řece Visle a obsadit její neuralgický bod – město Skočov.

30. ledna 1919

Zima roku 1919 byla neobvykle tuhá. Obzvláště tento den dosahoval třeskový mráz – 26 °C a přes hustě zasněžená pole dul ostrý vítr: „*Silnice a polní cesty byly pokryty silnými vrstvami sněhu a ledu, což téměř úplně znemožňovalo užívání těžkých aut nákladních k dopravě střeliva a potravin. Na silnici z Těšína do Skočova, velmi pahorkaté, bylo místy tolik ledu uhlazeného větrem, že značně vázl i pohyb lehkých vozů praporečních trénů.*“³⁴

Úkolem podskupiny rotmistra Melichara, složené z I. (v přesunu z Těšína),³⁵ II. a III. praporu 35. střeleckého pluku, podporovaných dvěma dělostřeleckými bateriemi,³⁶ bylo dosáhnout Visly na linii Harbutovice – Dolní Bladnice – Ustroň a následně provést obchvat levého křídla polského vojska do týlu. Východištěm útoku byla linie mezi kopcem Chelm a Holešovem (Goleszów, Polsko) – všeobecný útok měl být zahájen v 7 hodin ráno. Třetí prapor, nacházející se již dříve v prostoru, měl za úkol obsadit výšinu Chelm a vyčkat do příchodu druhého praporu a obou baterií. Jelikož měl ale rotmistr Aujeský zprávy, že před sebou až k Visle nemá žádné nepřátelské oddíly, zahájil již v 6 hodin postup k řece přes Horní Kozákovice k Nierodzinu.

Velitel podskupiny rotmistr Melichar se štábem mezitím zaujal pozici na kótě 419 – Chelm, odkud měl výborný rozhled na celou rovinatou oblast útoku. Dělostřelecké baterie se rozložily severně od Bažanovic, připraveny palbou podporovat postup pěchoty. Poledňákův druhý prapor bez boje v ranních hodinách obsadil Holešov a okolo sedmé pokračoval v postupu na severovýchod podél železnice ke Skočovu. Oproti původním dispozicím se postup operativně obrátil severněji proti polské obraně před Skočovem, přičemž II. praporu bylo vykázano levé křídlo, kde měl udržovat spojení s částmi píseckého 11. pěšího pluku, zatímco III. prapor byl na pravém křídle, dotýkající se nejvýhodnějšími rotami břehu Visly (viz mapa č. 2).

Proti II. praporu 35. střeleckého pluku hájily polské pozice od Kyselova až k železniční trati na Skočov vojáci III. praporu 28. pěšího pluku z Lodže pod velením kapitána Stanisława Skwarczyńskiego. Byli vyzbrojeni a vyzbrojeni po německém vzoru a ve srovnání s ostatními oddíly plukovníka Latinika patřili k nejlépe vycvičeným jednotkám, což ostatně uznale potvrdil po bojích také podplukovník Šnejdárk.³⁷ Přes špatné povětrnostní

34 VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Ka 6, F. MORAVEC, Historie pěšího pluku č. 35, s. 19.

35 První prapor 35. stř. pluku byl odvolán z Košic a do akce se zapojil až v odpoledních hodinách dne 30. ledna 1919.

36 I. baterie 19. plzeňského pluku vyzbrojena 8 cm polními kanony vz. 1905/08 (možná však již modernizovaným vz. 17) a 2. baterie 1. děl. pluku vyzbrojena 10 cm lehkými houfnicemi vz. 14. V dřívějších pramenech a mapových přílohách se často uvádí namísto pražské baterie legionářská 3. baterie 6. leg. divize, ovšem jedná se zřejmě o mylku. Od počátku byla skupině 35. stř. pluku vyčleněna 2. pražská baterie, kterou správně na pozicích uvádí jak kronika 1. děl. pluku, tak poznámky kap. Václava Volfa, který velel jedné z baterií italské legie. Potvrzuje to ve svém hlášení i rtm. Melichar, když hovoří o polní baterii a baterii 10 cm houfnic (výše uvedená leg. baterie byla vyzbrojena polními kanony). Karel KAVENA, *Dějiny dělostřeleckého pluku 1 Jana Žižky z Trocnova v ruské revoluci a ve vlasti*, Praha 1937, s. 712, 714–717; Archiv Jiřího Charfreitaga, pozůstalost divizního generála Václava Volfa; VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Ka 6, deníky, Hlášení majora Františka Melichara, velitele 35. stř. pluku.

37 „Z Łodzi przyjechał batalion piechoty Wehrmachtu. Serce rosło, jak się patrzyło na tych żołnierzy. Mieli

podmínky postup probíhal uspokojivě. Okolo 9 hodiny již 7. rota II. praporu obkličovala polskou pozici zhruba 1,5 kilometru východně od zmíněné vsi na kótě 340 (viz mapa č. 2), kterou následně „brilantním nápirem“ dobyla.³⁸ Tím byla polská obranná linie prolomena a legionářům se otevírala možnost postupu na skočovské nádraží, vzdálené zhruba 2,5 kilometru.

Ve štábu plukovníka Latinika tato zpráva vyvolala nemalé pozdvižení. Sám Latinik se ji dozvěděl na cestě k nádraží, kde se chystal přivítat v noci přibylé posily II. praporu 7. pěchotního pluku (polských) legií. Zprávu o vážné situaci na jižním křídle mu předal vyčerpaný podporučík, který zdolal téměř tři kilometry dlouhou cestu ke Skočovu během. Na nádraží se velitel polských sil telefonicky spojil se štábem, přikázal vrhnout proti průlomům posily a současně nařídil dělostřelecký přepad lesa, kterým se českoslovenští legionáři prodírali kupředu.

Latinik vzpomínal: „Potem udaliśmy się do bataljonu mjr. Godziejewskiego, który właśnie na bocznym torze kończył wywagowanie. Dwie kompanje stały prawie gotowe do odmarszu, uzupełniano jeszcze zaopatrzenie w amunicję, i nim zjawił się dowódca, przemówił do żołnierzy, że właśnie na czas przybyli, bo nieprzyjaciół przełamał front. Wyruszyście natychmiast do przeciwnataku, tylko chłopcy sprawcie się dobrze. Radość i zrozumienie swego chlubnego zadania wyrazili jednym tylko słowem: Hurra!“³⁹

Boj o Kyselov – nejtvrďší střet ofenzívy na Visle

Úspěšný průlom ovšem zapříčinil, že se sedmá rota II. praporu 35. střeleckého pluku dostala příliš kupředu a ztratila spojení s ostatními částmi. Navíc se mezi legionářským II. praporem a částmi píseckého praporu ocitla dobře opevněná ves Kyselov, která byla „jako klín vražena mezi levé křídlo naše a pravé II. p. pluku, který pro nemožnost postupu nemohl z místa“.⁴⁰ Nevelkou vesnicí na mírném návrší silně hájily dvě rotý pěchoty a 6 kulometů ukrytých v domech. Kulometná družstva odtud měla skvělý rozhled, neboť z výšiny dobře kontrolovala okolní zasněžená pole.

Podle zpráv nad bojištěm panovala modrá obloha a zářivé slunce, takže střelecké rojnice Čechoslováků s minimální možností krytí byly snadnými cíli a ocitly se pod hustou palbou nepřítelů. Třetí setnina⁴¹ píseckého praporu pod vedením setníka Bayerheimera, útočící od západu přímo na Kyselov, nebyla schopna postoupit dále.⁴² Svízelná situace ne

za sobą półtora roku normalnego pokojowego szkolenia, pod niemiecką ręką, toteż byli tak wyćwiczeni na wszystkie strony, że budzili nasz podziw. Czy to w muśtrze pieszej, czy w zachowaniu na zewnątrz, pokazywali klasę, jakiej nie widzieliśmy od dawna.“ Tadeusz Saryusz BIELSKI, *Wspomnienia legionisty, kapitana artylerii konnej, uczestnika pięciu wojen*, Kraków 2019, s. 218–220. Srov. Šnejdárk ve své zprávě používá pro jednotky vycvičené a vstrojené po německém vzoru termínu „Poznańáci“. Jde patrně o zjednodušení dle hlavního města německého záboru Polska, přičemž fakticky šlo o vojáky z okolí Lodže (28. pěší pluk) a severního Mazovska (7. legionářský pluk) viz „Poznańáci – velmi ukázněni a v boji houževnatí“. VÚA – VHA, Pozůstalost generála Josefa Šnejdárka, ka K, II – Celková zpráva plk. Šnejdárka o Těšínském konfliktu.

38 Tamtéž, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Hlášení mjr. Františka Melichara.

39 Franciszek Ksawery LATINIK, *Walka o Śląsk Cieszyński w r. 1919*, Cieszyn 1934, s. 75.

40 VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Hlášení mjr. Františka Melichara.

41 Setnina byl zastaralý český výraz pro rotu, pro větší autentičnost ponecháváme v původním znění pramenů.

42 *První boje jedenáctého pluku o území naší republiky*, Písecké listy, roč. 24, č. 6, 8. 2. 1919, s. 4.

Mapa č. 2

unikla pozornosti štábu legionářské podskupiny, který boj pozoroval z výšiny Chelm: „*Velitel skupiny Melichar nařídí tudíž, aby Kiselow vzat byl 5/35 rotou obchvatem zprava*“.⁴³

Pátá rota rotmistra Josefa Filipa, na jejímž levém křídle byla četa strážmistra Josefa Poledňáka, se stočila doleva a zahájila postup do mírného kopce podél cesty z Godišova vstříc opevněným stavením v Kyselově. Polští obránci 28. pěšího pluku zakoušeli těžké časy – čelili nyní náporu ze dvou směrů, docházela jim munice, navíc se na ves koncentrovala palba československých baterií.⁴⁴

Kyselov byl ostatně ostřelován již třetí den,⁴⁵ řada domů byla v plamenech a civilní obyvatelstvo, pokud dříve neuteklo, našlo útočiště ve sklepě místní školy. Dramatickou situaci

43 VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Hlášení mjr. Františka Melichara.

44 Na silně bráněnou pozici mohly tehdy pálit nejméně tři baterie. Z úseku setníka Klimeše to byla 1. baterie 1. děl. pluku. Z Melicharova pak zmíněná 1. baterie 19. děl. pluku a 2. pražská baterie. Dohromady tedy 8 polních kanónů a 4 lehké houfnice. Některé prameny uvádějí u Klimešova úseku ještě 4. baterii 6. leg. děl. pluku a kapitán Volf dokonce naznačuje palbu leg. oddílu 15 cm těžkých houfnic přímo na Kyselov. Dle Vondráčka však oddíl neměl střelivo a navíc teprve budoval ložisko pro houfnice za Těšínem. Archiv J. Charfreitaga, pozůstalost V. Volfa. Srov. Karel VONDRÁČEK, *Boje na Těšínku v r. 1919*, Vojensko-historický sborník, roč. 2, sv. 1, 1933, s. 172.

45 Již 28. ledna 1919 zde byl při dělostřeleckém útoku těžce raněn ppor. Ferdinand Kotas, který svému zranění následně podleh v polní nemocnici ve Skočově. Jeho pohřeb se konal právě 30. ledna v době nejtvrdsích bojů o Kyselov. Na poli pod kostelem, ve kterém se konal obřad, stála nejtěžší polská baterie (2x 15 cm těžké houfnice), která během obřadu ustavičně páčila na kyselovský úsek, až se tráslý okna v kostele. Karol GRZYCZ, *Z pamietnika wojennego*, Posel Ewangelicky, roč. 21, č. 3, 18. 1. 1930, s. 2.

zachytil tehdejší školní ředitel Karol Pytel: „*Słychać ustawiczne strzały armatnie, karabinowe, karabinów maszynowych i granatów ręcznych. Granaty biją w mury szkolne. Słyszymy jak leci szkło z okien w klasie. Raz za razem biją granaty do szkoły. ...Wyjść z piwnicy nie można bo kule świszczą w sieni. Wtem słychać wybuch granatu w sieni, trzask spadających cegieł. Granaty czeskie, których padło na budynek szkolny około 20, przebiły zewnętrzny mur do klasy w dwóch miejscach, rozbiły także mur z klasy do sieni, a obecnie odlamki tychże padają na schody do piwnicy. Z krzykiem wpadają do piwnicy nasi żołnierze, mówiąc, że brak im amunicji. Na schodach do piwnicy pada martwy sierżant wojsk polskich 38 p. z Łodzi (serżant Mieczysław Mackiewicz, pozn. aut.). Dwaj ranni krzyczą i zmiłowanie. Kobiety krzyczą i lamentują, dzieci placzą. Jeszcze jeden granat uderza w mury szkoły. Ktoś krzyczy: „Piwnica się wali” i wszystko ucieka z piwnicy na ślepo, nie zważając już ani na granaty, ni na rzegotanie karabinów maszynowych.*“⁴⁶

Mimo pěchoty, kulometných rot⁴⁷ a vydatné dělostřelecké podpory byl do útoku v rámci legionářské podskupiny nasazen také oddíl plamenometů. Zhruba v 11.30 hodin, tedy právě v době bojů o kyselovskou výšinu, padl zasažen do hlavy příslušník oddílu Josef Makovec.⁴⁸ Tehdy byl také písecký prapor zesílen záložním praporem 13. střeleckého pluku, který ihned vyslal ke Kyselovu jednu rotu. Současně dorazil na nádraží v Holešově s notným zpožděním I. prapor 35. střeleckého pluku,⁴⁹ který však nebyl použit jako záloha nasazených jednotek, ale byl vyslán k zajištění jižního křídla obsazením Ustroně.

Také nepřítel přísouval na bojiště čerstvé posily, ironií osudu tak byla do kyselovského úseku vyslána 8. rota pluku země tarnovské, mezi jejímiž vojáky se mohli nacházet bývalí Poledňákoví spolubojovníci ze sedmapadesátého pluku zaniklé rakousko-uherské armády.⁵⁰ Rotmistr Josef Filip vzpomínal: „*Pátá rota měla direkci na Kyselov, první půlrota ležela v řetězu na stráni před Kyselovem. Pravé křídlo řetězu, kde řádl starý lišák Berta, dopracovalo se hodně vysoko ke Kyselovu, ovšem značně práci usnadnilo dělostřelectvo, jež sunulo před ním clonu, kdežto levé křídlo (Poledňákovy, pozn. aut.) uvázlo v dolince u potůčku, nemohouc ku předu pro silný oheň z polského kulometu.*“⁵¹ Sotvaže se však první

46 Osobní archiv Jana Wybrańca, PYTEL, Karol: Kronika szkoły w Kisielowie. Srov. „*W południe puścili Czesi cały deszcz granatów i szrapneli na gmine. Ośm granatów padło do budynku szkoły zupełnie zniszczone. Uszkodzono dziewięć domów mieszkalnych, od kul zginęło kilka krów i trzy konie. Rannych jest kilka osób cywilnych... Z naszych jest 4 zabitych, jeden lekko ranny, z cywilnej ludności jedna dziewczyna szkolna ciężko ranna.*“ Wojciech JANIK, *Bitwa pod Skoczowem 28–30 stycznia 1919 roku, geneza, przebieg, skutki*, Cieszyń 1999, s. 95.

47 Vydatné útok podpořila zejména kulometná rota I/11.p. pluku, která toho dne vystřelila na 38 000 nábojů. K. VONDRÁČEK, *Boje na Těšínsku*, s. 170.

48 VÚA – VHA, LegOS, Josef Makovec (1899–1919), úmrtní list.

49 Po zdrženích na předchozích stanicích dorazila soupava s I. praporem do Těšína teprve kolem 8.30, kdy už roty II. praporu byly v kontaktu s nepřítelem na frontě u Kyselova. Další přesun směrem k Holešovu probíhal velmi opatrně, navíc nebyl prost závažného nedorozumění: „*Náhle se strhl křik, že proti nám jede pancéřák. Vrata vagonu byla otevřena k jihu. Horem pádem bří jali se vyskakovati na louce a z pěkného příkopu zahájili palbu. Oba vlaky začaly couvat. Různé mávání a vysvětlování a zas dlouho to trvalo, než se ukázalo, že nám nebylo třeba střílet.*“ Po vyjasnění dorazil I. prapor do Holešova až po poledni. Sbírká ČsOL, J. Holeček, *Boje na Těšínsku v r. 1919, 1931*, s. 3. Srov. Jeroným HOLEČEK, *Návrat*, Praha 2019, s. 224.

50 Ještě symboličtější je případ těšínského 100. p. pluku, kterému dokonce za války velel nynější velitel polských sil plk. Latiník a jehož bývalí příslušníci, většinou rodáci z Těšínska, se ocitli v tomto konfliktu na obou zneprátených stranách.

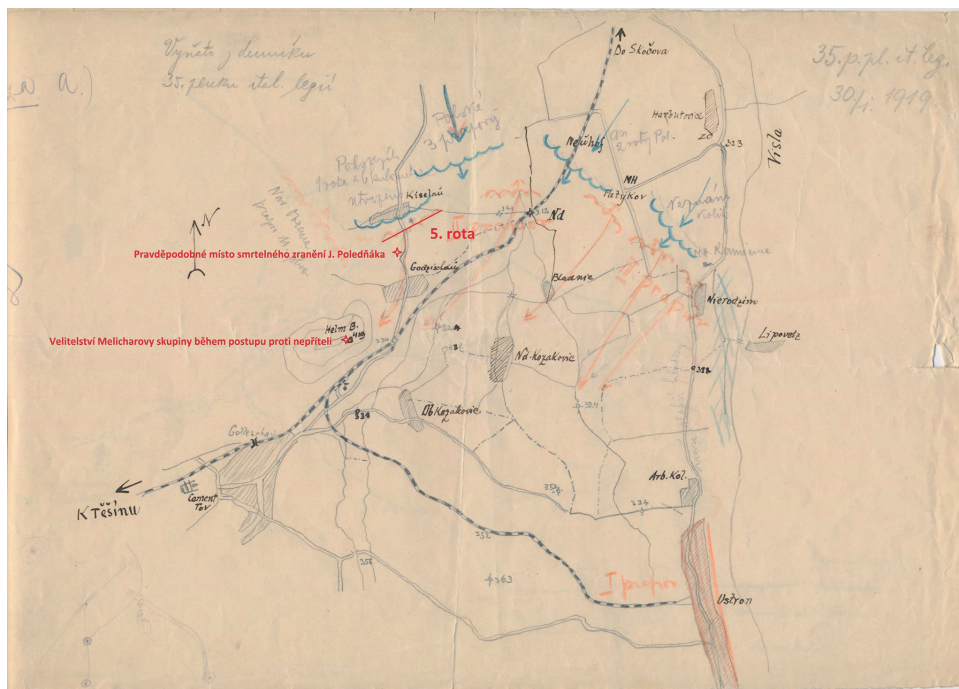
51 J. FILIP, *Nejvyšší česká obchodní škola*, s. 2.

družstva páté roty přiblížila k urputně hájené vsi, musela sedmá rota na pravém křídle začít ustupovat před polskou přesilou.⁵²

V této nejkritičtější chvíli, kdy se také 3. setnina píseckého praporu probíla od západu až na okraj Kyselova,⁵³ posílá strážmistr Josef Poledňák následující hlášení: „Levé křídlo naší roty nemůže vpřed frontálně – t. j. moje četa a kulomet, prosím o zasažení posilou do levého boku.“⁵⁴ Pět minut po daném hlášení byl smrtelně zasažen střelou do míchy.⁵⁵ Těžce raněného ho legionáři odnesli do zápolí a následně převezli do záložní nemocnice v Těšíně. Okolodruhé hodiny odpoledne se již nepřítel přisunem dalších jednotek dostal v úseku útočící Melicharovy skupiny do početní převahy a přešel do protiútoků. Rotmistr Melichar proto nařídil ústup na linii kót 419 (Chelm), 338, Dolní Kozákovice, 324 – Visla (viz mapa č. 3).

Mapa č. 3

- 52 Rotmistr Melichar odhadoval sílu polského protiútoků na tři prapory, ovšem ve svém odhadu se zmýlil, neboť k posílení vytyčeného úseku mohla nastoupit pouze rota 28. p. pluku, která byla předtím zatlačena legionáři z kóty 340, dále pak záloha úseku v podobě 8. rot 16. p. pluku a část II. praporu 7. pluku legií mjr. Godziejewskiego, která vyrazila do boje rovnou ze skočovského nádraží podél trati. VÚA – VHA, IL, P. Pl. 35 – velitelství, Hlášení mjr. Františka Melichara. Srov. F. K. LATINIK, *Walka o Śląsk Cieszyński*, s. 71–80.
- 53 Dle některých českých pramenů jej píseční vojáci dokonce přechodně dobyli. Viz Artur PEKÁREK, *Obsazení Těšina a útok na Skočov*, *Vojenské rozhledy*, roč. 5, 1924, č. 4, s. 177. Srov. *První boje jedenáctého pluku*, *Písecké listy*, roč. 24, 1919, č. 6, s. 4.
- 54 *Upřímná vzpomínka*, *Legionářská stráž*, roč. 11, č. 29–30, 3. 7. 1931, s. 4.
- 55 „Tam také byl těžce zraněn Józsa Poledňák – nejlepší z nejlepších.“ J. FILIP, *Nejvyšší česká obchodní škola*, s. 2.

Nástup polských posil byl natolik rozhodný, že ústup středu Melicharovy skupiny (9. a 10. rota III. praporu 35. střeleckého pluku) proměnil v útěk. Kritickou situaci zachránila až III. rota I. praporu, když rotmistr Holeček obrátil své muže pochodující k Ustroni proti útočícím jednotkám a obnovil pořádek mezi ustupujícími legionáři.⁵⁶ Vytyčenou linii se následně podařilo udržet až do večera.

Boj o Kyselov byl nejkrvavějším střetem ofenzivy na Visle. Celkem toho dne z Melicharovy skupiny padlo nebo na následky zranění zemřelo 8 legionářů, z nichž 6 připadlo na II. prapor, tedy na kyselovský úsek. Kromě smrtelně raněného strážmistra Poledňáka padl od páté rotý střelec František Němeček, ze šesté desátník Jaroslav Holub a střelec Bohumil Kotrč a od sedmé, která se vyznamenala dobytím kóty 340, střelci František Brázdil a Štěpán Černý. Raněno bylo 22 legionářů, mezi nimiž byl i velitel čtyř šesté rot, poručík Josef Žák. Hůře na tom byl písecký prapor – padlo 11 mužů,⁵⁷ z větší části z třetí setniny, která útočila přímo na ves. Raněno bylo 14 vojáků a dalších 17 muselo na obvažiště s omrzlinami a nemocemi. Z polských obránců Kyselova padl poručík Wacław Klinke a šest vojáků z ložského 28. pěšího pluku,⁵⁸ přesný počet raněných není znám.

Uzavření příměří

Na nátlak dohodových mocností přikázala Praha zastavit bojové operace na Těšínsku. V pozdních hodinách 30. ledna 1919 vyslal podplukovník Šnejdárk k polskému veliteli parlamentáře s nabídkou příměří, která byla přijata. První válečný konflikt mladého Československa skončil z vojenského hlediska úspěchem, na dlouhou dobu však zkalil vztahy obou národů. Československé ztráty činily nejméně 49 padlých a 124 raněných, polské pak 92 padlých, 855 raněných a 813 nezvěstných vojáků. Na konečné rozhodnutí velvyslancké konference z 28. července 1920, kterým bylo Těšínsko rozděleno mezi oba státy, neměla tato válka vliv.

Osud Josefa Poledňáka

V záložní nemocnici v Těšíně byli soustředěni ranění z posledních bojů u Visly. Počátkem února zde na následky zranění zemřeli tři italští legionáři,⁵⁹ strážmistr Josef Poledňák mezi nimi navzdory svému vážnému stavu nebyl. Nejpozději při opouštění Těšína československým vojskem 26. února 1919 musel být převezen do nemocnice v Moravské Ostřavě. Zbýval mu poslední měsíc života, během něhož jej navštěvovala jeho rodina, přátelé a blízcí.⁶⁰ Jeho posledním přáním bylo, aby byl pochován v rodném Valašském Meziříčí. Zemřel 27. března 1919 ve věku 28 let.⁶¹

Patrně nedorozuměním byl již po své smrti jmenován k 1. dubnu 1919 důstojnickým

56 J. HOLEČEK, *Návrat*, s. 224–225.

57 Padli od třetí setniny I/11. p. pluku: střelci Karel Ludvík, Josef Krbec, František Břečka, Karel Krasl, František Vít, František Bejček, Václav Kříž a Josef Vávra – všichni padli 30. ledna 1919 u Kyselova. Dále přišel písecký prapor o domobrance sedmé setniny Karla Maška, střelce první kulometné setniny Františka Vávru a Norberta Flodra.

58 Seržant Mieczysław Mackiewicz a vojini Stanisław Banasik, Ignacy Pabich, Stefan Mistrzak, Szmulski a Bolesław Kunte.

59 Kromě zmíněných příslušníků 35. stf. pluku to byl také poručík 33. stf. pluku František Kašpárek, těžce raněný 2. února 1919 u Jistebné.

60 Palacký roč. 9, č. 9, 4. 4. 1919, s. 4, 6.

61 V pramenech je uvedeno více dat v rozmezí jednoho týdne, my uvádíme nejčastěji se objevující datum.

čekatelem (nejnižší důstojnická hodnost italské legie)⁶² a přeložen k 31. střeleckému pluku.⁶³ V některých záznamech je uváděn jako praporčík, častěji dokonce jako podporučík.

Na první pohled zmatečné údaje lze snadno vysvětlit. V zájmu sjednocení hodnostních systémů se k 7. červenci 1919 namísto specifické hodnosti důstojnického čekaatele zavedla u italských legionářů hodnost praporčíka, odpovídající ostatním částem legií i domácího vojska.⁶⁴ Od roku 1920 byla namísto této hodnosti v československé branné moci zavedena pro nejnižší důstojnický stupeň hodnost podporučíka. Dodatečné zpracování Poledňákových osobních údajů vedlo k prepisování či rovnou uvedení aktuálně odpovídající hodnosti.

*„Jožo, umíralš nerad, s myšlenkou, žeš nevykonal pro vlast, cos vykonati chtěl. Všechna poslední Tvoje přání, Tvoje touhy, Tvé nesplněné ideály žijí dále v nás, kteří jsme Tě měli rádi! Naše drahé hory, všechno, co s měl tak rád a nač Jsi se ještě v posledních okamžicích těšil, Ti šeptá poslední pozdrav v neznáme končiny.“*⁶⁵

Neznámý spolubojovník

Poslední rozloučení

Počátkem dubna se konal ve Valašském Meziříčí pohřeb, který „vzňel jako manifestace lidu Valašského“.⁶⁶ Obřadu se účastnila řada důstojníků, čestný oddíl 31. pěšího pluku s hudbou, sokolská župa Palackého vedená župním starostou, sokolským kmetem Michalem Urbánkem a náčelníkem Františkem Chrastinou, akademický klub *Palacký*, spolek *Beseda*, všechny místní školy a hojné zástupy veřejnosti.

Takto poslední rozloučení zachytila sestra zesnulého legionáře Kamila Chytilová: „Nejdojímavější byl okamžik, když při spouštění našeho hrdiny v hrob hrála hudba naši tak krásnou národní hymnu, pak zazpíval spolek *Beseda* s p. školním radou Navrátilem v čele báječný národní chorál. Za pluk se s ním rozloučil setník zdejší posádky p. Stloukal, rodák Těšínský. Pak několik p. řečníků se rozloučilo tklivými slovy s naším drahým Jóžou.“⁶⁷

Hrob Josefa Poledňáka na hřbitově ve Valašském Meziříčí se v meziválečném období stal symbolickým místem. Svědčí o tom průběh zborovských oslav roce 1931, kdy se po odhalení pamětní desky na domě Leopolda Pospíšila, padlého u Zborova, početný průvod vedený bratry z valašskomeziříčské jednoty Československé obce legionářské vydal právě na obecní hřbitov, „aby položením věnce na rov leg. br. Poledňáka, který padl na Těšínsku, byla uctěna památka všech legionářů, kteří padli na poli slávy, nebo zemřeli v osvobozené vlasti“.⁶⁸

Přestože přesné místo jeho posledního odpočinku bychom dnes ve Valašském Meziříčí jen stěží hledali, jelikož starý hřbitov byl roku 1964 zrušen a na jeho místě vznikl městský park, vzpomínka na Josefa Poledňáka přežila díky snaze obnovené jednoty ČSOL Valašské Meziříčí do dnešních dnů. Její úsilí bylo v uplynulém roce završeno odhalením pamětní

62 Osobní věstník čs. ministerstva národní obrany, roč. 2, č. 36, 3. 5. 1919, s. 264.

63 VÚA – VHA, LegOS, Josef Poledňák.

64 Věstník čs. ministerstva národní obrany – výnosy věcné, roč. 2, č. 39, 12. 7. 1919, výnos 845 – důstojníci čekatelé italské legie – praporčíci – označení hodnosti, s. 278.

65 *Za legionářem Jóžou Poledňákem*, Bezručův kraj, roč. 1, č. 21, 17. 4. 1919, s. 1.

66 VÚA – VHA, LegOS, Josef Poledňák, žádost Kamily Chytilové o podporu.

67 Tamtéž.

68 *Zborovské oslavy*, Legionářská stráž, roč. 11, č. 29–30, s. 8.

desky věnované Josefu Poledňákovi v prostorách Valašskomeziříčského gymnázia.⁶⁹ My pak doufáme, že jsme tímto krátkým článkem důstojně naplnili apel velitele páté roty Josefa Filipa a zachovali životní příběh legionáře Josefa Poledňáka dalším generacím.

Josef Poledňák: Member of Czechoslovak Legions in Italy and the Last victim of the Teschen War
(Summary)

Josef Poledňák, born in 1891 in Valašské Meziříčí, was one of the Czechs who fell into Italian captivity during the First World War, and from the captivity, he entered the emerging Czechoslovak volunteer army and served in Doss Alto region in the last stage of the Great War. Here, in addition to participating in combat operations, he also acquitted himself as an editor of a military magazine. After the end of the Great War Poledňák was sent to Teschen (Těšín) region, where Czech-Polish border conflict appeared, as member of II. bataillon of 35th Rifles Regiment of Czechoslovak legions in Italy. The bataillon took part in the occupation of the Teschen region on January 26 and the subsequent advance to Skočov. In the last day of the Teschen war, on 30 January, 1919, Josef Poledňák was wounded near Kyselov. He died on March 27, 1919, in an Ostrava hospital, as the last Czechoslovak victim of the fighting in Teschen region. During the interwar period, the grave of Poledňák became a significant site of memory in his birthplace.

⁶⁹ Jakub MIKUŠ, *Josefa Poledňáka připomíná pamětní deska na gymnáziu*, dostupné online: <https://www.valasskemezirici.cz/josefa-polednaka-pripomina-pametni-deska-na-gymnaziu/d-40491>, [cit. 12. 2. 2020].

STÁTNÍ PRACOVNÍ SLUŽBA V KONTEXTU *SUDETENDEUTSCHER FREIWILLIGER ARBEITSDIENST* V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU: ROZPOR IDEÁLŮ DEMOKRACIE A HOSPODÁŘSKÉ REALITY 30. LET 20. STOLETÍ¹

Jitka Balcarová

Jitka Balcarová: Civil labour service in the context of the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* in interwar Czechoslovakia: the contradiction of the ideals of democracy and economic reality in the 1930s

The article deals with the issue of unemployment in the 1930s in Czechoslovakia in the context of efforts to alleviate it by means of the so-called labour service and the construction of labour camps for young people, especially the youth. The existence of two strong national communities (Czechs and Germans) brought about a double effort of the same, i.e. Czechoslovakia witnessed the implementation of labour service, which can be described as civil service on the one hand and “Sudeten German” service on the other. The so-called labour battalions established at the municipal level and the so-called labour battalions of the Baťa company, the formation of which was primarily motivated by private business interest, are left aside.

*The author provides a comparison of the development of the then world phenomenon — alleviating youth unemployment in two national environments in one state. The first part of the article provides an overview of state activities in the construction of so-called labour camps, followed by a comparison with the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* (Sudeten German Voluntary Labour Service, SFAD), where the author refers to an already published analysis. The chosen issue is explored on the basis of sources from that period - archival and printed ones, of Czech and German provenance, and application of a comparative method in particular. The article also aims to point out the professional deviation of the interpretation of the issue by part of historiographic research, which puts the labour service in direct connection with prisons for the correction of criminals from the Habsburg monarchy and forced labour camps from the time of Nazi Germany.*

Key Words: interwar Czechoslovakia; 20th Century; unemployment; labour camps; *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst*; Sudeten German Voluntary Labour Service

Úvod: stav výzkumu

Pracovní službu s jejím organizačním vyjádřením v táborové instituci jako prostředek boje proti nezaměstnanosti ve 30. letech 20. století tematizují práce věnující se sociální a hospodářské otázce v meziválečném Československu. Výběrově je zde uvedena jedna z nejzdařilejších prací v této oblasti od Jakuba Rákosníka „Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938“. Rákosník sleduje veřejnou diskuzi o problematice pracovních táborů ve vládních kruzích a v poslanecké sněmovně Národního shromáždění republiky Československé, přičemž konstatuje, že Československo v otázce pracovních táborů a pracovní povinnosti zůstalo na půli cesty. Státní pracovní tábory sice vznikaly (a zanikaly), ale až do přelomu 1938–1939 se jednalo spíše o experimenty a nikoli o standardní prostředek péče o nezaměstnané.² Stručná zmínka o stát-

1 Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národní památkový ústav.

2 Jakub RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech*

ních pracovních táborech, resp. o táboru v Terezíně je učiněna v práci o hospodářských a sociálních dějinách z pera kolektivu Václava Průchy.³

V roce 2016 vyšly dva články na téma pracovních táborů v meziválečném Československu. Název článku Víta Strobacha a Pavla Balouna v sobě nese onen názorový rozpor, který doprovázel vládní diskuze o zřizování pracovních táborů téměř po celá 30. léta meziválečného Československa. Podtitul jejich článku zní: Pracovní tábory mezi liberálními demokracií a diktaturou. Nedomnívám se však, že by pracovní tábory zřizované státem, obcemi nebo soukromými subjekty za účelem zmírnění dopadu nezaměstnanosti u mladých mužů na dobrovolném principu měly být vykládány v kontextu vývoje institucí pro nedostatečně disciplinované jedince či pro osoby štítící se práce, pro něž práce představovala prostředek nápravy a trestu.⁴ Tzv. instituce donucovacích pracoven a polepšovacího ústavu⁵ v rakouské monarchii, uplatňované po roce 1918 i v Československu a v roce 1929 doplněné tzv. nucenými pracovními koloniemi,⁶ měly svůj původ ještě v předindustriální době, neznaly masovou nezaměstnanost a ani sociologicky položenou otázku výchovy mládeže, jako tomu bylo ve 30. letech 20. století v meziválečném Československu i jinde ve světě. Navíc byly určeny zejména pro zločince, potulné cikány a tuláky, tedy osoby na okraji společnosti s velice nízkou, anebo zcela žádnou pracovní morálkou. Cílová skupina např. německé Říšské pracovní služby (*Reichsarbeitsdienst*) však byla zcela odlišná. Členové tábora, toho času nezaměstnaní, měli představovat zdravé formativní jádro pro novou mužskou vrstvu národa, v mnoha ohledech elitní, nazývanou příznačně „aristokracie práce“.⁷ Tábory pracovní služby měly formovat tzv. *Arbeitsmanna*, ztělesňujícího tzv. nového německého člověka.⁸ S ústupem nezaměstnanosti koncept pracovní služby přetrvával a byl

1918–1938, s. 328–332.

- 3 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl období 1918–1945*, Brno 2004, s. 402.
- 4 „Pracovní tábory navazovaly na prostředky regulace práce známé z přelomu století a zároveň doplňovaly sadu mimořádných ekonomických jako politických nástrojů v době všeobecného ohrožení.“ Vít STROBACH a Pavel BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti, Pracovní tábory mezi liberálními demokracií a diktaturou*, Dějiny a současnost, 2016, č. 7, s. 39.
- 5 Rakouské ústavy nazývané donucovací pracovny, v Čechách káznici, mají svůj původ na konci 18. století. Pravidla pro jejich fungování byla vydána dvorským dekretem ze dne 15. 6. 1811, další úpravu představuje zákon ze dne 10. 5. 1873 (č. 108 ř. z.), jejich zřizování a správa byla následně upravena dvěma říšskými zákony ze dne 24. 5. 1885 (č. 89 ř. z., č. 90 ř. z.). Heslo: Donucovací pracovny, *Ottův slovník naučný*, s. 812–813, dostupné online: <http://archive.org/stream/ottvoslovnknauni11ottogooq#page/n888/mode/2up>, [cit. 12. 2. 2019].
- 6 Zákon č. 102/1929 Sb. o zřízení nucených pracovních kolonií, schválený dne 25. 6. 1929, dostupné online: <https://www.dauc.cz/dokument/?modul=pr&cislo=4854>, [cit. 12. 2. 2019].
- 7 Will DECKER, *Der deutsche Weg. Ein Leitfadens zur staatspolitischen Erziehung der deutschen Jugend im Arbeitsdienst*, Leipzig 1933, s. 18, 23.
- 8 Pojem *Arbeitsmann* – muž práce označoval mužského člena německé pracovní služby, obdobně členka pracovní služby se označovala za *Arbeitsmaid* – dívka práce. V hierarchii pracovní služby představoval *Arbeitsmann* nejnižší hodnost. Výchova a život v táboře za stálého působení vzoru vůdce ho měla vychovat k pospolitostnímu duchu, tj. ke kolektivismu a k nacionálně socialistickému pojetí práce. Je popisován jako ideální typ nového člověka, ve kterém se snoubí to nejryzejší z rolníka, vojáka a dělníka. Jako ideální člen nacionálně socialistické *Volksgemeinschaft* – nacionálního společenství či pospolitosti (srov. výklad dále) byl rasově čistý, geneticky nezatížený, tj. nordický rasový typ, stoupenec nacionálně socialistického světového názoru a prost znaků liberální éry jako byly individualismus, egoismus, materialismus a přirozená osobní svoboda.

rozšířen i na zaměstnané mladé lidi, čímž se naplnila litera výchovného cíle pracovní služby, ponechejme nyní stranou nacionálně socialistickou povahu těchto cílů.

Zavádějící terminologické prolínání až překrývání pojmů tábory nucených prací a tábory pracovní pospolitosti či tábory pracovní služby je zjevné z článku Venduly Hnídkové.⁹ Autorka při výkladu architektonického řešení státních táborů pracovní pospolitosti na Slovensku a Baťových pracovních praporů v meziválečném období a tzv. pracovních útvarů zřizovaných na základě vládního nařízení o zřizování pracovních táborů ze dne 11. října 1938 uvádí, že by pracovní útvary snesly označení tábory nucených prací.¹⁰

Tábor pracovní pospolitosti a tábor pracovní služby německé menšiny, oba označované za pracovní tábor, představovaly organizační formu jasně definovaného života uzavřené komunity zřizované v rámci tzv. produktivní péče o nezaměstnané. Navíc v meziválečném Československu bylo členství v táborech dobrovolné, s možností odchodu z tábora. Je tedy zcela namístě zdůraznit nutnost odlišovat od sebe a nezaměňovat v odborných výkladech pojmy tábory nucených prací a tábory pracovní pospolitosti a pracovní služby, byť se jedná o instituci tábora a nevytrhávat je z kontextů sociálních, hospodářských, politických, ale i kulturních a nepředkládat tak zjednodušené závěry.

Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst (Sudetoněmecká dobrovolná pracovní služba, dále jen SFAD) jako svépomocný projekt nacionálně uvědomělé převážné části německé menšiny v ČSR byla uceleněji představena v publikaci autorky tohoto článku Jitky Balcarové „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen* a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“. Na necelých deseti stranách jsou zde vymezeny hlavní etapy organizační výstavby a účel pracovní služby, a to v kontextu hospodářské a politické krize 30. let v meziválečném Československu.¹¹ Jedny z prací informujících o německé, resp. sudetoněmecké pracovní službě v ČSR jsou publikace od Jaroslava Césara a Bohumila Černého¹² a od Jakuba Rákosníka.¹³ V několika málo větech je zde zmínka o „zvláštním charakteru“ pracovních táborů mezi českými Němci, o zřizovateli *Bund der Deutschen* (Svaz Němců) a *Deutscher Turnverband* (Německý turnerský svaz), o založení školy pro velitele pracovních táborů ve Stráži pod Ralskem a o tom, že se jednalo o prostředek výchovy mládeže k „masovému citění“, přičemž Rákosník čerpá z publikace dvojice César – Černý.

Nezaměstnanost mládeže jako nový socio-hospodářský jev

Hospodářská krize 30. let 20. století s sebou přinesla doposud ve společnosti neřešený problém, a to vysokou nezaměstnanost mládeže a mladých lidí. Nezaměstnanost mladé generace se považovala za nový neblahý fenomén doby. V ČSR byla nejvíce postižena dělnická mládež po vyučení a absolventi středních a vysokých škol po ukončení studia ve věku od 15 do 24 let. Z celkového počtu evidovaných nezaměstnaných v roce 1933 (920 000)

9 Vendula HNÍDKOVÁ, *Pracovní tábory v meziválečném Československu: konečné řešení nezaměstnanosti*, Era 21, roč. 16, 2016, č. 4, s. 41–43.

10 Tamtéž, s. 42.

11 Jitka BALCAROVÁ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen* a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 314–323. Téma *Sudetendeutscher Arbeitsdienst* je aktuálně zpracováváno do podoby monografie u nakladatelství Karolinum.

12 Jaroslav CÉSAR a Bohuslav ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, díl 2*, Praha 1962, s. 304.

13 J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 330.

bylo 200 000 mládeže, tj. 21,7 %.¹⁴ V roce 1934 byly zveřejněny údaje Mezinárodního úřadu práce. Podle nich bylo v ČSR k roku 1932 z celkového počtu nezaměstnaných 24 % mládeže (např. v Německu k roku 1933 26 %).¹⁵ Historiografie shodně uvádí, že lidé ve věku do 25 let tvořili zhruba jednu čtvrtinu všech neumístěných uchazečů o práci.¹⁶ Odhady k roku 1935 uvádějí, že v ČSR bylo 60 000 až 80 000 nezaměstnané německé mládeže.¹⁷ Toto ekonomické a psychické zatížení nezaměstnaných bylo značné. V jedné rodině bývával zpravidla nezaměstnaný více než jeden člen. Mladý jedinec dostával cejch „darmožrouta“ a otec rodiny bez zaměstnání ztrácel přirozenou autoritu. S dlouhotrvající nezaměstnaností a nedostatečnou stravou se prohlubovala nemocnost a tělesná sešlost až zchátralost, což připravovalo půdu ke ztrátě vlastní sebeúcty.¹⁸

Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP) a jeho realizovaná (i nerealizovaná) opatření proti nezaměstnanosti charakterizuje určitá krátkozrakost a tendence spokojit se s nejjednodušším možným řešením, což obecně byla logika státní politiky boje proti nezaměstnanosti až do roku 1938.¹⁹ Systém péče o nezaměstnané stál na třech hlavních pilířích: gentský systém,²⁰ státní stravovací akce²¹ a produktivní péče,²² doplňovaných dalšími formami péče jako byly sbírkové akce, zimní útulny pro mládež aj.²³

Československá vláda řešila problém nezaměstnanosti mládeže dvojí cestou. U těch nejmladších ji řešilo převážně školství a prodloužení školní docházky,²⁴ druhou cestu představovala realizace zvláštních forem péče o mladé nezaměstnané. Jednalo se o dvě příbuzná opatření: útulny pro mládež a pracovní tábory. První z nich se těšilo všeobecné oblibě, o druhém se rozsáhle diskutovalo a o jeho povaze a účelnosti nepanovala shoda. Teprve až v druhé republice se staly systémovou součástí státní péče o nezaměstnané, a to nejen z řad mladých lidí.²⁵

14 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 401.

15 Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (dále jen BayHStA München), Sudetendetendentes Archiv (dále jen SdA), RAD, SFAD, II. A–L, II/A/7–1935, Jugendlichenarbeitslosigkeit, s. 7.

16 Údaj se opírá o řadu dobových dokumentů. J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 326 (zde poznámka č. 156), 351.

17 Národní archiv Praha, Presidium ministerstva vnitra (dále jen PMV), 225-994-1, Opis. Referat über die neue Aufgabestellung auf dem Gebiete des Arbeitsdienstes gegalten auf der Sonderberatung für Fachwarte auf dem Bundesfeste in Hohenelbe.

18 Karl BÜHLER, *Die Pädagogische Problematik des Freiwilligen Arbeitsdienstes*, Aachen 1978, s. 42.

19 J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 237.

20 Gentský systém jako systém podpor v nezaměstnanosti byl v Československu uzákoněn v roce 1921 s platností od roku 1925. Systém přenášel povinnost vyplácet nezaměstnaným peněžitou podporu ze státních orgánů na odborové organizace, které byly částečně dotované státem. Podporu získal jen ten, kdo byl členem odborů nejméně šest měsíců před ztrátou zaměstnání. Bliže: J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 192–201.

21 Účelem státní stravovací akce bylo poskytnout podporu nezaměstnaným, kteří nedostávali podporu v nezaměstnanosti se státním příspěvkem podle tzv. gentského systému. Péče o nezaměstnané, tisky, Poslanecká sněmovna, NS RČS 1929–1935, digitální knihovna, dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1410_41.htm, [cit. 20. 1. 2019].

22 Tzv. produktivní péče se realizovala v systému péče o nezaměstnané v rámci státní investiční politiky jako aktivní politika nezaměstnanosti. Bliže: J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 250–254.

23 Tamtéž, s. 15.

24 NA Praha, Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP), k. č. 3719, G 4/d–9, 5490, Školní povinnosti/prodloužení.

25 J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 326, 351.

Pracovní tábory nebyly ve společnosti přijímány vůbec jednoznačně. V rezolucích o řešení hospodářské krize se jejich zavedení žádalo však relativně často, více pak na pravici, ale rovněž i v nižších složkách levicových odborů.²⁶ Námitky zaznívaly v tom směru, že tábory nemohou nahradit řádnou péči o nezaměstnanou mládež, že lacinost pracovní síly v rámci táborů nepřímou zhorší možnost pracovního uplatnění ostatních nezaměstnaných v okolí a že vojenská kázeň praktikovaná v táborech může ztížit návrat do každodenního života.²⁷ V německém prostředí však naproti tomu bylo přímo vyžadováno, aby se disciplinační formy života v táborech přenesly za jejich zdi a staly se trvalou součástí každodennosti národa. Tábory nakonec byly zřizovány nejen z popudu státních úřadů s kompetenční taktovkou MSP a z iniciativy komunálních struktur (Praha, Brno, jednotlivé obce), nýbrž i ze strany podnikatelských lídrů svého oboru (firma Baťa). U čs. Němců se jejich zřizování chopily nacionální svazy *Bund der Deutschen* a *Deutscher Turnverband*, za zády s Henleinovou *Sudetendeutsche Partei* (Sudetoněmecká strana).

Pracovní služba jako téma veřejných intelektuálních diskuzí

Živelnost nezaměstnanosti v Československu a monitoring přijatých opatření proti nezaměstnanosti v okolních státech přispěly relativně značnému zájmu o pracovní službu ze strany veřejných (intelektuálních) kruhů české společnosti. České studentstvo zorganizovalo dne 8. května 1934 veřejný tematický diskusní večer na české technice k pracovní službě a pracovním táborům.²⁸ Mezi pozvanými byli poslanec za sociální demokraty Jaromír Nečas (1888–1945), nadporučík Novák z ministerstva obrany, pražský stavební podnikatel Ing. Václav Maria Havel (1897–1979) za Demokratický střed,²⁹ za skauty Antonín Benjamin Svojsík (1876–1938), ze Státního úřadu statistického dr. Kollar a z ministerstva školství prof. Hejmann. Během diskusního večera se vykrystalizovala dvě stanoviska k pracovní službě, zastávaná poslancem Nečasem a podnikatelem Ing. Havlem. Oba svými stanovisky zároveň prezentovaly dva ústřední názory na pracovní službu v Československu. Nečas na téma pracovní služby hojně publikoval a během večera prokázal rozsáhlou obeznanost problematikou. Uvedl tři země a jimi i formu táborů, které se ve světě provozovaly ve velkém: 1. Bulharsko – největší význam pro vývoj pracovní služby obecně, 2. Německo – vůči Německu Nečas vyjádřil skeptický názor vzhledem k militantnímu charakteru tamní pracovní služby, 3. Rakousko – rakouská koncepce pracovní služby s charakterem pracovních táborů jako tzv. zotavovacích táborů byla Nečasovi nejsympatičtější a tuto koncepci také zastupoval. Zdůrazňuje však obrat v rakouské pracovní službě, kdy v květnu 1934 převzala říšskoněmecký vzor a tím byla zahájena silná militarizace dosavadních táborů.

Nečas o táborech smýšlel výlučně jako o hospodářské a sociální záležitosti, jako o „kričovém jevu“, který měl pomoci překonat období krize a mladým lidem poskytnout zaměstnání a stravu. Hlavní důraz kladl na ženaté muže jako živitele rodin. Výchovné problémy spojené se svobodnou mládeží ponechával stranou. Pro tábory více zdůrazňoval jejich funkci relaxace, sportovního vyžití, pracovní výkon je upozadován. Tábory měly nastoupit tehdy, když už nebylo možné všechny nezaměstnané zapojit do národohospo-

26 Tamtéž, s. 328.

27 Tamtéž, s. 328.

28 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, II/Q/1–1. 5. 1934, Offener Diskussionsabend tschechischen Studentenschaft in der Tschechischen Technik am Dienstag den 8. Mai 1934.

29 Týdeník *Demokratický střed* vycházel v období 1923–1938. Ke skupině kolem Demokratického středu se hlásili příslušníci tehdejší politické, hospodářské a intelektuální elity.

dářské struktury. Podtrhává tak účel pracovní služby, která měla co nejvíce nezaměstnaných opět přivést do pracovního procesu. Její výchovný potenciál ponechává do jisté míry „nerozpoznán“, resp. neshledával v pracovní službě trvalý výchovný prostředek.

Ing. Havel souhlasil s Nečasovým pojetím, že ženatí muži musí být zařazeni do normálního pracovního procesu. Nesouhlasí však s názorem, že pracovní tábor je pouhé přechodné krizové opatření jen o hospodářských a sociálních hodnotách. Zdůrazňuje jejich enormní výchovný rozměr. Požaduje, aby tábory byly trvalou součástí vývoje společnosti, životní etapou každého mladého jedince, stejně tak jako tomu bylo u všeobecné branné povinnosti. Odůvodňuje to argumentem, že současní mladí lidé se nenaučili pracovat, nedisponují žádným „správným“ pojetím práce, a proto by měli projít pracovní výchovou. Z tohoto důvodu doporučuje věnovat patřičnou pozornost rovněž mladým svobodným lidem, zvláště těm, kteří ještě nebyli zapojeni do pracovního procesu nebo jen sporadicky. Požaduje zřízení instituce, která by evidovala všechny nezaměstnané. Ženatým měla být poskytnuta práce a pro svobodné měly být zřízeny tábory, ve kterých by byly vychovávány ke kladnému vztahu k práci, a to po dobu šesti měsíců.

Ostatní účastníci diskuze se k pracovní službě vyjadřovali z pozice zastupujících institucí. Nadp. Novák táborům připisoval úlohu služby branné výchově a ochraně země. Vyjádřil velkou obavu nad vývojem v Německu, kde pracovní tábory byly charakteristické skrze svoji vojenskou výchovu. Zprostředkoval názor armády, která bude na táborech mít zájem tehdy, pokud se vyvinou v masové hnutí, neboť v armádě se počítá vždy jen s masou. Dr. Kollar konstatoval dosavadní nechuť a chybějící iniciativu mládeže. Je přesvědčen o tom, že mládež se pro tábory nenadchne a že bude z táborů utíkat. Prof. Hejmann zdůraznil nutnost, aby tábory upevňovaly výchovné hodnoty pro národ a společnost.³⁰

Komplexní zmapování pracovní služby v meziválečném Československu čeká teprve na své badatele.³¹ Přesto lze z výše prezentované diskuze a zde použitých pramenů vyvodit některé symptomatické rysy rozdílnosti vnímání a vývoje pracovní služby a s ní spojených pracovních táborů. V různých obměnách se diskutovala dvě hlavní pojetí pracovní služby, a to jako ryze přechodného, krátkodobého prostředku pro mladé nezaměstnané s relaxační funkcí evidující nezaměstnanou mládež a jako trvalejší prostředek poskytující plnohodnotné pracovní nasazení s výchovnou nadhodnotou formování kladného vztahu k práci, republice a liberálně demokratickým hodnotám. K tomu přistupovaly diskuze o dobrovolné nebo zákonně povinné platformě.³² V diskuzi o zavedení pracovní povinnosti převažoval názor,

30 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, II/Q/1–1. 5. 1934, Offener Diskussionsabend tschechischen Studentenschaft in der Tschechischen Technik am Dienstag den 8. Mai 1934.

31 Výzkum komunální pracovní služby v meziválečném Československu aktuálně probíhá v rámci činnosti výzkumného ústavu Sobie (Smart & Open Base for Innovations in European Cities and Regions, z.ú.).

32 Graduující jednání o zavedení pracovní služby ve vládě probíhala na podzim 1938. Dne 11. 10. 1938 vláda schválila, s účinností od 12. 10. 1938, návrh vládního nařízení o zřizování pracovních táborů, které připravil hospodářský výbor ministrů (223/1938 Sb. Vládní nařízení o pracovních útvarech). Tábory v tomto období měly zejména řešit otázku propuštěných vojnů v důsledku demobilizace armády a odsunutého českého obyvatelstva z pohraničí. Všeobecná pracovní povinnost byla zavedena v roce 1939 na základě Vládního nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, 190/1939 Sb., ze dne 25. 7. 1939, s účinností od 22. 8. 1939. Nařízení bylo zrušeno předpisem 195/1946 Sb. (Zákon o použitelnosti předpisů z doby nesvobody). NA Praha, Ministerstvo zahraničí věci (dále jen MZV), výstřižkový archiv, Pracovní tábory; *Konec všech podpor*, Večerník České slovo, 12. 10. 1938; Vládní nařízení o pracovních útvarech, Vládní nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, dostupné online: <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1938s223>; <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm4f6mrsgmwta>; <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1939s190>; <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/069-1939.pdf>; <https://www.epravo.cz/vyhleda>

že v republice není možná, neboť by odporovala demokratickému principu a zasahovala by do osobní svobody, a proto tudíž musel panovat princip dobrovolnosti.³³

Rok 1934: zahájení reálné výstavby pracovní služby v Československu

Meziválečné Československo se stalo dějištěm, které bylo svědkem realizace nástroje proti nezaměstnanosti mladých lidí v podobě pracovní služby, a to hned v pojetí dvou hlavních aktérů, použijeme-li národnostní hledisko. Její ústřední organizační jednotkou byly tzv. pracovní tábory či tábory pracovní pospolitosti a prapory práce³⁴ s angažmá ve veřejně prospěšných projektech. Na jedné straně stály státní a komunální snahy společně s Baťovským projektem zřizování pracovních táborů,³⁵ na straně druhé stála iniciativa nacionálních kruhů čs. Němců, konkrétně nacionálních svazů, která se vyvinula v efektivní nástroj extrémního německého nacionalismu v podobě SFAD.

Pracovní služba byla koncem první poloviny 30. let v čs. vládě,³⁶ v Národním shromáždění Československé republiky³⁷ a na veřejnosti (tisk, přednášky) diskutována především z jejího sociálně podpůrného hlediska a byla jí přiznána zejména role v boji proti nezaměstnanosti. Toto čs. stanovisko kritizovali zástupci německé menšiny, kteří v něm shledávali degradaci úlohy pracovní služby a zdůrazňovali její formativní úlohu individua a charakteru společenství „nacionálních soukmenovců“.³⁸ Čs. vláda se zpočátku k pracovní službě obecně stavěla relativně odmítavě. V německé, potažmo v sudetoněmecké pracovní službě, se kterou byla konfrontována nejvíce, spatřovala především vojenskou záležitost, kterou posuzovala jako protičeskoslovensky zaměřenou. Tento jednostranný názor začal

vani-aspi/?Id=8059&Section=1&IdPara=1&ParaC=2, [cit. 12. 2. 2019].

33 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I, Teil B, I/1–I/67, II/Q/3–29. 6. 1934, Gespräch über das Řičaner Arbeitslager und die tschechischen Versuche mit Frau Palantová und Frau Horáková.

34 Souběžně ke státním pokusům ve výstavbě a provozu pracovních táborů probíhaly snahy měst Prahy a Brna, která zřizovala tzv. Prapory práce hlavního města Prahy a Prapory práce města Brna. Prapory práce zřizované městy sice prokázaly jistou životaschopnost, a to i v silně strádajících zimních měsících, ale vnitřní organizační rozpory doprovázené politickým pnutím, jim výrazně ubíraly na pracovním výkonu a akceschopnosti. Od Praporů práce je třeba odlišovat tzv. pracovní kolony (Němci je označovali jako *Arbeitskollonen*), které zavedlo Město Praha dne 26. 10. 1934. Nejednalo se o pracovní službu, ale o druh nouzové práce. Do pracovních kolon se přijímali především ženatí muži, kteří se členili do skupin dle počtu dětí. Muži pracovali jen několik dnů v týdnu během zimních měsíců. Archiv hlavního města Praha, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, inv. č. 343–347, sign. IV. 1d: nezaměstnaní – pracovní kolony, nouzové práce obecní (1924–1941); Tamtéž, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, inv. č. 348–354, sign. IV. 1d, 1e: prapory práce, tábor pospolitosti mladých v Praze (1934–1937); *Prapor práce města Brna*, Brno 1935, s. 5.

35 Firma Baťa se nechala inspirovat terezínským státním táborem pracovní pospolitosti z roku 1934 a též rok zřídila a sama spravovala tábor ve valašské Lutoníně u Zlína. (V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.) Do textu tohoto článku nebyly pracovní prapory zřizované firmou Baťa zahrnuty. Myšlenkově zapadaly do manažerského konceptu vedení firmy a výsledek realizace práce měl přinést podnikatelský profit soukromému subjektu, i když by jej využívala veřejnost. Soukromý účel realizace pracovních praporů zde však byl primární.

36 Srov. archivní fondy Ministerstvo sociální péče a Předsednictvo ministerské rady v pražském Národním archivu.

37 Srov. digitalizované schůze Národního shromáždění republiky Československé (NS RČS) 1929–1935, 1935–1938, dostupné online na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: <http://psp.cz>; <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

38 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Teil B, II/Q/6–1934, Der tschechische Arbeitsdienst, s. 1.

být postupně korigován, jakmile se začala pracovní služba zavádět i v ostatních evropských státech, jakož i ve Spojených státech amerických a vedle jednoznačně odmítavých postojů začaly přibývat souhlasné hlasy. Zjistěte svoji roli – a to především – sehrál neklesající počet nezaměstnaných v letech 1933/1934, a to zvláště ve velkých městech a pohraničních oblastech. Jak uvádějí ve svém článku Vít Strobach a Pavel Baloun, požadavky na zřízení pracovních táborů vyplynuly během 30. let z uvažování o investiční politice, sociální péči a budování obrany státu.³⁹ MSP a ministerstvo národní obrany,⁴⁰ pod tlakem nutnosti řešit otázku nezaměstnanosti přikročily v roce 1934 ke zřizování prvních dobrovolných táborů pracovní pospolitosti a Němci v roce následujícím zřizují mekku svého tzv. hnutí pracovních táborů v podobě školícího tábora velitelů ve Stráži pod Ralskem a zakládají SFAD.

Státní tábory pracovní pospolitosti

U MSP bylo zřízeno nové oddělení věnující se speciálně oblasti pracovních táborů jakožto nástroje liberálně demokratického režimu. První dva státní pracovní tábory se v pramenech označovaly jako pokusné tábory pracovní pospolitosti mládeže, tj. jednalo se o tábory zkušební. Realizace tábora měla prokázat schopnost státních orgánů tábory organizovat a zájem mladých nezaměstnaných se na podobných projektech podílet. V pracovních táborech se shledával významný prostředek k podchycení a evidenci nezaměstnané mužské mládeže. Nacházely se blízko staveb, na nichž se osazenstvo táborů pracovní podílelo. Návrhy realizace pracovních táborů k jejich účelu uváděly pracovní návyk mladých mužů včetně návyku na pořádek a kázeň. Potřeba táborů se vedle boje proti nezaměstnanosti, národohospodářského prospěchu a dočasného hospodářského zajištění odůvodňovala i „výchovou ke státní myšlence a občanské snášenlivosti“, dále nutností odstranění duševních a mravních důsledků nezaměstnanosti, výchovou k brannosti, odstraňováním sociálních rozdílů, harmonickou výchovou těla i ducha a eliminací názorových diferencí.⁴¹

Do státních táborů pracovní pospolitosti se směli hlásit všichni mladí muži bez rozdílu povolání, svobodní a nezaměstnaní ve věku od 18 do 24 let. Vstup do táborů byl dobrovolný.⁴² Každý si do tábora musel sebou přivést nejn nutnější prádlo a osobní potřeby (mýdlo, ručník). Pracovní oděv, obuv, příbor, talíře, pokrývka a slamník byly zapůjčeny. Dále každému členovi táborů byla poskytnuta strava,⁴³ ubytování a jako kapesné 0,40 Kč za každou odpracovanou hodinu. Členům bylo zajištěno nemocenské pojištění, popř. i pojištění úrazové. Každý tábor disponoval vlastním samosprávným sborem, který pro členy zajišťoval osvětové, tělovýchovné a kulturní vyžití.⁴⁴ Správce tábora (vedoucí) byl jmenován MSP na základě návrhů ministerstva obrany. Jeho pravomoc byla vytyčena tzv. domácím řádem. Tábory byly členěny na pracovní čty. V čele každé čty stál vedoucí

39 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 39.

40 MSP organizovalo tábory pracovní pospolitosti a veřejné práce do roku 1938, ministerstvo národní obrany poskytovalo určitý počet velících důstojníků, často ubikace aj. Vládním nařízením ze dne 11. 10. 1938 se začaly zřizovat tzv. pracovní útvary podřízené přímo ministerstvu národní obrany.

41 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 40.

42 Do vstupu tábora nebyl nikdo nucen, každý z něho mohl vystoupit, platila minimální týdenní výpovědní lhůta. Rovněž bylo možno tábor opustit ihned, pokud dotyčný našel řádné zaměstnání, anebo pokud předložil jiný vážný důvod. NA Praha, MSP, Řád tábora pracovní pospolitosti, 1934, k. č. 2929, Odbor III, Oddělení E.

43 Stravování v táborech bylo jednotné a hromadné, chléb dostal každý dle své spotřeby.

44 V táborech mohly být zřízeny kroužky pěvecké, hudební, divadelní aj. NA Praha, MSP, k. č. 2930, Táborový řád, 1934, odbor III, oddělení E.

čety, který zodpovídal za pořádek v četě, v táboře a na pracovišti. Za porušování pořádku a kázně v táboře mohl správce tábora udělit pořádkové pokuty a tresty, vždy však po vyslyšení vedoucího čety, svědků a viníka.⁴⁵

První státní **pracovní tábor byl otevřen v Terezíně** dne 22. května 1934. Tábor v Terezíně měl představovat vzorový tábor pro další výstavbu.⁴⁶ Vedení bylo v rukou MSP a prostory pro tábor patřily pod vojenskou správu, rovněž tak jako místní vedení tábora.⁴⁷ Ministerstvo národní obrany zapůjčilo potřebný inventář a zařízení tábora (vojenská lůžka, slamníky, podhlavníky, prostěradla, přikrývky, jídelní náčiní, polní kuchyň, kotle aj.). Pracovním zadáním tábora byla výstavba části státní silnice, přeložky Velvarsko-Teplické státní silnice, o celkové výši zakázky 850 000 Kč.⁴⁸

V táboře bylo k dispozici 250 míst. Na začátku fungování tábora bylo obsazeno pouhých 60 míst, během roku se počet ustálil na necelou jednu stovku mužů. V době uzavření tábora bylo k dispozici 87 mužů. Fluktuace členů tábora byla značná. Z dokumentu o národnostním složení tábora je evidentní, že při složení tábora byla snaha dbát hledisek národnosti, tedy nacionálního složení republiky. Z celkově evidovaného množství 97 mužů odpovídalo 66 míst (68 %) Čechům, 24 míst (24,8 %) Němcům, u sedmi jedinců (7,2 %) nacionální příslušnost nebyla uvedena.⁴⁹ Z dochované agendy MSP je patrné, že komunikačními partnery na německé straně byly zejména svazy *Arbeiter-Turn-und Sportverband* (Dělnický, turnerský a sportovní svaz, znám pod zkratkou ATUS) a *Sozialistischer Jugendverband* (Socialistický svaz mládeže), z jejichž řad pocházeli němečtí členové tábora.⁵⁰ Ve věci terezínského tábora se osobně angažoval i ministr veřejných prací za německou sociální demokracii Ludwig Czech (1870–1942).⁵¹ Poskytnut jim byl jednotný pracovní oděv a sociální a nemocenské pojištění včetně pojištění proti úrazu. Pracovní doba byla původně stanovena na 35 hodin týdně, následně byla zvýšena na 39, poté na 40 hodin.⁵²

Tábor byl uzavřen dne 21. září 1934. Fungoval tedy pouhé čtyři měsíce a z dostupných materiálů není patrné, že by měl ambice pracovat v čistě podzimních a zimních měsících. Ani není z dokumentů zřejmé, že by se hledaly možnosti jeho využití v této době, kdy sociální útrapy byly násobeny nepřízní ročního období. Ve srovnání s pracovními tábory SFAD, z nichž řada pracovala déle než čtyři měsíce a některé z nich fungovaly celoročně, je na místě konstatovat krátkodobost projektu terezínského tábora, jakožto i ostatních státních táborů, jak bude následovat v dalším výkladu.

Uzavření terezínského tábora mělo slavnostní oficiální ráz. Účastnili se jej ministr sociální péče dr. Alfréd Meissner (1871–1950), zástupci organizací mládeže a další politici

45 Jednalo se o napomenutí, důtku, zastavení večerní a nedělní procházky, peněžitý trest, pořádkovou pokutu srážkou z kapesného až do 50 % týdenního příjmu, nejvíce dvakrát během čtyř týdnů. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Řád tábora pracovní pospolitosti, 1934, odbor III, oddělení E.

46 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, Zpráva pro tisk o otevření pracovního tábora v Terezíně.

47 Správcem tábora byl škpt. pěchoty Radim Bauše. NA Praha, MSP, k. č. 2930, č. j. 6.498/Js/Zs, Praha, 15. 6. 1934.

48 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. 4161-3/5, odbor III, odd. E, věc: Pracovní tábory – Terezín, 8. 5. 1934.

49 Tamtéž, k. č. 2930, č. 4161–2/6, věc: Nacionale členů tábora pracovní pospolitosti mládeže v Terezíně.

50 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, příloha 1.

51 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.

52 NA Praha, MSP, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, Zpráva pro tisk o otevření pracovního tábora v Terezíně; Tamtéž, jedn. zn. E4161–1/8, Zvýšení pracovní doby v táboře pospolitosti mládeže v Terezíně na 40 hodin týdně.

představitelé. Zástupci českých a německých členů tábora poděkovali ministru za porozumění pro nezaměstnanou mládež a ocenili význam pracovního tábora. Dr. Meissner při svém proslovu zdůraznil, že si je vědom, že tábor neřeší otázku nezaměstnanosti mládeže a že se jedná pouze o nouzové a pomocné opatření. Podtrhl národnostní složení tábora jako důkaz možné spolupráce. Ocenil efekt realizace terezínského tábora, která údajně napomohla odbourat počáteční nedůvěru k „táborové instituci“. Na druhé straně však také poukázal na tábory pracovní služby v sousedních státech, kde sloužily jinému účelu, než sociálně podpůrnému. Nepřímo tak vyjádřil obavu z německého militantního vzoru a vymezil se proti neliberálním režimům. Vyzdvihl morální význam tábora, jenž takto přinesl důkaz toho, že mládež chce pracovat a je ochotná podřídit se dobrovolné kázní.⁵³ Neobsazená místa v táboře a vysoká fluktuace táborových pracovníků však toto jeho stanovisko nepotvrzují. Jak již bylo uvedeno v předchozím textu, kapacita terezínského tábora byla 250 míst, počátku bylo přítomno cca 60 mužů, následně se počet ustálil zhruba na jedné stovce mužů. Kapacita tábora tedy nebyla využita ani z poloviny. Ještě hůře si vedl tábor zřízený na Slovensku. Fakt, že v roce 1935 terezínský tábor již otevřen nebyl, spíše poukazuje na skutečnost, že tábor nesplnil očekávání v něj kladená a že nepřinesl tížený sociálně podpůrný a národohospodářský efekt.⁵⁴ Z národnostního hlediska však mohl hrát významnou propagandistickou roli, kdy se obdobné státní tábory mohly prezentovat jako fungující alternativa ke zkušebním táborům Němců realizovaných v intencích nacionálních organizací a měst s německou komunální správou v roce 1933.⁵⁵ Strobach a Baloun terezínský tábor v tomto smyslu nazývají jako tábor „národnostního smíru“.⁵⁶

Propagandisticky měl být využit státní tábor pracovní pospolitosti na Slovensku. O jeho existenci se měla široká veřejnost dozvědět z propagačního filmu „Pracovní tábor nezaměstnaných ve Vondřišelu“. Tábor měl být prezentován jako záslužná činnost MSP a jako prospěšná státní akce pro nezaměstnané.⁵⁷ Pracovní tábor v Peklisku u Vondřišelu v okrese Spišská Nová Ves na Slovensku, dnes Nálepko bylo otevřen dne 17. července 1934.⁵⁸ Označován byl jako Tábor pracovní pospolitosti mládeže nebo jako Pracovní tábor po-

53 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161–31P8, Likvidace tábora pracovní pospolitosti mládeže u Terezína; Tamtéž, jedn. zn. E4161–22/9, Zpráva pro tisk, Terezínský tábor pracovní pospolitosti mládeže ukončen.

54 Na jaře 1935 se uvažovalo otevřít vedle tábora na Slovensku další tři tábory, dva z nich byly určeny na stavbu silnic (Budov, okr. Žlutice, Milín, okr. Příbram), jeden na regulaci potoka (Netolice). V interních zprávách MSP analyzujících chod táborů se zdůrazňuje, že tyto tábory nebudou zřejmě soběstačné a že členové tábora si nebudou moci našetřit prostředky na zimu. Jako řešení je uvedeno, že by MSP zcela hradilo náklady na ubytování, ošacení, obuv, dopravné aj. Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E 4160-6/4, Zpráva o táborech pracovní pospolitosti pro pana ministra, Praha 6. 4. 1935.

55 V roce 1933 Němci v ČSR realizovali hned několik pracovních táborů. Jednalo se o tábory v Litoměřicích, Liberci, v horské obci Kořenově na Jablonecku a jako vzorový se považoval studentský pracovní tábor pražské Německé vysoké školy ve Lhotce u Prahy a tábor města Cheb. BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I/45 – 1934, Emil LEHMANN, Vom Arbeitslager; Tamtéž, I/46 – 1934, Erstes Arbeitslager; Tamtéž, II, Q/15 – 17. 8. 1934, Korespondence mezi *Gesellschaft* (E. Lehmann, Hugo Rokyta) a Wernerem Pohlem; Tamtéž, Kameradschaftsbund, Nr. 25, Dezember 1987, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslagerbewegung in der Tschechoslowakei“, s. 7.

56 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 40.

57 Film se natáčel v srpnu 1934. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Státní diapositivový a filmový ústav, věc: Film Pracovní tábor nezaměstnaných ve Vondřišelu, Praha, 12. 7. 1934; Totéž ze dne 14. 7. 1934; Totéž ze dne 30. 7. 1934; Tamtéž, Film „Tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišelu, Praha, 23. 8. 1934.

58 NA Praha, MSP, k. č. 2929, jedn. zn. 4161-18/7, Otevření pracovního tábora v Peklisku u Vondřišlu, Zpráva pro tisk.

spolitosti mládeže.⁵⁹ Tábor byl vystavěn v údolí řeky Hnilce, 6 km od městyse Vondřišlu. Správu tábora ustanovilo ministerstvo národní obrany,⁶⁰ které zároveň poskytlo lůžkoviny, kotle aj., baráky postavilo ministerstvo železnic.⁶¹ Úkolem tábora byla stavba železnice na trase Margecany-Červená Skála (7. úsek), kterou na základě státní zakázky stavěla soukromá firma Podnikatelstvo Stavieb Ing. Bruno Berger a Ing. Valter Berger v Liptovském sv. Mikuláši.⁶² Ta musela na základě smlouvy zaměstnávat nekvalifikované pracovníky z tábora. Správce tábora a zástupci firmy dle dochované agendy MSP řešili časté problémy s těmito pracovníky, ať už se jednalo o jejich opakovaný nedostačující počet, anebo nízký pracovní výkon v důsledku slabé fyzické konstituce a nedostatek pracovní kázně. Pravidlem bylo, že odmítali těžkou práci na stavbě a z tábora utíkali. Celkový pracovní výkon snižovala i nutnost opakovaně zaučovat nové táborové pracovníky.⁶³

Projekt tábora počítal s pěti obytnými baráky pro 260 mužů, s jedním barákem jako jídelnou a kuchyní a s dalším pro správu tábora, celkem tedy sedm dřevěných baráků.⁶⁴ Na práci do tábora se přihlásilo 70 mužů, čímž kapacita tábora zůstala značně nevyužita. Pracovním táborem po dobu jeho trvání prošlo celkem 338 mladých mužů, přičemž pouze 52 z nich pobýlo v táboře alespoň dva měsíce. Průměrný stav byl 75 mužů. Fluktuaci tábora podporovala možnost po dvou týdnech odejít. Pravidelně týdně z tábora odešlo více než deset mužů.⁶⁵ Z tábora se údajně i hodně utíkalo.⁶⁶ Tábor byl uzavřen dne 9. listopadu 1934, baráky byly předány zpět železniční správě.⁶⁷

V únoru 1935 bylo rozhodnuto o opětovném otevření slovenského tábora k 1. květnu. Na stavbě však ještě před otevřením tábora vypukla stávká dělníků, kteří požadovali navýšení mezd o 25 %. Ministerstvo odložilo otevření tábora a vyčkávalo na ukončení stávký.⁶⁸ Dle

59 Tamtéž, k. č. 2929, E4161, Peklisko, 1934, Zápis sepsaný dne 19. července 1934 v projektové stanici Peklisku na dráze Červená Skála – Margecany II. oddíl.

60 Správcem tábora byl jmenován štkt. Jan Lazar z Levoče. Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. 4161-18/7, Otevření pracovního tábora v Peklisku u Vondřišlu, Zpráva pro tisk.

61 MSP platilo stavební správě ČSD ve Spišské Nové vsi 1 Kč denně za každého ubytovaného člena tábora. Tamtéž, k. č. 2929, Ministerstvo železnic Československé republiky, Dráha Č. Skála – Margecany II. Zřízení pracovního tábora v Peklisku, 5. 6. 1934.

62 Tamtéž, k. č. 2929, Dráha Červená Skála–Margecany – II. – Dílčí stavební práce /pracovní tábor/ zadání, 2. 7. 1934.

63 Tamtéž, k. č. 2929, Dohled a vyřízení nesrovnalostí v táboře pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišlu, 8. 8. 1934.

64 Pět dřevěných obytných baráků bylo určeno pro ubytování 260 osob. Každý z těchto baráků s půdorysem 21,3 x 6 m, na vyvýšené kamenné podezdívce, výška stěn po okap 3 m. Kostra baráku byla provedena z hrnčného měkkého dřeva, stěny zevně ošalovány prkny a na styku prken přibity latě. Krov byl rovněž ošalován prkny, střecha pokryta asfaltovou lepenkou, natřená asfaltovým dehtem a posypaná pískem. Podlaha byla dřevěná, uprostřed z pálených cihel vyzděna pec s komínem vyvedeným na hřeben střechy. Každý barák měl 14 jednoduchých dvoukřídlových zasklených oken, dvoje výplňové dveře, okna i dveře natřena trojnásobným olejovým nátěrem olivově zelené barvy, kování mosazné. V každém baráku 16 etážových lůžek pro 52 mužů. Tamtéž, k. č. 2929, E4161, Peklisko, 1934, Zápis sepsaný dne 19. července 1934 v projektové stanici Peklisku na dráze Červená Skála – Margecany II. oddíl.

65 Tamtéž, k. č. 2929, Stanovení pracovního výkonu v táboře pospolitosti v Peklisku, 24. 8. 1934.

66 Tamtéž, k. č. 2929, Správa tábora pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišlu, 7. 11. 1934.

67 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. E 4160-6/4, Zpráva o táborech pracovní pospolitosti pro pana ministra, Praha, 6. 4. 1935.

68 Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4161-29/5, Znovu otevření tábora pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku – stávká v VII. Úseku stavby dráhy Červená Skála – Margecany.

dochovaných pramenů byl tábor otevřen dne 7. července, neboť podle hlášení o stavu přihlášek se uchazeči měli hlásit správci tábora k tomuto datu, rovněž tak pozdější relace uvádí toto datum.⁶⁹

V plánech MSP se původně počítalo s 500 muži, pro které měly být vystaveny nové baráky. Nakonec se plány ustálily na počtu 200 mužů s obdobnou barákovou sestavou z roku 1934.⁷⁰ Finanční odměna byla 2 Kč za odpracovanou hodinu při výkonu výkopu 5 m³ za 7 hodin,⁷¹ pro pilné pracovníky 2,10 až 2,20 Kč.⁷²

Zpráva o táboře zahrnující období od 7. července do 18. srpna uvádí, že táborem prošlo celkem 43 mužů, přičemž týdně několik pracovníků z důvodu těžké práce tábor opouštělo. Na konci července bylo v táboře jen 22 mužů. Tábor byl pro nedostatek zájemců a tím pro svou neúčelnost uzavřen již dne 27. srpna 1935, mužstvem byl obsazen však jen do 18. srpna 1935.⁷³ Baráky následně sloužily traťovým dělníkům. S druhou realizací tábora byl ze strany ministerských úředníků konstatován nezájem o nábor do tábora a nedocení jeho významu ze strany skupin obyvatelstva, pro které byl zřízen.⁷⁴

Tábor nevedl agendu národnostního složení, jako tomu bylo v případě terezínského tábora. Záznamy o činnosti tábora často zmiňují narušující agitaci „státu nespolehlivých či nepřátelských živlů“ v táboře, fyzickou slabost mužstva a nízkou morální úroveň, která údajně vyplývala z nevzdělanosti a zaostalosti osob, které do tábora posílaly úřady samosprávy. Vedení tábora se snažilo řadou opatření zlepšit disciplínu mužstva a vztah k republice. Strobach s Balounem tábor v Peklisku označily za tábor morálního výcviku.⁷⁵

Mzdové podmínky se v obou státních táborech, v Terezíně a v Peklisku, lišily. Táboře dostávaly mzdu podle kolektivní smlouvy, anebo podle mzdy v místě obvyklé. Výdělek tábora plynul do společné pokladny, z níž bylo hrazeno ubytování, strava, pracovní oděv, obuv, kapesné ve výši 0,40 Kč za každou odpracovanou hodinu a ostatní společné výdaje

69 Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4163-16/5, Přijetí do tábora pracovní pospolitosti mládeže, 28. 6. 1935; Tamtéž, Věc: Relace o pracovním táboře v roce 1935, Peklisko, 27. 8. 1935.

70 Původní dohoda mezi MSP jako nájemcem a ministerstvem železnic jako pronajímatelem dřevěných baráků počítala s obdobím od 1. dubna do 31. října 1935. Vypočtený nájem činil částku ve výši 14 000 Kč. Vzhledem k uzavření tábora nemuselo MSP po dohodě s ministerstvem železnic hradit měsíce září a říjen. Tamtéž, k. č. 2929, č. j. 976/35, Věc: Nájemné za baráky pracovního tábora v Peklisku, Spiš. Nová Ves, 24. 6. 1935; Tamtéž, Ministerstvo železnic Československé republiky, Dráha Č. Skala – Margecany II, tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku, likvidace, Praha, 17. 12. 1935.

71 Vyjdeme-li z aktuálních orientačních časových ukazatelů prací a dodávek v hodinách pro zemní práce ruční uvedených na webových stránkách Českého vysokého učení technického v Praze, můžeme konstatovat, že stanovený výkon 0,71 m³ na jednu hodinu při sedmihodinovém pracovním dnu nebyl přehnaný. Dle těchto ukazatelů se za obvyklé považuje 1,83 m³ zeminy za jednu hodinu při hloubení jam a 1,72 m³ zeminy za jednu hodinu při odkopávkách a prokopávkách. Orientační časové ukazatele prací a dodávek v hod./1 prac. (stroj), dostupné online: <http://web.cvut.cz/fa/u524/rea/podklady/ukazatele/podklady.html>, [cit. 19. 3. 2019].

72 Hodinové mzdy dalších pracovníků: svahař 2,30 Kč, kovářský pomocník 2,30 Kč, stolař 2,50 Kč, tesař 2,50 Kč, zedník 2,50 Kč, kreslič 2,30 Kč, písař 2,30 Kč. Tamtéž, k. č. 2929, Tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišla – pracovní a mzdové poměry, 16. 7. 1935; Tamtéž, Mzdy – hlášení, Peklisko, 15. 5. 1935; Tamtéž, Protokol, 4. 7. 1935.

73 Tábor byl likvidován na základě výnosu MSP ze dne 31. 7. 1935. Tamtéž, k. č. 2929, Relace o pracovním táboře v r. 1935, Peklisko, 24. 8. 1935; Totéž ze dne 27. 8. 1935.

74 Do tábora bylo celkem posláno 97 mužů, nastoupilo však jen 35. Na konci července bylo v táboře 22 mužů, z toho celkem na stavbě pracovalo 16. Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4161-30/7-35, Tábor pracovní pospolitosti v Peklisku u Vondřišla – likvidace tábora.

75 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.

(osvětlení, palivo, praní prádla aj.). V terezínském táboře se za hodinu práce poskytovala mzda 2,70 Kč, pracovní doba činila 35 až 40 hodin týdně,⁷⁶ ve slovenském táboře se za hodinu práce poskytovala mzda 2 Kč a pracovalo se 40 hodin týdně. Po ukončení činnosti táborů byl slovenský tábor pasivní, v terezínském táboře po úhradě všech nutných výloh zbylo 34 000 Kč. Tato částka byla při likvidaci tábora rozdělena mezi členy dle odpracovaných hodin. Ten, kdo v táboře pracoval od jeho otevření až do konce, dostal 523 Kč.⁷⁷ Ze strany českých a německých socialistů a odborů zaznívala silná kritika nízkých mezd, těžké práce a konkurence levnou pracovní silou. Komunisté dokonce požadovali okamžité radikální zrušení táborů, pokud nedojde k zaplacení plné mzdy pracovníkům v táborech.⁷⁸

Komparace státní pracovní služby se *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst*

Němci v Československu proměny názorového spektra a oficiálního čs. stanoviska k pracovní službě bedlivě sledovali. Zajisté to bylo dáno vyššími sociálními a hospodářskými strastmi v národnostně smíšeném pohraničí, kdy od vlády žádali a očekávali rychlá a účinná opatření a pracovní služba po vzoru blízkého Německa jedním takovým opatřením podle jejich soudu byla. U Čechů převládalo po dlouhou dobu odmítavé stanovisko, kdy v říšskoněmeckých táborech se shledával pouze skrytý militarizační prostředek. Jakmile však pracovní službu zaváděla značná část Evropy a i USA, a ad hoc akce ze strany čs. státu nebyly s to nezaměstnanost uspokojivě řešit, jednostranný názor se pozvolna začínal měnit, což dokresluje i diskusní večer z května 1934. Vznikající státní pracovní tábory byly nejdříve pojímány čistě jako sociálně podpůrné zařízení. Výchova v nich směřovala k naplňování sokolského hesla: Ve zdravém těle zdravý duch. Pozdější snahy prohloubit jejich výchovný obsah podléhaly státní lidovému akcentující hodnoty státu a demokracie. V dobových pramenech se u výchovných cílů podtrhává „*výchova členů v muže, v dobré republikány a demokraty*“.⁷⁹ SFAD měla své členy vychovávat k novému „německému člověku“ prodchnutého kolektivistickým duchem, který bude spolubudovat německou nacionální jednotu v podobě tzv. *Volksgemeinschaft*.⁸⁰

Ústřední deník českých národních socialistů České slovo relativně výstižně charakterizuje stanoviska k pracovní službě Němců a Čechů, když kritizuje zdlouhavé porady mezi MSP a ministerstvem národní obrany a konstatuje akceschopnost Němců, kteří jednájí a zřizují dobrovolné pracovní oddíly mládeže (v daném období aktuálně tábor v obci Střekov v severních Čechách).⁸¹ Odrazem těchto debat a jednání je agenda MSP.

76 Počet hodin týdně se dle potřeby zvyšoval, v srpnových týdnech se pracovalo 39 hodin, později i hodin 40. NA Praha, MSP, k. č. 2929, jedn. zn. E4161–22/9, Zpráva pro tisk, Terezínský tábor pracovní pospolitosti mládeže ukončen.

77 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. E4100–30/11, Záznam: zpráva pro Kancelář presidenta republiky ve věci pokusných táborů pracovní pospolitosti mládeže, 10. 12. 1934.

78 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. 4161–3/5, odbor III, odd. E, věc: Pracovní tábory – Terezín, 8. 5. 1934.

79 *Prapor práce města Brna*, s. 3, 10.

80 Ústřední pojem německého nacionálního hnutí *Volksgemeinschaft*, do češtiny nepřesně překládán s obsahovými ztrátami jako nacionální pospolitost či společenství, je jistým ekvivalentem k „německé nacionální jednotě“. Zformování *Volksgemeinschaft* znamenalo sjednocení veškerých Němců na celém světě. Různé koncepce této integrující ideje byly dány odlišností doby a sociálních prostředí, ve kterých vznikaly. Lišily se od sebe definováním, na jaké bázi mělo k nacionálnímu sjednocení dojít a kdo je hoden se integračního aktu účastnit, resp. kdo je ze společenství vyloučen. Blíže srov. J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 51–53.

81 Jinde se pomáhá bez debat. Naši Němci zřizují svůj pracovní tábor. Německá obec zavádí dobrovolné pra-

Rok 1938 přináší již zcela konkrétní návrhy na zřízení pracovních útvarů jako výsledků meziministerských porad, návrhy osnov vládních nařízení o pracovních útvarech a osnovu zákona o pracovních táborech.⁸²

Němci v Československu vyvinuli vlastní úsilí a cesty k realizaci pracovní služby doprovázené apely svépomoci, vrozené povinnosti a oběti ve prospěch *Volksgemeinschaft*. Ze strany Němců byl konstatován jasný neúspěch pokusů o pracovní službu u Čechů. Uvedené důvody např. v projevu hlavního organizátora SFAD Wernera Pohla ze dne 6. srpna 1934 se setkávají s názory přednesenými při výše uvedené veřejné diskuzi čs. zástupců. „Chuť pracovat“ je označena za nízkou a „pracovní výkon“ za neuspokojivý. Jinými slovy náklady na pracovní službu byly znatelně vyšší než očekávané výsledky.⁸³ Nicméně toto poznání reálné „ekonomické nevýhodnosti“ doprovázelo pracovní službu obecně a týkalo se i táborů SFAD. Jejich agitace však dokázala obrátit manipulativně pracovat s čísly množství vykopané zeminy a odpracovaných hodin a za jejich pomoci vzbuzovat falešné zdání hospodářského přínosu a nezbytnosti táborů pro rozvoj německého národa.

Evidentní je, že na území jednoho státu, jednoho územního celku se společnou historií se projekt pracovní služby u jednoho nacionálního společenství těšil úspěch a u druhého nenacházel tíženého ohlasu. Výpovědní jsou stanoviska Němců k tomuto vývoji. Jeden z hlavních důvodů neúspěchu pracovní služby u Čechů připisují k tomu, že chyběla vlastní nosná a jednotící idea, jasná myšlenková základna. Tomu lze sice oponovat, prezentována byla jednotící idea československého státu, republiky, demokracie, občanských práv a svobod, ale ta v dané době a v dané podobě nebyla natolik tmelícím prvkem, jako tomu byla idea německého národa, resp. *Volksgemeinschaft* pro čs. Němce. Svoji roli rovněž sehrála i forma prezentace jednotících idejí. Pracovní služba nebyla na čs. straně proklamovaná jako životně důležitá pro existenci státu, republiky, demokracie, občanských práv a svobod a v její souvislosti se nekladla zodpovědnost na jednotlivého občana za její úspěšnost a tím za zdravé fungování demokratické republiky. Naproti tomu jednotící idea *Volksgemeinschaft* jako pospolitosti všech nacionálních příslušníků (v dané době rasově způsobilých a politicky usměrněných), národa jako věčné hodnoty a společného osudu, nouze a boje Němců v českých zemích měla pro Němce přímo mobilizační charakter. Také lze proti sobě postavit uměle podporovaný pocit nacionálního a existenčního ohrožení na straně Němců a slepou víru v neohroženost existence republiky na straně Čechů. Navíc pracovní služba byla označována za důkaz utvářející se nacionální jednoty v podobě *Volksgemeinschaft* a zodpovědnost za její formování byla přenášena na každého z „nacionálních soukmenovců“. Neúčast na tomto procesu „tvoření“ znamenala dehonestaci německé nacionální ideje a pro „soukmenovce“ hrozbu, že by mohl být ze společenství vyloučen. Nacionální solidarita zajišťující členům národa vzájemnou existenční pomoc a podporu by ho již nezahrnula a byl by ponechán na pospas „zlořádům éry liberalismu“. Tento silný apel na solidaritu „soukmenovců“ doprovázela hesla svépomoci. V československém prostředí tak vehementní důraz na svépomoc a solidaritu spíše absentuje a nastupuje až v období

covní oddíly mládeže. NA Praha, MZV, výstřižkový archiv, Večerník České slovo, 23. 4. 1934.

82 NA Praha, MSP, k. č. 2929, Návrh na zřízení pracov. útvarů, výsledek meziministerské rady z 25. 7. 1938, MNO, Praha, 26. 7. 1938; Tamtéž, jedn. zn. D2862-10/8, 19-dův., Osnova zákona o pracovních táborech.

83 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Kameradschaftsbrief, Nr. 25. Dezember 1987, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslager-Bewegung in der Tschechoslowakei“, s. 8–9.

ohrožení republiky.⁸⁴ Převládal postoj „stát vše zařídí, stát se postará“, který společnost ponechával v jisté letargii. Češi tedy zavedení a fungování pracovní služby jako sociálního opatření očekávali plně od státu, nestavěli na ideji svépomoci a solidarity jako Němci.

S otázkou zavedení pracovní služby se pojila otázka po uzákonění pracovní povinnosti. U Čechů dlouho převládal a k oficiálnějšímu stanoviskům náležel názor, že nařízení pracovní povinnosti odporuje demokratickému principu a že by znamenala zásah do osobní svobody. Zachován musel být princip dobrovolnosti. Oproti tomu v německém prostředí permanentně působila apelace na vrozenou povinnost Němce pracovat, sloužit národu a obětovat se pro něj, což bylo dlouhodobě zakořeňováno v mentalitě Němců. Pracovní služba se pro ně stala reálným dějištěm tuto povinnost veřejně plnit a reálným prostředím, kde mladí lidé mohli přijmout za své výše uvedené prvky nacionální výchovy spjaté s povinnostmi nacionálního příslušníka. Proto byla i pracovní služba jednoznačně označena za školu výchovy německé mládeže k *Volksgemeinschaft*, která měla představovat veškerý smysl života Němců. Češi sice v souvislosti s pracovní službou poukazovali na výchovu k občanským ctnostem, k loajalitě státu, zocelení fyzické zdatnosti a výkonnosti, v popředí ale zůstávala otázka národohospodářské efektivity a sociálně podpůrného přínosu, které se ukázaly jako lichými. Nutno podotknout, že národohospodářský efekt státních táborů pracovní pospolitosti musel být logicky pasivní, pokud zůstávaly jejich personální kapacity nevyužity. Následkem pak bylo, když tábory skončily své hospodaření pasivem, že se neuvažovalo o jejich opětovném otevření. Na německé straně rovněž byla rozpoznána ekonomická neefektivita – ta ostatně nebyla ani upřednostňovaným cílem (neefektivní používání primitivních nástrojů, nevyužívání strojů k ulehčení práce apod.). Nicméně do popředí se jednoznačně stavěla nacionálně specifická pracovní výchova. Účastníci tábora museli zažít skutečnost pracovního výkonu, naučit se pracovním návykům, okusit tvrdou práci s půdou, zažít opakovaně pocit sebezapření při fyzicky náročných úkonech, naučit se jednat dle pracovních pokynů velitele tábora, a docílit tak disciplinace, kázně, pořádku a smyslu pro kamarádství. Shrnuto, občanské svobody a státoobčanská výchova stály na straně státní pracovní služby československé, na straně německé stál smysl pro povinnost, službu a obětování se, společně s vírou ve věčnou hodnotu národa.

Státní snahy po zřízení pracovní služby postrádaly iniciativní organizační složku, jež by se systematicky chopila potenciálu nabízeného pracovní službou a která by zajistila systematickosti agitace, náboru a výstavby pracovních táborů. Jednání na vládní úrovni byla zdlouhavá. Naproti tomu systematickosti, pružnosti a akceschopnosti charakterizovaly SFAD. Došlo k funkčnímu zapojení stávající organizační infrastruktury nacionálních spolků a plnému využití husté nacionální komunikační sítě. Počet realizovaných pracovních táborů Němců rok od roku rostl, a to z 20 v roce 1935 na 47 v roce 1937 včetně čtyř zkušebních ženských táborů. Počet pracovníků v roce 1935 byl celkem zhruba 700, v roce 1937 již 1186.⁸⁵

84 Mládež měla být vychovávána k sociálnímu vnímání, ke smyslu pro solidaritu a brannosti, poskytnuta ji měla být státoobčanská výchova. Toto byly požadavky na pracovní službu v podzimních měsících roku 1938. NA Praha, MZV, výstřížkový archiv, Pracovní služba. Pracovní tábory nejsou výmysl dynamických států; *Práce je občanská povinnost*, Národní politika, 15. 9. 1938.

85 Albin FRIEDRICH, *Der Bund der Deutschen i. J. 1937*, Bundesdienst. Blätter für die Amtswalterschaft im Bund der Deutschen, 1938, 7, s. 13; Ed. Werner POHL, *Zwei Jahre sudetendeutscher Arbeitsdienst*, Teplitz-Schönau 1938, s. 23–26; W. POHL, *Der sudetendeutsche Arbeitsdienst vor neuen Aufgaben*, Sudetendeutsche Monatshefte, 1938, s. 63; W. POHL, *Arbeitsdienst*, Bundesdienst. Blätter für die Amtswalterschaft im Bund der Deutschen, 1938, 7, s. 53; W. POHL, *Der sudetendeutsche Arbeitsdienst*, Deutschum im Ausland,

Záležitost pracovní služby byla na české straně spíše vnímána jako sociální opatření, jako produktivní podpora v nezaměstnanosti, na „principu za poskytnutí finanční podpory poskytnout pracovní protivýkon“. Požadavek na plnou mzdu za vykonanou práci doprovázel diskuzi o pracovní službě až do konce republiky. U SFAD tento požadavek nebyl tak markantní. Práce byla považována za povinnou službu národu a poskytnutí oběti národu – zde ve smyslu dobrovolné práce bez nároku na finanční odměnu, bylo považováno za čest. Odměnou za vykonanou práci mělo být vědomí a uspokojení ze splnění povinnosti a tím prokázání věrnosti národu.⁸⁶ Příslušnost k německv jim velela, vykonávat povinně službu svému národu, budoucím generacím, službu *Volksgemeinschaft*.

Z výzkumu pracovní služby v ČSR se dají vyvodit další rozdíly mezi státní variantou a mezi SFAD. První ze jmenovaných pracovních služeb se podílela na realizaci velkých státních projektů, druhá své uplatnění našla v obecních projektech menšího rozsahu. Tomu odpovídala i kapacita táborů, která na jedné straně dosahovala několika set mužů (byť se jednalo o kapacitu nenaplněnou), na straně druhé několika desítek. Symptomatická je krátkodobost trvání státních pracovních táborů a zcela jejich uzavření v zimním období. SFAD vedle krátkodobě fungujících táborů vedla i některé celoročně a iniciativně hledala využití táborů pro zimní měsíce. Genderově se u Čechů jednalo o záležitost mužskou,⁸⁷ u Němců zasáhla obě pohlaví.

Jednu z ústředních příčin rozdílného vývoje pracovní služby u Čechů a u nacionálně uvědomělých Němců v ČSR, kdy na jedné straně lze hovořit o debaklu, na straně druhé o úspěšném rozvoji, lze přisuzovat odlišným nacionálním charakterům, resp. mentálním strukturám obou nacionálních společenství. K těmto soudům dospěla i německá strana uvažující o pracovní službě v podmínkách meziválečného Československa.⁸⁸ Jasně uvádí, že národní charakter Čechů údajně nevyhovoval pracovní službě. Možno však také uvést, že pracovní služba nevyhovovala charakteru Čechů. Jak citovaný německý pramen uvádí, „Čech je individualista, který nechce svůj osobní život příliš omezovat, nerad se podřizuje autoritám a postrádá pospolitostní citění, které je pro pracovní službu určující“.⁸⁹ Konstatování absence „pospolitostního ducha a citění“, kterými disponuje německá mládež, rovněž tak jako nedostatek „smyslu pro kolektiv“, bylo hojně uváděnými.⁹⁰

Závěr

Rok 1934 lze označit ve věci pracovní služby v meziválečném Československu za rok pionýrský. Stát zřídil první zkušební tábory pracovní pospolitosti v Čechách a na Sloven-

Jhg. 22, Januar 1939, s. 181.

86 „Denn wir haben dann das Höchste erfüllt, was Menschen überhaupt erfüllen könne; wir haben unsere Pflicht getan. Und die Geschichte wird dann künden: sie haben ihrem Volke die Treue gehalten – und das sei unser Lohn.“ – „Neboť my jsme pak splnili maximum, co lidé vůbec mohou splnit; my jsme vykonali naši povinnost. A dějiny budou později zvěstovat: vy jste zůstali věrni svému národu – ať toto je naší odměnou.“ Walter BRAND, *Die geistigen Grundlagen unserer Bewegung*, Karlsbad 1935, s. 25.

87 Prapory práce zřizované městem Praha disponovaly i tzv. dívčími družinami. Archiv hlavního města Praha, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, Zpráva o stavu Praporu práce hl. m. P., Pracovní pospolitosti v Říčanech, o rekreačním táboře ve St. Hutí a o dívčích družinách v Přerově, v táboře IWCY, s. 4, ke dni 8. 8. 1935.

88 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Teil B, II/Q/6–1934, Der tschechische Arbeitsdienst, s. 1.

89 Totéž.

90 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I, Teil B, I/1–I/67, II/Q/2–17. 5. 1934, Gespräch mit Mitgliedern des tschechischen Ypsilonklubs über Arbeitslagerfragen.

sku,⁹¹ velká města jako byly Praha a Brno zřizovaly tábory pod označením Prapory práce a i soukromé subjekty, jmenovitě firma Baťa, přistoupily k výstavbě pracovních táborů. Na základě úspěšné realizace německých zkušebních táborů v roce 1933 prezentují Němci v roce 1935 projekt *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* a zřizují školící tábor pro velitele budoucích táborů, jejichž počet rok od roku stoupal. Navíc jejich úspěšné propagandistické začlenění do aktuálního konceptu německé nacionální ideje z nich dělalo efektivní nástroj německého nacionalismu.

Pracovní tábory se nezřizovaly na zákonném podkladě. Jednalo se o administrativní opatření MSP realizující veřejné investiční akce. Z analýz pracovních projektů uložených v agendě MSP je zjevné, že kalkulace projektů určených k provedení státními tábory pracovní pospolitosti často vycházely draž než při provádění standardním postupem.⁹² Urychlené uzavření tábora na Slovensku v roce 1935 pro nezáměr a pro jeho neúčelnost, rovněž tak jako neopakované otevření tábora v Terezíně značí o neúspěchu státní snahy ve zřizování pracovních táborů pro nezaměstnanou mužskou mládež a mladé muže. Státní dobrovolná pracovní služba jako účinný nástroj návratu nezaměstnaných do pracovního procesu se neosvědčila a společně s hospodářskými pasivními, anebo mizivě aktivními bilancemi táborů musel být konstatován celkový debakl státního projektu táborů pracovní pospolitosti.

Výchovný rozměr pracovní služby do čs. pojetí prosakoval postupně a nehrál prim, jako tomu bylo u německé varianty. Do české pracovní služby se dostávaly výchovné hodnoty státoobčanské, pracovní a branné výchovy, nedokázaly však českou mládež pro pracovní službu nadchnout dostatečně. V této souvislosti německé prameny uvádějí, že toto nebylo údajně s to nahradit vyšší duševní cíle (*geistige Zielsetzung*), čímž se poukazovalo na vyšší cíl v podobě německé *Volksgemeinschaft*.⁹³ Dokladem toho byly nenaplněné kapacity táborů, jejich pasivní bilance a v podstatě i to, že nedošlo k jejich zřizování ve větším počtu. Nacionální lídři německé menšiny v Československu v problematice pracovní služby prokázaly více akceschopnosti a odhodlání, a to v takové míře, jakou jim dovozovala parlamentní demokracie republiky. Integrující potenciál německé nacionální myšlenky měl další důkaz své síly.

Vývoj v napjatém roce 1938, fungování táborů města Prahy a firmy Baťa vedly k obnovené diskuzi o pracovních táborech a o zavedení pracovní povinnosti.⁹⁴ Ostatně dobrovolná účast v táborech z let 1934 a 1935 byla považována za jednu z hlavních příčin jejich neúspěchu. V diskusním roce 1938 vedle sebe výrazně zaznívaly hlasy považující pracovní povinnost v republice za nemožnou, neboť by odporovala liberálně demokratic-

91 V roce 1934 se vážně uvažovalo i zřízení táborů pracovní pospolitosti na Podkarpatské Rusi v Užhorodě a v Chustu. Nicméně shrnující zpráva MSP pro pana prezidenta o pracovních táborech v roce 1934 tábory na Podkarpatské Rusi neuvádějí, zřejmě nakonec zřízeny nebyly. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Živnostenský inspektorát v Užhorodě, Zřízení pracovního tábora v Chustu, v Užhorodě, 31. 7. 1934; Tamtéž, Zřízení pracovního tábora na Podkarpatské Rusi, v Užhorodě, 1. 8. 1934.

92 Tamtéž, k. č. 2929, Živnostenský inspektorát v Užhorodě, Zřízení pracovního tábora v Chustu, v Užhorodě, 31. 7. 1934.

93 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Kameradschaftsbrief, Nr. 25. Dezember 1987, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslager-Bewegung in der Tschechoslowakei“, s. 8–9.

94 Pracovní povinnost byla zavedena v roce 1939 na základě Vládního nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, 190/1939 Sb., ze dne 22. 7. 1939, dostupné online: <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1939s190>, [cit. 12. 2. 2019].

kému pojetí republiky a občanským právům. Požadovaly setrvání u principu dobrovolnosti. Naproti tomu pravicové síly v Československu, zejména agráři, volali po zavedení pracovní povinnosti jako povinnosti občanské, čímž by údajně demokratické pojetí občanských svobod zůstalo nedotčeno.

Symptomatické pro období 1933–1938 byly tedy dvě základní otázky. Zprvu, zda vůbec zavádět pracovní službu s její táborovou organizační strukturou, a pakliže ano, tak zda zavést pracovní povinnost, anebo nezavést. Nelze jinak než souhlasit se slovy Jakuba Rákosníka, že Československo ve věci zavedení pracovní služby zůstalo na půli cesty.⁹⁵ Až změněné podmínky po uzavření Mnichovské dohody na podzim 1938 a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava na jaře 1939 všeobecně zavádějí pracovní službu ve formě tzv. pracovních útvarů a uzakoňují pracovní povinnost. O zřízení pracovní služby pro mládež s jejím výchovným potenciálem ve smyslu Říšskoněmecké pracovní služby se na nejvyšších protektorátních místech, státní prezident a státní tajemník Úřadu říšského protektora, diskutovalo až na začátku 40. letech.

Civil labour service in the context of the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* in interwar Czechoslovakia: the contradiction of the ideals of democracy and economic reality in the 1930s

(Summary)

The article deals with the issue of unemployment in interwar Czechoslovakia in the context of efforts to alleviate it by means of the so-called labour service and the construction of labour camps for young people, and in the national context. The introduction outlines the state of research and the latest historiography on the issue, which explains the labour service in connection with prisons for the correction of criminals from the Habsburg monarchy and forced labour camps from the time of Nazi Germany. The author wants to point out the inadequacy of research conducted in such a way. Subsequently, it presents the nature of the measures implemented against unemployment, which were entrusted to the Ministry of Social Welfare in interwar Czechoslovakia. By monitoring the implementation of the first state labour community camps of 1934 and 1935, the relative inability to carry out labour service systematically and conceptually in the conditions of interwar Czechoslovakia at the national level is covered. However, the German minority, with whom the idea of labour service carried by the vision of the German Volksgemeinschaft found a positive response with images in several dozen labour camps operated within the so-called Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst (Sudeten German Voluntary Labour Service), proved its ability of action in this area. Two basic questions were symptomatic for the period of 1933–1938. At first, whether to introduce a job service with its camp organizational structure, and, if so, whether to introduce the obligation to work or not. We can only agree with Jakub Rákosník's words that Czechoslovakia was stuck halfway regarding the introduction of labour service. Only in the changed conditions after the conclusion of the Munich Agreement in the autumn of 1938 and after the proclamation of the Protectorate of Bohemia and Moravia in the spring of 1939, labour service, in the form of so-called work units, is generally introduced and the obligation to work is enacted. The establishment of labour service for young people with its educational potential in the sense of the Reich

⁹⁵ J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 328–332.

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

Labour Service was not discussed in the highest protectorate positions, the President of the State, and the State Secretary of the Office of the Reich Protector, until the early 1940s.

NÁRODNOSTNÍ PROBLEMATIKA NA ÚZEMÍ OKRESŮ BRUNTÁL, KRNOV A RÝMAŘOV V LETECH 1948–1960¹

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: Ethnic issues in the districts of Bruntál, Krnov and Rýmařov between 1948 and 1960

In consequence of the results of World War II, the ethnic composition of the Czechoslovak borderland changed fundamentally, and, in the place of the originally dominant German population, a wide range of members of a number of different nationalities appeared. This study seeks to present the fates of four of these groups in an ethnically diverse border district. The area covered in the study is connected by, on the one hand, almost complete resettlement of the German population and settlement of a new one, and, on the other hand, their peripheral and submontane character. In selected minorities, both the different relationship that the communist state power had with individual groups and their development and gradual establishment into completely new political, social, and ethnic conditions can be observed.

Key Words: Ethnicity, Silesia, North Moravia, communism, demography, ethnic minorities

Předmětem předkládané studie je národnostní a menšinová problematika na území politických okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov. Jmenované okresy se geograficky nacházely na pomezí západního Slezska a severní Moravy a v rámci poválečného Československa se jednalo o regiony periferní. Okresy Bruntál a Krnov byly do správní reformy a zrušení zemského zřízení součástí Slezské expozitury země Moravskoslezské, po zřízení krajů pak okresy Rýmařov a Bruntál tvořily periferii Olomouckého kraje, zatímco okres Krnov byl západní periferií Ostravského kraje. Po další správní reformě byly zmíněné okresy v r. 1960 sloučeny a sídlem takto rozšířeného okresu se stal Bruntál. Periferní charakter všech sledovaných okresů byl ještě zdůrazněn krajinným reliéfem, jelikož všechny okresy se nacházejí v podhůří Hrubého Jeseníku.

Zájem o dané okresy vychází ze specifické podoby jejich národnostního složení, které získaly po r. 1945. Již od středověku až do 20. století bylo zkoumané území obydleno převážně německojazyčným obyvatelstvem, přičemž v kontextu českých zemí patřily sledované okresy k regionům, kde byla německá dominance nejzřetelnější. Např. v r. 1930 v okrese Rýmařov žilo 26 751 Němců a pouze 461 Čechů², v okresech Bruntál a Krnov představovali Němci podle sčítání lidu z r. 1921 cca 95 až 100% zdejší populace.³ Tato struktura doznala po 2. světové válce zásadních proměn a v letech 1945 až 1947 byla většina původního obyvatelstva během divokého a později také organizovaného odsunu přemístěna do spojeneckých okupačních zón v Německu. Hlavní vlna vysídlení proběhla v roce 1946, během nějž došlo na území okresu Bruntál k odsunu 31 224 Němců a z okresu Krnov nuceně odešlo dalších 34 650 Němců.⁴ V okrese Rýmařov bylo odsunuto mezi

1 Článek vznikl v rámci řešení projektu NAKI II DGI8P02OVV64 Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice.

2 Státní okresní archiv Bruntál, Městský národní výbor (dále jen MNV) Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 31.

3 Marie GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002, s. 19–20.

4 Otakar KÁŇA, *Historické proměny pohraničí. Vývoj pohraničních okresů Jeseník, Rýmařov, Bruntál a Kr-*

srpnem 1945 a listopadem 1946 celkem 23 099 Němců.⁵ I přes tato vysoká čísla ale část německé populace v ČSR zůstala. Jednalo se o nepostradatelné specialisty pracující v průmyslu, jejich rodinné příslušníky či partnery a dále o osoby pocházející ze smíšených manželství.

Hromadný odsun Němců způsobil, že počet obyvatel všech tří sledovaných okresů od r. 1945 klesal. Můžeme sledovat jasný trend, během nějž se počet obyvatel Bruntálska snížil z 23 784 (1930) na 19 801 (1945) a v r. 1948 vykazoval okres Bruntál, že jsou neobydleny $\frac{3}{4}$ usedlostí na jeho území.⁶ Na Rýmařovsku se počet obyvatel snížil z 27 584 (1930) na 25 016 (1945).⁷ Obdobně výrazný byl i pokles obyvatelstva okresu Krnov, jež před válkou čítalo přes 60 tisíc obyvatel, ale v květnu 1947 to bylo již pouze 35 901, z nichž největší počet bydlel přímo v Krnově.⁸ Společně se snižováním počtu obyvatel došlo i k národnostní výměně. Již od r. 1945 přicházeli na místa opuštěná německým obyvatelstvem Češi a Slováci z vnitrozemí a usazovali se zde. Na Bruntálsko směřovali především lidé z Olomoucka, zatímco na severněji položené Krnovsko směřovali osídlenci z okresů Frenštát, Místek a Moravská Ostrava.⁹ Početní byli rovněž osídlenci ze Slovenska, kterých již v prosinci 1947 bylo v zemi České a Moravskoslezské napočítáno 170 100. Na severní Moravě a ve Slezsku se slovenská migrace soustředila do okresů Rýmařov, Krnov, Bruntál, Šumperk a Jeseník, přičemž nejvyšší podíl tvořili v okresech Rýmařov (15%), Bruntál (11,7 %) a Krnov (8,6 %). Příchozí nejčastěji našli uplatnění v zemědělství, stavebnictví, kovoprůmyslu a textilnictví.¹⁰

Zmíněnými migracemi byl zahájen proces osídlení pohraničních okresů. Mimo osob směřujících do pohraničí z českého a moravského vnitrozemí nebo ze Slovenska se zde usadili i reemigranti, tedy Češi a Slováci, jež uposlechli výzvu čs. vlády, a rozhodli se ze zahraničí vrátit do staré vlasti.¹¹ Podle údajů z roku 1947 se 3 813 rodin zemědělských reemigrantů usadilo na Moravě a ve Slezsku,¹² část z nich přímo na území sledovaných okresů. Uvedená reemigrace Čechů a Slováků byla motivována především hospodářsky. Na jedné straně stát usiloval o obsazení pozic po odsunutém německém obyvatelstvu, čímž se zvýšil podíl českého a slovenského živlu uvnitř hranic země, na straně druhé příchozí chtěli zlep-

nov po roce 1945, Ostrava 1976, s. 54.

5 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 31.

6 Jiří TOPINKA, *Zapomenutý kraj. České pohraničí a takzvaná akce dosídlení*, Soudobé dějiny, roč. 12, 2005, č. 3–4, s. 536.

7 O. KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, s. 24.

8 SOKA Bruntál, Okresní národní výbor (dále jen ONV) Krnov II 1945–1960, č. kart. 17, inv. č. 115, Sociální bilance obyvatelstva v okrese Krnovském k 1. 1. 1951.

9 Aleš KREMPL – Zdeněk JIRÁSEK, *Průběh osídlování Bruntálska a Krnovska v letech 1948–1960*, Slezský sborník, roč. 114, 2016, č. 2, s. 64–65.

10 Oľga ŠRAJEROVÁ – Karel SOMMER, *Migrace Slováků do českých zemí v letech 1945–1948*, Slezský sborník, roč. 98, 1998, č. 1, s. 31–32.

11 Jejich příchod byl umožněn podpisem několika mezinárodních smluv, jež upravovaly problematiku reemigrace Čechů a Slováků do ČSR. Celkem bylo v poválečném období uzavřeno pět reemigrantských smluv. Mimo uvedených smluv byla ještě uzavřena také dohoda s Maďarskem o vzájemné výměně obyvatelstva ze dne 27. února 1946. František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK – Jaroslav VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 163.

12 Tamtéž, s. 170.

šit, nebo přinejmenším uchovat své stávající socioekonomické postavení.¹³ Jejich příchod pomohl v celorepublikovém kontextu zvýšit hustotu zalidnění v pohraničí. Ve sledovaných okresech se jednalo především o okres Krnov, v němž tvořili reemigranti celkem 8 % všech nových osídlenců.¹⁴

K přistěhovalcům se na přelomu 40. a 50. let přidala početná vlna řecké emigrace, která do Československa přicestovala po porážce řeckých komunistů v občanské válce. Již na konci 40. let opustily Řecko první transporty dětí, z nichž některé byly ubytovány ve Velkých Heralticích v okrese Opava. Po dětech pak následoval příchod dospělých a k 1. lednu 1950 pobývalo na území ČSR celkem 11 550 řeckých a slavomakedonských uprchlíků, k 1. prosinci 1952 se dané množství zvýšilo na 12 150, z čehož asi ¼ tvořili Slavomakedonci. V rámci Československa bylo rozhodnuto uvedenou populaci usídlit v pohraničních okresech. Jejich usazování se realizovalo jen pozvolna, do podzimu 1950 žila řecká emigrace v ČSR v izolaci od okolního prostředí a představovala jistý stát ve státě, řízený prostřednictvím řady organizací spadajících pod komunistické vedení. Od r. 1950 ale byly zmíněné bariéry bourány a Řekové se stali etnikem, s nímž přicházelo majoritní obyvatelstvo stále více do běžného kontaktu.¹⁵ Z námi sledovaného teritoria se řecká emigrace projevila nejpatrněji na území okresu Krnov.

V poválečných letech byli v pohraničních okresech usídlováni také Romové. Z původních 6 tisíc Romů žijících před 2. světovou válkou v českých zemích jich přežil jenom zlomek. V poválečných letech tak většinu romského obyvatelstva tvořili lidé, kteří přišli do českých zemí ze Slovenska.¹⁶ Počet příslušníků daného etnika žijících na území pod správou Okresního národního výboru (dále jen ONV) Bruntál, Krnov a Rýmařov nebyl ve sledovaném období příliš vysoký a pohyboval se řádově v hodnotách několika stovek osob. Nicméně i přesto se stali Romové předmětem zájmu národnostní politiky.

Jelikož se studie zabývá tématem menšin a národnostní problematikou obecně, je nutné ještě definovat, jaké skupiny nás budou zajímat. Jako národnostní menšinu chápeme skupinu obyvatelstva, která nezastává dominantní pozice ve státě, disponuje etnickými, jazykovými, nebo náboženskými charakteristikami, jež je odlišují od většiny obyvatel, mají vědomí vzájemné solidarity, motivované kolektivní vůlí přežít a jejich cílem je dosáhnout jak ve skutečnosti, tak právně rovnosti s většinou.¹⁷ Ze zmíněného důvodu nejsou do výzkumu zařazeni Slováci, jelikož v rámci ČSR se společně s Čechy jednalo o státotvorný národ a nesplňují tedy kritéria, abychom je považovali za menšinu. Celkem jsme na území sledovaných okresů vymezili čtyři skupiny obyvatel, jež v rámci lze pojímat coby menšiny a kterým budeme věnovat pozornost v předkládané studii. Konkrétně se jedná o Němce, Řeky, Romy a reemigranty. Reemigranti sice jsou příslušníky českého a slovenského národa, ale daná skupina si přinášela své vlastní morální hodnoty, stejně jako kulturní či sociální kapitál a místy též organizační strukturu. I ze zmíněných důvodů jsme je zahrnuli

13 Jaroslav VACULÍK, *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*, Praha 2001, s. 13.

14 Tamtéž, s. 25.

15 Pavel VRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000, s. 76.

16 Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, s. 238–239.

17 Ivan GABAL a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*, Praha 1999, s. 26.

do výzkumu, jakkoliv nebyli za menšinu úředně považováni.¹⁸ Obdobně je obtížné hovořit o reemigrantech jako o jedné skupině, jelikož jejich původ byl značně různorodý, avšak pro potřeby studie je takto budeme evidovat, poněvadž jako jednotnou skupinu je často braly také jednotlivé okresní národní výbory. Je nutné také poznamenat, že tyto čtyři skupiny obyvatel nepředstavují plný výčet všech národnostních menšin žijících ve zkoumaném regionu v období let 1948 až 1960, neboť sem byli přemístěni rovněž Maďaři z jižního Slovenska, Chorvati z jižní Moravy a našli bychom zde také nepočetnou polskou komunitu. Jmenované menšiny jsme však do výzkumu nezařadili, jednak z důvodu jejich nízké početnosti (Chorvatů bylo před jejich přesídlením v celé ČSR asi 2 tisíce a v regionu se usídlili nejvýrazněji jen v obci Huzová),¹⁹ jednak proto, že Maďaři v průběhu 50. let region postupně opustili a řada z nich se vrátila zpět na jižní Slovensko. Z důvodů nízké početnosti se výzkum též nezabývá Ukrajinci či Poláky. Celkovou národnostní strukturu regionu na konci zkoumaného období poskytuje následující přehled:²⁰

Češi	Slováci	Ukrajinci	Poláci	Maďaři	Němci	Jiní	Nezjištěno	Celkem
76 376	13 470	295	383	301	2 232	4 777	233	98 067

Je nutné též podotknout, že výzkum menšinové a národnostní problematiky v období let 1948 až 1960, obzvláště na úrovni okresu, je značně specifický, protože pod vlivem nešťastně realizované národnostní politiky ČSR ve 30. letech vedoucí k mnichovskému traumatu, se oficiální dokumenty pocházející z provenience národních výborů na městské, okresní i krajské úrovni zprvu obezřetně vyhýbaly pojmu menšina.²¹ Naopak protimenšinové tendence se projevy již v Košickém vládním programu z dubna 1945. Rovněž Ústava 9. května v daném trendu pokračovala a garantovala pouze individuální občanská práva pro příslušníky menšin.²² Tváří v tvář realitě však musela KSČ definovat svůj postoj k menšinové politice a začala sama s pokusy o jejich integraci do socialistické společnosti.²³ V dokumentech tak postupně můžeme sledovat, že úřady se často při jednání o národnostní otázce obracely k formulacím o proletářském internacionalismu či obdobně vágní výzvy pro zlepšení kvality práce s jinojazyčnými osobami.

Daná studie si klade za cíl zmapovat, jak se v rámci měnící se komunistické politiky vyvíjelo postavení vymezených menšin na území zvolených okresů. Pro bádání byly zvoleny celkem čtyři kategorie menšin, které vzhledem ke své početnosti v regionu hrály významnou roli a na jejichž příkladu můžeme sledovat, jak k nim přistupovaly jednotlivé národní výbory, v jakých podmínkách žili příslušníci uvedených skupin obyvatel a jak byl jejich život ovlivněn proměňující se národnostní politikou KSČ.

18 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 20.

19 Tomáš NIESNER, *K proměně osídlení Bruntálska, regionu v pohraničí*, in: Sborník Bruntálského muzea, Bruntál 2015, s. 34.

20 Zemský archiv Opava, Severomoravský Krajský národní výbor (dále jen KNV) Ostrava. Odbor vnitřních věcí, č. kart. 7, inv. č. 22, Národnostní složení obyvatelstva Severomoravského kraje podle sčítání obyvatel v r. 1961.

21 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 18.

22 Edd. René PETRÁŠ – Helena PETRŮV – Harald Christian SCHEU, *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, s. 96.

23 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 98.

Německá menšina

Teritorium sledovaných tří okresů bylo až do počátku 20. století téměř výhradně osídleno německým obyvatelstvem. Ačkoliv se po vzniku ČSR na dané území přistěhovalo jisté množství Čechů, zůstávali zde nadále menšinou.²⁴ Situace se radikálně proměnila po skončení 2. světové války, jelikož v důsledku vysídlení původního německého obyvatelstva zůstaly na území okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov jenom trosky původního osídlení. V okrese Rýmařov se nacházelo na konci roku 1946 pouze 832 Němců, přičemž téměř polovina jich žila přímo v Rýmařově. Jejich počet však v následujících letech dále klesal a v r. 1948 již v Rýmařově žilo jenom 173 Němců.²⁵ Ještě méně Němců zůstalo v menších sídlech v okrese, podle obecní kroniky žilo v Břidličné po odsunu pouze 32 Němců, z nichž bylo 24 vedeno jako antifašisté, kteří si zažádali o navrácení čs. občanství. V roce 1951 ve městě žilo necelých 1 500 obyvatel, z nichž 99 % tvořili Češi a Slováci. Zbývajících 1 % reprezentovali Němci a ostatní menšiny.²⁶ V obci Dolní Moravice nedaleko Rýmařova z celé vesnice zůstali po hromadném odsunu v r. 1946 pouze tři německé rodiny, z nichž však přesto jedna ČSR v r. 1947 opustila.²⁷ Ve stejné době se na území okresu Bruntál nacházelo 866 osob německé národnosti, přičemž největší počet jich nebydlel přímo v Bruntále (118), ale ve Vrbně (203). V okolí Vrbna se nacházelo velké množství Němců také v obcích, které nyní existují jako místní části Vrbna, jako např. Mnichov (78) a Železná (66).²⁸ Obdobně výrazný úbytek německého obyvatelstva lze pozorovat také v okrese Krnov, kde bylo v r. 1950 hlášeno 654 Němců.²⁹ V celostátním měřítku se při sčítání obyvatel v r. 1950 k německé národnosti přihlásilo celkem 165 117 osob, což představovalo 1,3 % obyvatel ČSR. Jmenované údaje ukazují, že množství Němců ve sledovaných okresech bylo procentuálně menší, nebo odpovídající celostátnímu průměru.³⁰ Do počátku 60. let se množství Němců v ČSR snížilo o necelých 25 tisíc osob.³¹ Nejvýznamnější německé osídlení zůstalo zachováno na Bruntálsku, kde v r. 1961 bylo evidováno 2 232 osob německé národnosti, což představovalo 2,28 % všech obyvatel okresu. Celkový poměr německých obyvatel v českých zemích byl v uvedeném roce však již jen 1,40 %.³²

Z profesního hlediska převažovali mezi českými Němci dělníci. V celostátním kontextu bylo zaměstnáno nejvíce ekonomicky aktivních Němců v průmyslu (70,3 %), v ze-

24 Při sčítání obyvatelstva v r. 1910 se k německé obcovací řeči přihlásilo 99,9 % zdejších obyvatel. O. KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, s. 16.

25 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 31 a 160.

26 SOKA Bruntál, MNV Břidličná, s. 34 a 94.

27 SOKA Bruntál, Archiv obce (dále jen AO) Dolní Moravice, Kronika obce Dolní Moravice, s. 98.

28 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1948, č. kart. 553, inv. č. 738. Přehled o hustotě a stáří obyvatel německé národnosti.

29 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1948, č. kart. 362, inv. č. 631. Péče o občany německé národnosti.

30 Tomáš STANĚK, *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Praha 1993, s. 86–88. Na budoucím teritoriu Severomoravského kraje (v hranicích dle administrativního členění z r. 1960), se v r. 1950 hlásilo k německé národnosti 16 574 obyvatel, což představovalo 1,2 % celkového počtu. Tamtéž, s. 88. Do tohoto množství ale nezahrnujeme německé válečné zajatce, kteří se ještě vyskytovali na území ČSR. Těch se v ČSR nacházelo na počátku roku 1948 celkem asi 6 200, když do souhrnu nezapočítáme zajatce na Jáchymovsku. T. STANĚK, *Němectví váleční zajatci v českých zemích 1945–1948. (Nástin vybraných problémů)*, Opava 2011, s. 112.

31 Tamtéž, s. 95.

32 Vladimír SRB – Alois ANDRLE, *Změny v územním rozložení obyvatel německé, polské a maďarské národnosti 1961–1991 podle okresů*, Slezský sborník, roč. 97, 1999, č. 3–4, s. 203.

mědělství a lesnictví (18,3 %) či v obchodu a peněžnictví (3,6 %).³³ Z hlediska profese v celorepublikovém vývoji dominovali dělníci, jejichž počet se na celkovém podílu německého obyvatelstva zvýšil z 69 % v r. 1930, na 89,6 % v r. 1950 a 83 % v r. 1961.³⁴ Uvedená čísla potvrzuje také vývoj v jednotlivých okresech. V okrese Rýmařov se jednalo hlavně o textilní dělníky, specialisty v hedvábnictví, mající v regionu dlouholetou tradici.³⁵ Obdobná profesní skladba se vyskytovala též v okrese Bruntál, kde bylo evidováno 464 německých dělníků. Důchodců bylo nahlášeno 111, v domácnosti zůstávalo 118 osob a jako úředníci byli vedeni Němci v okrese jen v 25 případech.³⁶ Lze vidět, že v okrese Bruntál byla většina osob německé národnosti již v pokročilém věku, neboť převažovali lidé starší 60 let (celkem 355 osob). Silně však byla také zastoupena skupina nejmladších do 15 let (135 osob). Produktivní věk mezi cca 15 až cca 50 lety se vyskytoval jen v 376 případech.³⁷ Vzhledem k vysokému počtu osob důchodového věku byl z rozpočtu ministerstva práce a sociální péče vyplácen osobám vedeným národními výbory jako Němci vyživovací příspěvek, jehož výše se pohybovala okolo cca 500,- Kčs měsíčně. Příspěvek se ovšem i přes zmíněnou věkovou skladbu nevyplácel všem Němcům a na počátku roku 1950 se v Krnově týkala výplata pomoci jen několika málo jedinců.³⁸

Výrazně se poválečná proměna země dotkla majetkových práv Němců a již krátce po skončení bojů byly zahájeny konfiskace na základě Dekretu č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel slovenského a českého národa. Během roku konfiskace dále probíhaly na základě Dekretu č. 108/1945 Sb. prezidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. V Rýmařově a v nejbližším okolí byl na základě daných konfiskací jen v letech 1945 a 1946 zabaven majetek v milionových hodnotách. Ten byl následně vydáván a později také prodáván místnímu obyvatelstvu. Problematické bylo, stejně jako na jiných místech, že množství konfiskovaného majetku bylo rozkradeno, což nepopírali ani skladníci, ani další zasvěcené osoby.³⁹ Konfiskace v řadě případů překračovala meze vytyčené právními normami a vzhledem k vypjatému antiněmeckému postoji nebyl brán ohled ani na vlastnictví antifašistů, jejichž majetek byl často také zabaven. Mnohé z antifašistů tyto případy nakonec přiměly k odchodu z ČSR, avšak oproti ostatním Němcům dostali alespoň možnost podle výnosu ministerstva vnitra z 23. února 1946 si sebou odvézt všechn potřebný movitý majetek a řada z nich zmíněné možnosti využila. Ještě během jara 1946 takto opustilo Břidličnou pět rodin německých antifašistů i se svým jménem.⁴⁰ Nicméně ve vypjatém ovzduší poválečných měsíců nebyla v řadě případů ani tato norma dodržována a antifašisté si majetek nesměli odvézt, naopak jim byl zabaven. Ačkoliv se později poměry změnily a byly vydány pokyny k navrácení odebraného majetku, nebylo

33 T. STANĚK, *Německá menšina v českých zemích*, s. 94.

34 Šárka HERNOVÁ, *Sociální struktura národnostních menšin České republiky a její vývojové tendence po roce 1945 (Němci, Poláci, Slováci)*, Slezský sborník, roč. 97, 1999, č. 3–4, s. 186.

35 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 31.

36 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 738, Přehled o hustotě a stáří německých obyvatel a Přehled o zaměstnání německých obyvatel.

37 Tamtéž, Přehled o hustotě a stáří německých obyvatel a Přehled o zaměstnání německých obyvatel.

38 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 385, inv. č. 385, Vyživovací příspěvek pro osoby německé národnosti – předání agendy.

39 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 147, inv. č. 148, Konfiskace nepřátelského majetku.

40 SOKA Bruntál, MNV Břidličná, Kronika města Břidličné, s. 94.

zpravidla co vracet, neboť již počátkem 50. let byl rozdělen novým osadníkům.⁴¹ Část německých antifašistů však i přes vylíčené excesy zůstala v ČSR, a to i po únoru 1948. Jejich životní podmínky zůstávaly dlouho špatné. I když se honosili tímto „privilegovaným“ statusem, bývali v mnoha ohledech znevýhodněni oproti Čechům a Slovákům.⁴² Proto se řada z nich nakonec rozhodla republiku opustit a usilovala o vystěhování. V prosinci 1952 bylo jenom v okrese Rýmařov evidováno 23 rodin antifašistů majících v plánu opustit Československo.⁴³

Již na konci 40. let a počátkem 50. let se ovšem postoj KSČ k Němcům proměnil a začala převládat snaha získat je pro budování socialismu. KSČ usoudila, že převaha dělníků mezi ekonomicky aktivními Němci napomůže v jejich zapojení do socialistické výstavby.⁴⁴ K dosažení vytyčeného cíle bylo nutné napravit poměry, jelikož velké množství Němců v ČSR nadále zakoušelo nenávisť ze strany majoritního obyvatelstva. Jak konstatovala zpráva Ministerstva vnitra z března 1950, s Němci se nadále zacházelo jako s nerovnoprávnými osobami, a to i v případech, když se dotyční mohli prokázat platným osvědčením o protifašistické činnosti za války.⁴⁵ Vládní politika vůči německé menšině se proto dále realizovala se zřetelem na aplikaci proletářského internacionalismu, tedy s cílem překlenout národnostní rozdíly. Jako první krok byla zbylým Němcům nabídnuta možnost získat zpět československé občanství, což byl předpoklad nejenom k domáhání se nespravedlivě konfiskovaného majetku, ale jednalo se o významný krok také pro běžný život, jelikož po jeho získání opět mohli uzavírat sňatky či se bránit různým nařízením úřadů. První vlna snah o navrácení občanství proběhla ještě před nástupem KSČ k moci na základě §3 dekretu č. 33/1945 Sb., nicméně většině žadatelů se kýžená věc nepodařila. Vina za uvedený vývoj se přisuzovala rovněž vyhrocenému poválečnému nacionalismu.⁴⁶ Podmínky stanovené zájemcům požadovaly, aby nejdéle rok po podání své žádosti složili zkoušku z českého, či slovenského jazyka a z československé vlastivědy. O úspěchu rozhodovala tříčlenná komise pod vedením člena ONV a za účasti okresního školního inspektora a učitele měšťanské školy s aprobací čeština, zeměpis, či dějepis.⁴⁷

Další snahy o navrácení občanství Němcům byly zahájeny po únoru 1948. Motivem se stala již zmíněná snaha zapojit je do budování socialismu, což ale bylo možné jen obtížně za situace, kdy byli udržováni v nedůstojné kategorii neobčanů.⁴⁸ Musela tedy být odstraněna všechna diskriminační nařízení platná v poválečných letech. Podle již zmíněného §3 dekretu 33/1945 Sb. si mohli Němci zažádat o navrácení občanství, čehož na území okresu Rýmařov k 16. květnu 1951 využilo 232 osob. Z uvedeného počtu bylo ke zmíněnému datu 217 žádostí vyřízeno kladně, 2 záporně a o zbylých ještě nebylo rozhodnuto. Zá-

41 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 536, inv. č. 594, Vystěhování Němců – antifašistů z ČSR – správa majetku zanechaného v ČSR.

42 Edd. R. PETRÁŠ – H. PETRŮV – H. Sch. SCHEU, *Menšiny a právo v České republice*, s. 99.

43 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 536, inv. č. 594, Seznam antifašistů odsunutých mimo hranice ČSR a seznam jejich nemovitého majetku.

44 T. STANĚK, *Německá menšina v českých zemích*, s. 101.

45 ZA Opava, KNV Ostrava I, č. kart. 276, inv. č. 2009, Zacházení s osobami německé národnosti.

46 M. SPURNÝ, M.: *Nejsou jako my*, s. 192–193.

47 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Žádosti o vrácení čs. stát. občanství podle §3 dekretu čís. 33/1945 Sb. (vyhláška min. vnitra č. 254/1946 Sb.) – oběžník.

48 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 194.

roven se též evidovalo 196 osob německé národnosti, které danou žádost ještě nepodaly.⁴⁹ V okrese Bruntál bylo od vyhlášení vládního nařízení č. 119/1949 Sb., jímž byla stanovena lhůta pro podání žádosti o navrácení čs. státního občanství, až do 30. listopadu 1951 z podaných žádostí celkově 551 vyřízeno kladně a 3 záporně. Naprostá většina zmíněných podání byla předložena osobami německé národnosti. Mimo Němců žádajících o čs. občanství bylo počátkem 50. let evidováno v okrese Bruntál také téměř 200 osob bez čs. občanství, kteří ani nechtěli o něj požádat.⁵⁰ Důvody, proč někteří Němci žijící na území ONV Bruntál, Krnov a Rýmařov neusilovali o získání čs. státního občanství, byly různé. Samy čs. úřady ale přiznávaly, že neochota Němců získat občanství byla způsobena také nezájmem úřadů o danou menšinu. Pro napravení uvedeného stavu se národním výborům uložilo, aby zvýšily politickou práci s Němci, čímž se rozumělo agitování, vytvoření sítě důvěrníků informujících úřady o náladách mezi německou menšinou a zjišťujících příčiny nespokojenosti mezi nimi.⁵¹ I přes agitační činnost, byly výsledky mizivé a, jak přiznal referent pro věci vnitřní a bezpečnost ONV Rýmařov, práci s nimi se podařilo přesvědčit jenom zanedbatelné množství Němců. Ti, co nadále projevovali nezájem o občanství, v řadě případů argumentovali, že jsou již staří, češtinu se naučit nedokážou, německy se domluvit na úřadech také nemohou, takže by pro ně bylo nejvhodnější, kdyby se odstěhovali do Německa ke svým příbuzným.⁵²

Problematika osob německé národnosti měla být vyřešena zákonem č. 34/1953 Sb. Čs. státními občany se tak staly osoby, které na základě dekretu č. 33/1945 Sb. ztratily čs. občanství a měly bydliště na území ČSR.⁵³ Tímto se řešila také otázka tzv. německých bezdomovců, jimž na základě uvedeného zákona se vydávaly nové občanské průkazy.⁵⁴ Nicméně i po té lze vidět, že otázka osob německé národnosti na území sledovaných okresů zcela nezmizela. V první řadě se zde stále nacházeli lidé, kteří nedisponovali čs. státním občanstvím. K 24. březnu 1954 žilo na území okresu Bruntál celkem 5 osob s německou státní příslušností a dalších 21 osob rakouské státní příslušností. Z velké části se jednalo o osoby starší, které, jak ukazují žádosti o povolení k vystěhování z obvodu ONV Rýmařov, většinou neměly již v ČSR blízké příbuzné a vystěhovat se plánovali za svými blízkými, žijícími v Německu, resp. v Rakousku.⁵⁵ Nicméně rovněž mezi odchozími se nalézali lidé mladší, jak ukazuje případ Arnošta Kinzela, jemuž bylo necelých 24 let v době, kdy u ONV Bruntál v říjnu 1956 požádal o povolení k odchodu do SRN, kde žil jeho otec se zbytkem příbuzenstva.⁵⁶ Těch, kteří nadále odmítali přijmout čs. občanství, zůstalo po vydání

49 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Hlášení o stavu podaných žádostí podle § 3 dekretu č. 33/45 Sb. ke dni 1. 6. 1951.

50 Tamtéž, Zhodnocení akce na navrácení československého státního občanství podle § 3 dekretu č. 33/1945 Sb.

51 ZA Opava, KNV Ostrava I, č. kart. 2512, sign. 215, Masově politická práce mezi osobami jiné národnosti (Němci a Poláci). Pokyny.

52 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 536, inv. č. 594, Zpráva o provádění národnostní politiky v našem okrese.

53 Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1953-34>, [cit. 30. 11. 2018].

54 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Agenda státního občanství.

55 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Seznam cizinců trvale žijících na území Okresního oddělení Ministerstva vnitra - Oddělení Veřejné Bezpečnosti (OOMV-OVB) Bruntál pro volební účely. Též SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 529, inv. č. 586, Zápis o žádosti o vystěhování Marie Englisch, Anny Schatral a Felicie Beutel.

56 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 629, inv. č. 760, Žádost o přesídlení do NSR.

zákona v r. 1953 jen málo. V Bruntále v r. 1954 evidovali celkem 10 německých osob, jež tak činily z důvodu, že již obdrželi státní občanství SRN. Mimo oněch 10 se v okrese Bruntál vyskytovalo také dalších 53 osob, které nechtěly zažádat o občanský průkaz. Ti ale neuvedli žádný důvod, proč tak činili.⁵⁷ Problém osob německé národnosti bez občanství nebyl plně vyřešen až do konce 50. let, jelikož ještě v lednu 1960 byly v okrese Bruntál evidovány čtyři osoby německé národnosti bez občanství.⁵⁸

Dalším krokem ke zrovnoprávnění německé menšiny bylo narovnání podmínek. Pro dodržení vytčeného cíle, byly jednotlivé krajské a okresní národní výbory pověřeny, aby sledovaly, zda jsou Němci zařazeni na takových pracovních pozicích jako Češi, jak se s nimi zachází ve školách a podobně. Stávalo se totiž velmi často, že Němci byli hůře pracovní zařazení a odměňováni. Byl vydán také apel, aby se zvýšilo úsilí o získání Němců do ROH. Jednotlivé ONV se v dubnu 1951 vyzvaly, aby sestavily hlášení o zacházení s osobami německé národnosti či o případech jejich diskriminace. Tou se rozuměla konfiskace majetku při zachování čs. státního občanství, speciální posuzování při začleňování do práce a horší zařazení práce, výměry mezd, odměn nebo výběru ubytování.⁵⁹ Velký význam byl kladen na napravení přehmatů a problémů spojených s konfiskacemi majetku Němců, kteří zůstali v ČSR. Pro zabránění dalších konfiskací se vydala směrnice ministerstva vnitra upravující konfiskace a přidělování rodinných domů. Dále již nebylo možné vydávat výměry o dalších konfiskacích rodinných domů, patřících německým majitelům, jsou-li jimi uvedené domy nadále obývány. Stejně tak již nebylo možné ani konfiskovat nábytek i jiné svršky z daných stavení. Dokument pojednával dokonce o navrácení zabavených, ale dosud nepřidělených domů obývaných Němci, kteří disponovali čs. občanstvím a „*podíleli se na budovatelském úsilí československého lidu*“.⁶⁰ Uvedené rozhodnutí, jehož důsledky se projeví nejpatrněji právě v pohraničních okresech, sledovalo získání obyvatelstva německé národnosti pro ideu socialismu a zároveň jim přiznalo status plnoprávných občanů.⁶¹

V dalších letech byla práce s občany pocházejících z národnostních menšin svěřena také odboru školství a kultury. V lednu 1959 vyzval Krajský národní výbor (dále jen KNV) Ostrava národní výbory pod jeho správou, aby zřídily podle místních poměrů komise pracující s Němci, jichž ještě na konci 50. let žilo v Ostravském kraji na 8 tisíc. Bylo navrženo zvýšení objemu literatury v německém jazyce, konání bohoslužeb v němčině a podobně. Krnovská komise pro práci s Němci ještě na konci r. 1958 vypracovala osnovu, podle níž se v dalších měsících realizovala uvedená činnost. Patřilo mezi ně vyřizování stížností osob německé národnosti, sledování jejich pracovních poměrů či výběr německého knihovníka pro správu knižního fondu. Podle šetření komise bylo možné také otevřít německé jazykové kurzy určené ale pouze potomkům Němcům, nikoliv však již dětem ze smíšených manželství. Podle komise se zajímalo o zmíněné kurzy asi 60 dětí, jež splňovalo předepsaná

57 Tamtéž, Zpráva o provádění zákona č. 34/1953 Sb. z 8. února 1954.

58 Tamtéž, Stav řízení žádostí o přiznání čs. občanství v okrese Bruntál.

59 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 73, Zacházení s osobami německé národnosti.

60 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Zacházení s osobami německé národnosti – konfiskace a přiděl rodinných domů.

61 Tamtéž.

kritéria.⁶² Celkem se v ČSR ve školním roce 1957/58 registrovalo 244 oddělení a kroužků německého jazyka, které navštěvovalo 4 416 žáků.⁶³

V okrese Rýmařov, spadajícím pod KNV Olomouc, byla také zřízena komise pro práci s Němci organizující společná promítání filmů při Měsících československo-sovětského přátelství v obcích s největší německou populací (Rýmařov, Horní Město a Malá Morávka). Mezi další aktivity patřila divadelní představení, estrádní vystoupení či přednášky věnované stávající mezinárodně-politické situaci. Jak na Krnovsku, tak v okrese Rýmařov probíhala výuka němčiny pro žáky německé národnosti. Na přelomu let 1958 a 1959 se vyučování týkalo celkem 16 žáků.⁶⁴

Celkově se tedy otázku německé menšiny v poválečných letech na území sledovaných okresů do konce 50. let podařilo vyřešit. Němci, nevysídlení v poválečných měsících, postupně začali splývat s většinovou společností. Část německé populace naopak opustila Československo, když jim bylo umožněno se vystěhovat do SRN. Jak plyne z profesního rozdělení německé menšiny, z hlediska sociální skladby se její charakter proměnil, jelikož nabyli na objemu dělníci, což lze vysvětlit tím, že jako nezbytní odborníci byli vyjmuti z transportů a poté již zůstali na území ČSR. Obecně lze říci, že se německá menšina v oblasti sledovaných okresů stala marginální, jakkoliv jí jednotlivé národní výbory nadále věnovaly určitou pozornost.

Řecká menšina

Mnohem významnější roli sehrála v průběhu 50. let na území ONV Krnov řecká menšina. K ní se již počátkem 50. let hlásilo několik tisíc lidí. V celorepublikovém kontextu se příslušníci uvedené menšiny nejčastěji nacházeli na území okresů Jeseník, Krnov a Žamberk. Ačkoliv se samotné rozmístění v následujících letech proměnilo a část řecké emigrace se v 80. letech vrátila zpět domů, vytvořili řečtí emigranti a jejich potomci jednu z nejvýznamnějších menšin na námi sledovaném teritoriu.

Výběr okresu Krnov jaké jedné z lokalit kam směřovala řecká migrace, proběhl rovněž s ohledem na dohodu mezi KSČ a Komunistickou stranou Řecka, která vyhověla řecké žádosti, aby byli jejich krajané usídlení v hornatém, zemědělském a potravinářském regionu. Jmenovaná tužba byla motivována snahou rychleji sblížit příchozí s krajinou, kam směřovali, jelikož až 90 % osob pocházelo z venkovských oblastí severního a severozápadního Řecka.⁶⁵ První řečtí emigranti začali přicházet již počátkem 50. let a ve velkých počtech se stěhovali do pohraničí. Z řeckých emigrantů usazených v okrese Krnov jich asi polovina byla usídlena přímo v okresním městě, druhá polovina pak ve venkovských obcích krnovského okresu. V září 1951 se v okrese Krnov evidovalo 2 153 osob řecké národnosti.⁶⁶ Jejich počet se ovšem v dalších letech postupně zvyšoval a ke dni 1. června 1954 bylo v Krnově zaznamenáno celkem 1477 Řeků. Z tohoto počtu bylo 420 pracujících mužů, 351 pracujících žen, dále 263 dospělých rodinných příslušníků a 443 dětí. Mimo samotný

62 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 362, inv. č. 631, Zápis z porady KNV Ostrava ze dne 15. listopadu 1958 a Péče o občany německé národnosti.

63 T. STANĚK, *Německá menšina v českých zemích*, s. 142–143.

64 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 331, inv. č. 395, Zpráva o práci mezi občany německé národnosti.

65 Libor MARTINEK, *Příspěvek k problematice řecké a slavomakedonské emigrace v Československu a v České republice po 2. světové válce*, Slezský sborník, roč. 101, 2003, č. 4, s. 472.

66 Tamtéž, s. 473.

Krnov se řecká emigrace usídlila v Albrechticích⁶⁷ (306 osob), v Hynčici⁶⁸ (85 osob), ve Vraclávku (176 osob), v Rudolticích⁶⁹ (168 osob), v Holčovicích (40 osob), v Jindřichově (235 osob) a v Krásných Loučkách (23 osob). Menší množství Řeků obsadilo další lokality na Krnovsku. Celkem se k 1. červnu 1954 v okrese Krnov evidovalo 2 864 Řeků, z čehož bylo 731 pracujících mužů a 625 pracujících žen. K nim se dále počítalo 650 dospělých rodinných příslušníků a 858 dětí mladších 15 let.⁷⁰ Menší množství Řeků žilo také na území okresu Bruntál. Konkrétně se jednalo o 139 osob, z nichž 51 bydlelo v Bruntále, 38 ve Vrbně pod Pradědem, 20 v Mnichově,⁷¹ 16 v Železně,⁷² 10 ve Světlé, 2 v Leskovci a po jednom v Kunově a v Dlouhé Stráni.⁷³ Menší množství Řeků se vyskytovalo též na území okresu Rýmařov, což dokládá zápis v obecní kronice z roku 1950 vypovídající o přistěhování 40 řeckých rodin do Dolní Moravice.⁷⁴

Okres Krnov byl vybrán jako cílová destinace pro řecké emigranty také z toho důvodu, že vzhledem k vysokému úbytku počtu obyvatel mezi roky 1938 až 1949 se zdálo, že zde nebudou žádné problémy s ubytováním příchozích. Nicméně během osvobozovacích bojů bylo Krnovsko těžce poškozeno a v letech 1945 a 1946 nebyly činěny žádné práce, které by daný stav napravily.⁷⁵ Na jedné straně navzdory původním plánům neexistovaly reálně předpokládané ubytovací kapacity, na straně druhé byla panující neutěšená bytová situace v okrese Krnov ještě prohloubena tím, že řeckých emigrantů přicházelo větší množství, než jaké bylo původně zamýšleno. Pro jejich usídlení byly zvoleny jediné rychle dostupné ubytovací kapacity, jimiž byly dosud volné domy, které však byly považovány za zdravotně a hygienicky závadné. Aby se měli řečtí emigranti kam nastěhovat, byly před jejich příchodem na uvedených domech provedeny základní stavební úpravy. Nicméně řada domů v Jindřichově, Albrechticích, či Dívčím Hradu se shledala jako nezpůsobilá k obývání. Na počátku r. 1952 bylo vyčísleno, že asi 40 % všech řeckých obyvatel žilo v bytech označených za zchátralé a zdravotně závadné. Špatná situace se ale dále prohlubovala, jednak vinou pomalé výstavby nových domů, jednak vinou neřízené migrace Řeků, kteří se z důvodu získání zaměstnání, nebo scelení rodiny stěhovali zejména do Krnova bez souhlasu náležitěho národního výboru.⁷⁶ Navíc vzhledem k sestěhování rodinných příslušníků se zvýšil také průměrný počet obyvatel bytů na neúnosnou úroveň. Zpráva z r. 1952 konstatovala,

67 Nyní Město Albrechtice.

68 Nyní součást Města Albrechtice.

69 Nyní Slezské Rudoltice.

70 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Stav občanů řecké národnosti a jejich zaměstnání k 1. 6. 1954 na krnovském okrese.

71 Nyní součást Vrbna pod Pradědem.

72 Nyní součást Vrbna pod Pradědem.

73 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Seznam cizinců trvale žijících na území OOMV-OVB Bruntál.

74 SOKA Bruntál, AO Dolní Moravice, Kronika obce Dolní Moravice, s. 160–161.

75 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 705, inv. č. 1062, Adaptace bytových jednotek pro akci „L“ – dodatečné zařazení do investičního plánu na rok 1952. Celkem bylo na území okresu Krnov zničeno 841 domů, 529 těžce poškozeno, 1 510 lehce poškozeno a celková škoda na budovách dosáhla výše 432 572 000 korun československých. Viz A. KREMPL – Z. JIRÁSEK, *Osídlení okresu Bruntál v letech 1945–1949*, Slezský sborník, roč. 113, 2015, č. 2, s. 326.

76 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 479, Rozbor osídlení krnovského okresu obyvatelstvem řecké národnosti.

že se rozšířil počet osob v jednopokojovém bytě s kuchyní z původních dvou lidí na pět jedinců a v některých případech až na sedm osob.⁷⁷

Aby bylo možné řešit popsany kritický stav, přijal ONV Krnov rozhodnutí zařadit do rozpočtového plánu na rok 1952 též prostředky k opravě nevyhovujících bytových jednotek. Podle plánu se jednalo celkem o 47 obytných domů, na jejichž přestavbu byla vyčleněna suma 11 260 000 korun. Danou investicí bylo možné získat 165 bytů.⁷⁸ Ačkoliv tedy proběhla snaha situaci řešit, řeckých žadatelů o byt neubývalo, jelikož počet řeckých emigrantů usídlených na území okresu Krnov stále rostl. Zatímco v r. 1954 jich bylo cca 2 500, v polovině roku 1958 se již jednalo asi o 3 400 osob v celém okrese, z čehož cca 2 500 žilo přímo v Krnově. I z uvedených důvodů nouze o byty nepolevovala a v polovině r. 1958 bylo v samotném Krnově evidováno 300 řeckých uchazečů o byt a v okolních obcích muselo být v náhradních bytech usazeno dalších asi 200 řeckých rodin.⁷⁹ Ani mimo samotný Krnov nepanovaly lepší bytové podmínky. Mnoho Řeků žijících mimo Krnov našlo zaměstnání v zemědělství a někteří byli ubytováni na jednotlivých hospodářstvích, kde se ovšem daly bytové podmínky charakterizovat také jako neutěšené. Alternativní byty stejně jako v Krnově nebyly k dispozici. Město Albrechtice řešilo bytové problémy Řeků tím, že po přidělení obce Piskořov ke statku Albrechtice, byli v této vesnici ubytováni právě Řekové.⁸⁰ Nicméně obdobně jako v Krnově, byla v obcích v okolí problematická situace s naplněností bytů, jelikož i zde docházelo k sestěhování rodin.⁸¹

Bídny stav ubytování a útrapy, kterými si během své poutě z Řeka prošli, zvýšilo zájem ONV o zdravotní stav příchozích. Původně se o jejich zdraví staral řecký lékař MUDr. Kolovos, který se ale uvedené funkce vzdal a v dalších letech byla lékařská péče soustředěna v lékařských obvodech. Mezi Řeky úřady sledovaly nemocnost, přičemž hlavní pozornost se věnovala výskytu nakažlivých onemocnění, v první řadě tuberkulózy. Obecně nízká úroveň zdravotního povědomí mezi emigranty měla být vyřešena osvětovou činností, prováděnou MUDr. Kolovosem.⁸² Pro udržování lékařského dohledu nad řeckými emigranty byly po odchodu MUDr. Kolovose v činnosti dvě lékařské ordinace, a to jedna v Krnově, druhá v Albrechticích. Pracovaly 1x týdně a podle údajů z r. 1956 je průměrně navštěvovalo na 40 pacientů.⁸³ Nicméně i přes snahu úřadů, se na počátku r. 1957 mezi řeckými přistěhovalci na Krnovsku vyskytovalo celkem 94 onemocnění TBC (z toho 9 dětí) a dalším 109 osobám (z toho 19 dětí) byla diagnostikována neaktivní TBC.⁸⁴ Z dalších nemocí byla evidována žaludeční onemocnění a nemoci pohybového aparátu. Změně klimatu a stravy se přičítala obecná fyzická slabost, projevující se dle evidence nejčastěji mezi ženami v rozmezí 15 až 25 let věku.

77 Tamtéž, č. kart. 705, inv. č. 1062, Adaptace bytových jednotek pro akci „L“ – dodatečné zařazení do investičního plánu na rok 1952.

78 Tamtéž.

79 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Zpráva o osídlení krnovského okresu řeckým obyvatelstvem.

80 Tamtéž, Řecká otázka – rozbor z 24. října 1958.

81 Tamtéž, Bytová otázka řeckých přistěhovalců.

82 Tamtéž, Rozbor osídlení krnovského okresu řeckým obyvatelstvem.

83 Tamtéž, Zdravotní poměry občanů řecké národnosti.

84 Tamtéž.

Při výkonu lékařské péče docházelo k různým nedorozuměním mezi Řeky a českými lékaři. Ta bývala nejčastěji způsobena neznalostí jazyka. Vyskytovaly se ale také incidenty, během nichž se Řekové dožadovali přiznání invalidního důchodu. Toho se dožadovali proto, že se jednalo o válečné veterány z let občanské války, kteří se domnívali, že za svou účast v bojích si uvedený status zaslouží. Množství řeckých emigrantů usilujících o invalidní důhod rychle rostl a v r. 1954 byl jejich počet natolik vysoký, že úřad posuzující jejich žádosti, musel zavést jeden úřední den v týdnu vyhrazený pro jejich vyřízení. Jednáním byl vždy přítomen také řecký tlumočník, aby nedocházelo k nedorozuměním.⁸⁵

Vzhledem k vysokému zastoupení dětí do 15 let, musela být vybudována také kapacita pro jejich umístění do školských a předškolních zařízení. V Krnově bylo v polovině r. 1956 celkově k dispozici 6 jeslí s kapacitou cca 200 míst, které řecké děti obsadily z 18,5 %. Mateřských škol se v Krnově ve stejné době nacházelo 10 a nabízely kapacitu 590 míst, kterou Řekové obsadili z cca 10 %. Popsaný stav komplikovala skutečnost, že se v některých případech již nedostalo na děti z českých rodin, s nimiž museli doma zůstat jejich matky, což vytvářelo mezi majoritou nespokojenost.⁸⁶ Vysoký byl také počet dětí školního věku. Zpočátku se ONV Krnov snažil, aby byly řecké děti, pokud to okolnosti umožní, vzdělávány ve třídách společně s dalšími Řeky. Na konci r. 1952 na uvedeném základě fungovala řecká škola ve Starých Purkartovicích, kam docházelo až 13 žáků, a v Krnově, která byla určena pro 18 žáků. Dané školy byly primárně určeny pro děti I. postupného ročníku a mimo 4 hodin českého jazyka, na nich vyučovali pouze řečtí pedagogové. Pro další třídy ale již nebylo možné zajistit podobné podmínky a děti se musely vzdělávat společně s českými. V Krnově se všechny řecké děti vyšších ročníků soustředily ve škole na Opavské ulici.⁸⁷ Také v obcích mimo Krnov musely děti navštěvovat české školy. Starší děti chodící na střední školy docházely také do většinově českých tříd jak v Krnově, tak v menších obcích v okrese.⁸⁸ Nicméně i přes to, že řecké děti byly díky tomu v denním kontaktu s češtinou, přetrvávaly dále problémy a navzdory snaze o výuku základů českého jazyka ještě ve 2. polovině 50. let děti ve vyšších ročnících (v r. 1958 navštěvovalo 6. až 8. ročník celkem 118 řeckých dětí) nevládaly češtinu, což komplikovalo další vzdělávání. Školské orgány si také stěžovaly, že řecké děti se vyznačovaly velkými kázeňskými problémy a ani komunikace s rodiči těchto dětí nebyla snadná, jelikož podle hodnocení škol nechovali rodiče ke školám pozitivní vztah a někteří ani své děti nezapsali ke školní docházce. Celá situace musela být řešena až ve spolupráci se samosprávnými orgány řecké komunity.⁸⁹ I když se po většinu 50. let vyskytovaly problémy, nejenom na Krnovsku, ale i v kontextu celé republiky se počet Řeků disponujících vzděláním, nebo odbornou kvalifikací rychle zvyšoval, což bylo důkazem přizpůsobování se uvedené komunity československým podmínkám.⁹⁰

Jelikož se poměrně brzy ukázalo, že přítomnost řeckých emigrantů se z dočasné proměny na trvalou, musel kulturní referát ONV Krnov řešit rovněž otázku kulturního využití

85 SOkA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Řecká otázka – rozbor.

86 Tamtéž.

87 Tamtéž, č. kart. 342, inv. č. 543, Péče o děti jiných národností.

88 SOkA Bruntál, MNV Slezské Rudoltice, Obecní kronika Slezských Rudoltic, s. 268.

89 SOkA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 329, inv. č. 478, Zpráva o osídlení krnovského okresu řeckým obyvatelstvem.

90 P. HRADEČNÝ, Řecká komunita v Československu, s. 67.

Řeků. Ti do r. 1956 dokázali jenom v okrese Krnov vytvořit dva soubory lidového umění. Jednalo se o soubor řeckých písní a tanců při závodním klubu ROH podniku Strojovnit, který sdružoval 30 členů a pak divadelní kroužek při výboru řeckých emigrantů, který čítal 32 osob. Uvedené dva spolky tvořily základní kameny řeckého kulturního života. Nicméně mimo uvedených úspěchů existovala také řada nedostatků. Tím hlavním se stala absence jakéhokoliv plánu kulturní činnosti mezi řeckou menšinou. Stávající stav kulturního vyžití tak byl klasifikován spíše jako projev živelnosti. Následkem toho se projevíly v kulturním životě Řeků rozdíly, jelikož zatímco mladší se aktivně zapojovali, mezi staršími emigranty nebyl zájem ani o kulturní, ani o politickou aktivitu.⁹¹

Kulturní komise organizovaly též jazykové kurzy pro dospělé, které jim měly pomoci lépe se adaptovat v novém prostředí. Jak zjistilo šetření v r. 1951, mezi Řeky usídlenými v ČSR byla poměrně vysoká ngramotnost (asi 9%), přičemž mezi dospělými bylo její množství vyšší (16 %).⁹² Mimo samotný Krnov se kurzy pořádaly také v okolních obcích, jimiž byly Slezské Pavlovice, Slezské Rudoltice, Město Albrechtice, Dívčí Hrad, Janov a Staré Purkartice. V Krnově se konalo devět jazykových kurzů, často přímo v podnicích, kde byli Řekové zaměstnáni. Každého z kurzů se v průměru účastnilo mezi 10 až 20 posluchači.⁹³ Cílem kurzů, jak ukazují náplně odučených lekcí, byly základy českého jazyka, umožňující posluchačům obstarat běžné každodenní úkony, i nezbytná slovní zásoba nutná pro práci jak v továrnách, tak v zemědělství.⁹⁴ Celkem jen za roky 1955–1956 prošlo jazykovými kurzy na 110 Řeků.⁹⁵

Úřady též bedlivě sledovaly zaměstnanost mezi Řeky. Z Řeků, kteří v r. 1949 přibylí do Československa, byla většina shledána zdravými a práceschopnými. Tito pak byli transportováni na Krnovsko, kde se začali usazovat v připravených osadách.⁹⁶ Během prvních let byla jako problematická vnímána zejména velká fluktuace řeckých zaměstnanců. Dalším poměrně obtížným jevem se jevila nesnadná zaměstnatelnost některých příchozích, jelikož se jednalo o veterány z let občanské války, kteří trpěli úrazovými amputacemi či smyslovými vadami. Pokud nedostali invalidní důchod (viz výše), tak si zaměstnavatelé často stěžovali na jejich špatnou pracovní morálku.⁹⁷ Nicméně postupem let se situace stabilizovala a v letech 1956 a 1957 již odbor pracovních sil ONV Krnov hodnotil, že Řekové se dokázali poměrně úspěšně včlenit do pracovního procesu. Z hlediska zaměstnanosti řecké menšiny v 50. letech můžeme konstatovat, že se rozdělila na ty, jež pracovali v zemědělství a na ty, kteří bydleli v Krnově a byli zaměstnáni v průmyslu. Největší počet Řeků zaměstnaných v průmyslu působil v Závodech S. K. Neumanna na výrobu stuh a prýmků. Vzhledem k charakteru produktů vyráběných v uvedeném závodě tvořily ženy asi 80 % z 300 zde pracujících Řeků. Ve jmenovaném podniku byly ženy zaměstnány převáž-

91 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 329, inv. č. 478, Zpráva o osídlení krnovského okresu řeckým obyvatelstvem.

92 P. HRADEČNÝ, Řecká komunita v Československu, s. 67.

93 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 362, inv. č. 630, Vyučování občanů řecké národnosti – proplácení odměn učitelům.

94 Tamtéž, Seznam účastníků kurzu českého jazyka.

95 Tamtéž, Zpráva odboru pro kulturu rady ONV v Krnově k řecké otázce v okrese Krnov.

96 P. HRADEČNÝ, Řecká komunita v Československu, s. 45–46.

97 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Řecká otázka – rozbor.

ně jako obsluha strojů, několik mladších pracovních zastávalo dokonce odborné pozice.⁹⁸ V dalším textilním podniku Karnola působilo cca 190 řeckých pracovníků, přičemž 110 z nich byly ženy. Muži naopak ve větší míře pracovali ve strojírenském podniku Strojovnit, kde jich bylo v r. 1958 cca 85. Menší množství z nich pak působilo v dalších závodech. Jednalo se zejména o lidi mladší.⁹⁹

Co se týká asi 800 Řeků pracujících na venkově, jejich zaměstnavatelem byly dominantně Československé státní statky. Z hlediska skladby Řeků zaměstnaných na statcích se jednalo nejčastěji o manuálně pracující zemědělské dělníky, ale v Albrechticích bylo evidováno také několik vedoucích pracovníků.¹⁰⁰ Jedním z největších statků s řeckou pracovní silou byl Státní statek Osoblaha se sídlem v Jindřichově ve Slezsku, kde na podzim roku 1957 pracovalo 305 Řeků působících na odděleních v Bohušově (4 osoby), Dívčím Hradě (82 osob), Hlince (33 osob), Osoblaze (18 osob), Slezských Pavlovicích (52 osob) a Slezských Rudolticích (116 osob).¹⁰¹ Kromě zemědělských dělníků bychom ale mezi Řeky žijícími na venkově našli také velký počet osob zaměstnaných jako lesní dělníci.¹⁰² Typické pro Řeky pracující mimo město bylo, že do zaměstnání docházelo rovněž množství osob staršího věku a běžně se zapojovali do letních prací také důchodci. Ze zmíněných počtů řeckých zaměstnanců Státního statku Osoblaha bylo celkově 76 osob klasifikováno jako přestárlí.¹⁰³ Další 370 řeckých pracovníků působilo na statku ve Městě Albrechticích. I zde byla velká část zaměstnanců klasifikována jako přestárlá, případně se jednalo opět o válečné invalidy. Nicméně na jejich pracovní morálku se nevyskytovaly žádné stížnosti, naopak si jejich pracovní nasazení vedení statku pochvalovalo. Jako problematičtí se naopak jevíli mladší zaměstnanci nemající dle vedení příliš zájem o práci. Podle vyjádření vedení statku jejich zájem směřoval nejčastěji k přijetí na nějakou školu. Až na zmíněné problémy ale nebyly na statcích nějaké závažné komplikace s pracovní morálkou Řeků a někteří z nich byli též oceněni jako nejlepší pracovníci.¹⁰⁴

Příchod řecké komunity na Krnovsko se ale neobešel bez komplikací. Vedle již zmíněného problému s počtem volných míst v jeslích a školách, se zde vyskytovaly další komplikace. Mezi majoritním obyvatelstvem Krnovska vyvolala množství nespokojenosti zejména odlišná mentalita, která se v obchodech projevovala požadavky Řeků, aby byli přednostně obslouženi, či v krnovských kavárnách a restauracích, kde se scházeli a často velmi hlučně se bavili. Velké množství stížností vůči Řekům přišlo v únoru 1957, když při plese konaném ve Slezském domě v Krnově, obsadili Řekové většinu volných míst, čímž neumožnili účastnit se zábavy také dalším hostům.¹⁰⁵ Jako spíše epizodické se pak jeví obvinění jednoho ze členů řecké menšiny na Rýmařovsku ze špionáže pro USA, jak se událo v r. 1957.¹⁰⁶

98 Tamtéž, Zpráva o zaměstnávání řeckých příslušníků.

99 Tamtéž, Rozbor osídlení krnovského okresu obyvatelstvem řecké národnosti.

100 Tamtéž, Řecká otázka – rozbor.

101 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Řecká otázka – rozbor.

102 SOKa Bruntál, MNV Slezské Rudoltice, Obecní kronika Slezských Rudoltic 1953–1958, s. 34.

103 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Řecká otázka – rozbor.

104 Tamtéž.

105 Tamtéž, Zpráva k pokynům odboru pro vnitřní věci ze dne 17. 10. 1957.

106 SOKa Bruntál, AO Dolní Moravice, Kronika obce Dolní Moravice, s. 364.

Celkově lze konstatovat, že příchod řecké menšiny se neobešel bez problémů. Ty se objevovaly jak v otázce bytové, tak v problematice zaměstnanosti řady příchozích. Nicméně navzdory nedorozuměním se Řekové dokázali během 50. let zabydlet ve své nové domovině. Již od poloviny 50. let je lze vidět i mezi oceňovanými zaměstnanci. Ačkoliv bylo zprvu řecké osídlení cca rovnoměrně rozděleno mezi Krnov a další obce okresu, v důsledku jednak migrace uvnitř okresu, jednak kvůli sestěhovávání rodinných příslušníků, se ustálil stav, kdy cca 2/3 řecké populace žily v Krnově a zbytek v menších sídlech okresu. Daný stav zůstal zachován až do konce sledovaného období.

Romská menšina

Romové, či jak bylo běžně užíváno Cikáni, představovali pro komunistické vedení Československa výzvu. Myšlenky socialismu měly napomoci odstranit to, co bylo v jedné zprávě o cikánském obyvatelstvu v 50. letech nazváno jako „smutné dědictví kapitalismu“.¹⁰⁷ Významným posun v právním postavení menšiny znamenala ústava z r. 1948, dle níž se Romové stali rovnoprávními členy společnosti, ačkoliv fakticky zůstal v platnosti zákon č. 117/1927 sb. o potulných cikánech.¹⁰⁸ Příčiny příchodu romského obyvatelstva do čs. pohraničí po 2. světové válce lze hledat zejména v rovině sociální. Po skončení války totiž bylo cikánské etnikum v českých zemích zdecimováno, ale několik desítek tisíc osob stále žilo na východě Slovenska, kde ovšem trpěli bídou, proto mnoho z nich zvolilo dobrovolně odchod do českých zemí jako řešení své situace. Za prací do českých zemí odešlo několik tisíc jedinců a podle výsledků celostátního sčítání, iniciovaného v r. 1947 ministerstvem vnitra, zde bylo evidováno 16 752 Romů.¹⁰⁹ Uvedený příchod slovenských Romů byl podporován náboráři vyzývajícími k osídlení opuštěného pohraničí, kde vysídlením válkou postižený průmysl neustále hledal nové pracovní síly.¹¹⁰ Ve 2. polovině 50. let byl počet Romů v ČSR odhadnut ve zprávě pro ÚV KSČ na celkem 150 000 osob dělených do tří kategorií:

A) Usedlí (malá skupina splývající s většinovou populací)

B) Polousedlí (největší skupina, měnící často bydliště i zaměstnání)

C) Kočovní (nejmenší skupina, čítající asi maximálně 8 000 osob)¹¹¹

Již od příchodu prvních skupin ze Slovenska do českých zemí začalo být zřejmé, že se bude jednat o velmi problematické soužití, brzy na to se totiž vyrojily stížnosti na nízkou pracovní morálku Romů, mizernou hygienu, žebrotu či prostituci.¹¹² V r. 1953 takto byla národním výborem v Ludvíkově v okrese Bruntál postoupena stížnost zdejších obyvatel na několik romských rodin, které našly ve vesnici ubytování. Zmíněná stížnost mimo jiné též

107 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 237.

108 Jana HORVÁTHOVÁ, *Kapitoly z dějin Romů*, Praha 2002, s. 51.

109 Andreas WIEDMANN, *Pojď s námi budovat pohraničí. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 275–277.

110 J. HORVÁTHOVÁ, *Kapitoly z dějin Romů*, s. 51.

111 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Schůze komise pro péči o občany cikánské národnosti, konané dne 14. srpna 1958.

112 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 241.

požadovala, aby bylo nejenom ukončeno stěhování dalších Romů do obce, ale aby byli i ti stávající vystěhováni pryč. Obyvatelé ve své žalobě poukazovali na častou absenci romských dělníků v zaměstnání, na množící se případy žebroty i drobné kriminality v obvodu obce a na velmi problematické hygienické podmínky v domech obývaných romskými rodinami.¹¹³ Obdobné stížnosti se objevují ve všech zkoumaných okresech po celá 50. léta.

Na vrcholné úrovni bylo řešení problematiky romského obyvatelstva korigováno centrálně ministerstvem vnitra. Pro režim se otázka převýchovy Romů a jejich zařazení do pracovního života stala velmi významnou, jelikož vedení KSČ od počátku 50. let považovalo daný proces za formu boje proti starému kapitalistickému řádu. Politika převýchovy romského obyvatelstva byla tedy způsobem, jak odlišit novou socialistickou společnost od té dřívější. Realizace nové politiky vůči Romům byla zahájena nejpozději v r. 1950, kdy byl zrušen zákon č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech. Na úpravu poměrů na místní úrovni se zaměřila směrnice, kterou vydalo ministerstvo vnitra v r. 1952. V oběžníku nazvaném Úprava poměrů osob cikánského původu se stanovilo národním výborům od úrovně KNV níže, jakým způsobem aplikovat politiku vůči uvedené menšině. Dokument stanovil národním výborům jako prvořadý úkol zapojit romské obyvatelstvo do pracovního procesu a též dbát, aby rodiny uvedených pracovníků dostaly dobré ubytování. Národní výbory i vedení závodů byly nabádány k ubytovávání Romů po menších skupinkách a k tomu, aby se při sledování jejich pracovní výkonnosti zprvu nebral ohled na nižší efektivitu práce. Národní výbory dbaly na řádnou docházku romských dětí do školy a zároveň jim bylo kladeno za povinnost pozorovat, nedochází-li k diskriminačnímu jednání jak v zaměstnání, tak v každodenním životě.¹¹⁴

Konkrétní aplikace nařízení ministerstva vnitra na okresní úrovni korigovaly III. referáty ONV a nejenom v okrese Rýmařov se později problematice osob romského původu přímo věnovala tzv. „Stálá komise pro péči a převýchovu cigánského obyvatelstva“. Ta byla v Rýmařově tvořena deseti členy, kteří pocházeli z vedení ONV i jemu podřízených referátů, z ROH a závodních rad místních podniků, z okresního soudu, prokuratury a Veřejné bezpečnosti.¹¹⁵ Podle úpravy adresované všem národním výborům okresu Rýmařov na jaře 1952 a vycházející z oběžníku ministerstva vnitra z března 1952, měla být politika místních národních výborů vůči Romům vedena několika základními motivy.

1) Bylo stanoveno, aby k nim přistupovaly jako k obětem kapitalistického řádu, kterým až socialismus dokáže pomoci.

2) Bylo určeno, aby všechny referáty a orgány jednotlivých národních výborů spolupracovaly s III. referáty ONV, které měly být hlavním orgánem pro práci s romským obyvatelstvem.

3) Bylo vedením okresu kladeno na mysl podřízeným národním výborům, aby při realizaci politiky vůči Romům nezapomínaly na zásady socialistické zákonitosti a přistupovaly ke všem obyvatelům stejně.¹¹⁶

113 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 677, inv. č. 531, Vystěhování cikánů z obce.

114 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Směrnice Mln. vnitra z 5. března 1952.

115 Tamtéž, Stálá komise pro péči a převýchovu cigánského obyvatelstva.

116 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Úprava poměru osob cikánského původu z 11. dubna 1952.

Na úrovni okresu Rýmařov to znamenalo to, že sociální pracovníci závodů, kde byli Romové zaměstnáni, dbali zvýšenou pozorností o stav jejich bydlení. V podnicích dohlíželi závodní rady, složky Národní fronty a členové ČSM na to, aby byla Romům řádně vyplácena mzda a nebyli jakkoliv znevýhodňováni. Lze říci, že jednotlivé okresní národní výbory považovaly za klíčové sledovat zaměstnanost Romů, jejich životní podmínky, vzdělávání jejich potomků a projevy národnostní nesnášenlivosti. K uvedeným tématům se pak ještě přidávalo řešení stížností ze strany majoritního obyvatelstva na soužití s Romy.

Základní normou, která na konci sledovaného období řešila postavení Romů, se stal zákon č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob. Daný zákon byl vyvolán dosavadním neúspěchem politiky KSČ vůči nim. Jako hlavní problém se vnímalo neustálé kočování Romů, což znemožňovalo jejich zařazení do pracovního procesu. Aby bylo kočování zastaveno, přistoupil režim v r. 1958 k tvrdým opatřením, které vtělil do zmíněného zákona, v němž se sice přímo o Romech nemluví, ale všeobecně se vědělo, že se norma vztahuje právě na ně.¹¹⁷

Objem pozornosti, který byl komunistickou stranou věnován tzv. cikánské otázce, však stál ve velkém nepoměru vůči reálnému množství Romů žijícím ve sledovaných okresech. V okrese Rýmařov se první zmínky o větším množství Cikánů objevily v r. 1946, přičemž do r. 1947 jejich počet vzrostl asi na 90 osob.¹¹⁸ Další zprávy pak máme z r. 1948, kdy se několik rodin přistěhovalo do opuštěných domů v Břidličné.¹¹⁹ Jejich počet nicméně nebyl na počátku 50. let příliš vysoký a v září 1951 se v celém okrese evidovalo 117 osob. Jak ale ukazují statistiky, dané osídlení nebylo rovnoměrně rozprostřeno mezi obce okresu, ale koncentrovalo se v průmyslových centrech, jelikož v Rýmařově bylo ONV evidováno 80 osob a v Břidličné dalších 36.¹²⁰ V průběhu 50. let počet romských obyvatel okresu rostl a problémy s nimi spojené taktéž přibývaly. Centrem jejich osídlení na Rýmařovsku zůstalo nadále okresní město, kde bylo zaznamenáno 17 rodin, ačkoliv další rodiny žily i v dalších obcích jako Břidličná, Jamartice, Huzová, Jiříkov, Skály a Nová Ves.¹²¹ Je zajímavé, že docházelo k postupné asimilaci s majoritním obyvatelstvem a koncem 50. let evidoval Městský národní výbor v Rýmařově již několik smíšených manželství. Navíc již v r. 1951 byl členem pléna MNV jeden z Romů usedlých v Břidličné.¹²² Kočovní cikáni nebyli na Rýmařovsku evidováni vůbec. V okrese Bruntál se na počátku 50. let zaznamenalo 123 Romů, z toho 32 v Bruntále, 3 v Křišťanovicích, 1 v Malé Morávce, 20 ve Světlé, 53 ve Vrbně pod Pradědem, 3 ve Slezské Hartě, 6 v Moravském Berouně a 5 v Nové Vésce.¹²³ Oproti Rýmařovsku však byly na počátku r. 1953 zapsány mimo usazených Romů také tři rodiny kočovných cikánů, jejichž počet byl stanoven cca na 20 osob.¹²⁴ V okrese Krnov byl vývoj počtu romského obyvatelstva poněkud odlišný od situace ve zbývajících dvou okresech, jelikož množství osob se spíše snižovalo, přičemž až koncem 50. let začalo opět

117 Edd. R. PETRÁŠ – H. PETRŮV – H. CH. SCHEU, *Menšiny a právo v České republice*, s. 114.

118 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 83.

119 SOKA Bruntál, MNV Břidličná, Kronika města Břidličné, s. 136.

120 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Přehled počtu osob cikánského původu ze 4. září 1951.

121 Tamtéž, Zápis schůze komise pro převýchovu cikánského obyvatelstva ze dne 19. listopadu 1958.

122 Tamtéž, Cikánská otázka v ČSR – zpráva ze 4. září 1951.

123 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 677, inv. č. 531, Cikánská otázka z 8. září 1951.

124 Tamtéž, Úprava poměru osob cikánského původu – zpráva z 20. července 1953.

růst. V r. 1950 žilo v Heřmanovicích 164 Romů, z toho 40 školou povinných dětí.¹²⁵ Mimo nich se v okrese nacházelo též několik rodin kočujících cikánů. Podle zprávy ze září 1950 se jednalo o tři rodiny, které se usadily v okolí Osoblahy.¹²⁶ V září 1950 se navíc objevilo velké množství kočujících cikánů v Krasově. Podle zprávy ONV šlo možná až o 200 cikánů, původně bývalé slovenské obchodníky s koňmi, kteří se chtěli usadit v Krasově, ačkoliv ubytovací kapacity obce nebyly s to takové množství lidí pojmout. Z uvedeného důvodu se jakékoliv další stěhování do obce zakázalo. Jelikož se podle ONV dalo předpokládat, že pracovní morálka zmíněných Romů bude bídná, bylo vydáno nařízení o neudělení povolení k pobytu.¹²⁷ O rok a půl později v únoru 1952 se v Krnově evidovalo již mnohem menší množství Romů. Celkem bylo zjištěno 77 osob romského původu přímo v Krnově, dalších 69 v Úvalně, 26 v Třemešné a 27 v Jindřichově.¹²⁸ Nicméně již v r. 1953 bylo v okrese Krnov evidováno pouze 72 osob, z nichž 66 žilo přímo v Krnově.¹²⁹ V r. 1959 ale ONV již v okrese zaznamenal celkem 113 Romů, z nichž 39 žilo v Krnově, 6 v Osoblaze, 28 v Bykově, 11 v Lichnově a 29 v Bohušově.¹³⁰ Uvedené výkyvy na rozdíl od zbývajících dvou okresů zřejmě způsobil vyšší počet rodin žijících kočovným životem, což vedlo k častější migraci. Předloženému vysvětlení nasvědčují též zprávy ONV o velkém množství kočujících rodin z Krasova i z Osoblahy.

Jako klíčový prvek pro integraci Romů mezi majoritní obyvatelstvo, bylo považováno jejich zaměstnání. Již na přelomu 40. a 50. let můžeme v celém pohraničí sledovat, že postoj většinového obyvatelstva vůči Romům byl v řadě případů velmi komplikovaný a mezi dělníky, kteří v zaměstnání spolupracovali s Romy, se často proslychalo, že své nové kolegy nemají rádi.¹³¹ Nicméně ne vždy uvedené problémy vznikaly. V Břidličné zdejší Romové po svém příchodu v r. 1948 okamžitě nastoupili do práce a pobírali také poměrně vysoké platy.¹³² Místní národní výbor v Břidličné v r. 1951 zdejší romskou menšinu charakterizoval jako relativně bezproblémovou. Přestože zpráva pochvalně hovoří o tom, že dospělí řádně docházeli do zaměstnání, bylo jim vytýkáno, že chodívají ve špinavých a rozbitých oděvech.¹³³ V Rýmařově již na konci 40. let našli Romové zaměstnání jako metaři či průmysloví dělníci. Ačkoliv se vyskytly stížnosti na jejich vztah k pořádku, jako zaměstnanci se osvědčili.¹³⁴ V r. 1951 dokonce okresní národní výbor chválil rýmařovské Romy pro jejich dobrou pracovní morálku.¹³⁵ Třebaže se do konce 50. let situace poněkud proměnila, v Rýmařově byla romská komunita nadále chápána jako bezproblémová. Muži

125 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Umístění cikánů v okrese Krnov z 23. září 1950.

126 Tamtéž, Cikáni kočující v okrese Krnov – zpráva z 23. září 1950.

127 Tamtéž, Cikáni v okrese Krnov – zákaz ubytování z 23. září 1950.

128 Tamtéž, Zjištění počtu osob cikánského původu – zpráva z 29. února 1952.

129 Tamtéž, Seznam osob cikánského původu z 3. července 1953 a Převýchova osob cikánského původu z 10. července 1953.

130 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 362, inv. č. 632, Seznam osob cikánského původu.

131 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 252.

132 SOKa Bruntál, MNV Břidličná, Kronika města Břidličné, s. 136.

133 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Cikánská otázka v ČSR – zpráva ze 4. září 1951.

134 SOKa Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 83.

135 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Cigánská otázka v ČSR – zpráva z 3. září 1951.

pracovali vesměs jako dělníci, ačkoliv se mezi nimi vyskytovaly již dvě osoby s výučním listem. Z podniků, kde byli zaměstnání, lze jmenovat v Rýmařově Hedvu, v Břidličné Kovohutě. Kromě těchto hlavních zaměstnavatelů, našlo množství Romů práci též u Pozemních staveb či jako cestáři u jednotlivých národních výborů.¹³⁶ Nejhorší situace panovala v okrese Rýmařov v obcích Skály a Huzová, kde zdejší Romové pracovali v zemědělských družstvech, jejich pracovní morálka ovšem byla charakterizována velmi negativně.¹³⁷

Na Bruntálsku byly hlášeny problémy v zaměstnání zejména mezi kočujícími cikány, jejichž pracovní morálka platila za velmi špatnou. Závody neměly zájem podporovat jejich převýchovu a naopak využívaly každou možnost pro jejich propuštění.¹³⁸ Zbytek zde usedlých Romů byl ovšem klasifikován velmi pozitivně a mezi nimi a ostatními pracovníky nepanovaly větší rozdíly. Celkově pracovalo 70 % zdejších Romů, naopak ženy nepracovaly vůbec. Jak na Rýmařovsku, tak na Bruntálsku byli Romové zaměstnání hlavně v dělnických profesích.¹³⁹

Na Krnovsku bylo v r. 1953 ze zdejší romské populace zaměstnáno pouze 22 osob. Většina z nich pracovala na dělnických pozicích v závodech v Krnově, ale tři byli zaměstnání u Československých státních statků v Krnově a v Heřmanovicích.¹⁴⁰ Ještě v r. 1952 žila velká romská komunita v Úvalně. Zde bylo největší množství osob zaměstnáno u Československých státních statků v Úvalně, Jindřichově ve Slezsku a v Třemešné.¹⁴¹ Na konci 50. let již většina dospělých Romů pracovala, přičemž se zvýšil též počet zaměstnaných žen. Uplatnění i nadále našli hlavně v dělnických profesích v průmyslu, ve stavebnictví či v zemědělství, ačkoliv bychom mezi nimi našli již např. i telefonistu.¹⁴² Třebaže se na pracovní morálku Romů často nevyskytovaly připomínky, o existujících problémech svědčí stížnost hotelu Slezský domov, v němž personál poukazoval na to, že Romové v pracovní době navštěvují jejich restauraci, kde konzumují alkohol.¹⁴³

Významnou roli pro zamýšlenou převýchovu hrála školská agenda. Jednou z hlavních myšlenek bylo, že romské děti nebudou separovány ze základních a středních škol. Kromě možnosti vzdělání byl jako důvod společné školní docházky zmíněn fakt, že romské děti tak snáze získají základní hygienické návyky. Nicméně pro romské děti vykazující problémy v chování, měly být na základě výnosu ministerstva školství z 30. září 1947 zřízeny speciální třídy, do nichž by byly převedeny, avšak o uvedeném opatření se uvažovalo pouze jako o dočasném řešení.¹⁴⁴ V každodenní realitě se toto dočasné řešení ukázalo v dalších letech jako běžná praxe, jelikož v r. 1958 komise v Rýmařově požadovala, aby byly romské děti normálně umísťovány do školek i do škol, čímž by došlo k jejich zapojení do činnosti mládeže včetně účasti na akcích organizovaných ČSM. Ukázalo se,

136 Tamtéž, Bytová otázka a společenské soužití cigánského obyvatelstva.

137 Tamtéž, Zápis ze schůze komise pro péči o občany cikánské národnosti ze dne 14. srpna 1958.

138 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 677, inv. č. 531, Úprava poměru osob cikánského původu – zpráva z 20. července 1953.

139 Tamtéž, Poznatky a zkušenosti ze zaměstnávání cikánů v našem okrese.

140 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Převýchova osob cikánského původu z 10. července 1953.

141 Tamtéž, Problém osob cikánského původu.

142 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 362, inv. č. 632, Seznam osob cikánského původu.

143 Tamtéž, č. kart. 326, inv. č. 478, Stížnost hotelu Slezský domov z 6. října 1950.

144 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Zápis ze schůze komise pro péči o občany cikánské národnosti ze dne 14. srpna 1958.

že rozšířenou praxí bylo automatické zařazování romských dětí do zvláštních škol.¹⁴⁵ Jak konstatoval KNV Ostrava, převýchova často znamenala zvládnout základy gramotnosti. Ačkoliv se negramotnost vyskytovala hlavně mezi staršími, KNV zdůrazňoval především význam odstranění uvedeného jevu mezi mladými, což by znamenalo významný krok pro převýchovu Romů.¹⁴⁶

Na počátku 50. let bylo MNV v Rýmařově i v Břidličné hlášeno, že školní docházka zdejších romských dětí se koná pravidelně bez závažnějších problémů.¹⁴⁷ Učitelé měli být připraveni na to, že zejména romské děti, které si neprošly mateřskou školou, budou muset doučit jak základní hygienické, tak zdravotní návyky a vštípit jim zásady běžného chování.¹⁴⁸ Jako za zvláště problematické byly považovány děti mezi 6 až 14 lety, jelikož v uvedené věkové skupině nedisponovalo zpravidla žádné romské dítě zkušeností se školní docházkou. V r. 1948 bylo z Břidličné hlášeno, že pro romské děti musela být při 1. třídě zřízena speciální pobočka. Jejich prospěch byl průměrný, nicméně byl již zaznamenán také případ romských dětí, které obecnou a měšťanskou školu absolvovaly s velmi dobrým prospěchem.¹⁴⁹ Do konce 50. let se situace trochu proměnila. V Rýmařově i Břidličné byla situace nadále hodnocena velmi kladně, ale ve Skalách a v Huzové se objevily problémy se školní docházkou dětí. Podle zprávy děti navštěvovaly školu jen s odporem, přičemž byl evidován případ 12-ti leté dívky, která dosud nenastoupila ani do 1. třídy.¹⁵⁰ Celkově bylo na konci listopadu 1959 v okrese zaznamenáno 66 dětí romského původu. Ty z nich, které nezvládaly učivo, sice nebyly přeřazeny do zvláštní školy, ale učitelé jim museli věnovat zvýšenou pozornost a individuálně je doučovat.¹⁵¹ Na Bruntálsku byla docházka romských dětí do školy velmi nepravidelná, a jak poznamenala zpráva z r. 1951, nejhorší situace panovala u dětí z rodin, kde dospělí často měnili své bydliště.¹⁵² Pod uvedeným označením se pravděpodobně skrývala informace, že se jednalo o děti z kočujících rodin. V okrese Krnov byla situace se školní docházkou poměrně dobrá a v prosinci 1952 se zaznamenaly romské děti pouze v Krnově a v Albrechticích. V obou městech šlo o poměrně malé skupiny romských dětí, pro něž nebylo třeba zřizovat speciální třídy a vyučování probíhalo společně s ostatními dětmi.¹⁵³ Situace se příliš nezměnila ani o rok později, neboť v prosinci 1953 bylo vedeno jako školou povinných 22 dětí. V r. 1959 pak školu v okrese Krnov navštěvovalo 16 dětí. Na jejich docházku se nevyskytovaly žádné stížnosti a prospěch vykazovaly průměrný.¹⁵⁴

145 Tamtéž, Zápis ze schůze komise pro péči o občany cikánské národnosti ze dne 14. srpna 1958.

146 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Problém obyvatel cikánského původu.

147 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Cigánská otázka v ČSR – zpráva z 3. září 1951; Tamtéž, Cikánská otázka v ČSR – zpráva ze 4. září 1951.

148 Tamtéž, Úprava poměru osob cikánského původu z 11. dubna 1952.

149 SOKa Bruntál, MNV Břidličná, Kronika města Břidličné, s. 136–137.

150 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Zápis schůze komise pro převýchovu cikánského obyvatelstva ze dne 19. listopadu 1958.

151 SOKa Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, Zápis ze schůze stále komise ONV pro péči o kočovné obyvatelstvo ze dne 30. listopadu 1959.

152 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 677, inv. č. 531, Cikánská otázka v ČSR z 8. září 1951

153 SOKa Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 342, inv. č. 543, Péče o děti jiných národností.

154 Tamtéž, č. kart. 326, inv. č. 478, Akce pro řešení cikánské otázky z 5. prosince 1953 a SOKa Bruntál; Tamtéž, č. kart. 362, inv. č. 632, Průběžná zpráva o péči o osoby cikánského původu. Stav na konci února 1959.

Připravovaly se také jazykové kurzy češtiny pro Romy s cílem jim napomoci lépe se integrovat do společnosti. Nicméně jak se ukázalo v okrese Krnov, výsledek byl nevalný, jelikož kurz zahájený v listopadu 1955 v Heřmanovicích byl po osmi lekcích ukončen z důvodu, že se všichni posluchači odstěhovali na Slovensko. Ve Slezských Rudolticích navštěvoval společně s Řeky kurz češtiny i jeden Rom, ale ani ten kurz nedokončil a po několika lekcích na něj přestal docházet.¹⁵⁵

Jednotlivé národní výbory evidovaly rovněž životní podmínky Romů, čímž se rozuměl hlavně stav bytů a domů, kde Romové žili, což mělo odrážet, do jaké míry se již romské rodiny dokázaly integrovat do společnosti. Kvalitní bydlení totiž mohlo také přimět Romy, aby upustili od svého kočovného života. Mimo stavu bydlení bylo též sledováno, zda se Romové dokázali zapojit do běžného života v obci. V Krnově za ubytování Romů přímo zodpovídali referenti ONV, kteří ve spolupráci s jednotlivými závody byty předávali.¹⁵⁶ Nicméně na Krnovsku panoval velký problém v obecném nedostatku volných bytů, který byl ještě znásoben příchodem tisíců Řeků (viz výše). V okrese Rýmařov se zpočátku 50. let vyskytovaly výtky MNV na špínu a „nekulturní podmínky“, v nichž Romové žijí.¹⁵⁷ Nicméně situace se během následujících let zlepšila a Romové, disponující trvalým bydlištěm v Rýmařov, byli velmi pozitivně hodnoceni. Jejich děti rovněž kromě školy navštěvovaly různé zájmové kroužky jako např. hudební školu. Mnohem horší situace panovala mezi Romy pobývající v okrese jenom kvůli zaměstnání a bydlicími trvale na Slovensku. V daných případech zpráva hovořila o přeplněných bytech a častých pracovních konfliktech.¹⁵⁸ V okrese Krnov bylo komisí pověřenou péčí o Romy stanoveno, že jedenkrát za 6 týdnů bude organizováno setkání v oblastech, kde žije větší množství Romů a na uvedených setkáních jim budou představeny výsledky práce s nimi. Zároveň mohly být podávány návrhy pro další činnost komise.¹⁵⁹

Pokud se na romskou populaci v okrese Rýmařov podíváme jako na celek, je patrné, že nejvíce se zdařila integrace ve větších sídlech, jako byl Rýmařov a Břidličná. Podle zprávy z Rýmařova žily tamní romské rodiny usdlým životem a, jak bylo poznamenáno, „*cigány zůstávají jenom podle jména*“.¹⁶⁰ Dle relace ze září 1951 existovaly významné rozdíly mezi starší a mladší generací. Zatímco mladší se rychle přizpůsobili okolí a docházeli pravidelně do zaměstnání, mezi staršími se nadále vyskytovalo velké množství negramotných osob, což vedení okresu vnímalo jako problematické.¹⁶¹ Obecně nejhorší situace panovala mezi Romy v obcích Huzová a Skály, kde se romští příslušníci nijak neintegrovali. Byly zde hlášeny časté případy krádeží a drobných přestupků, navíc docházelo k častým sporům mezi Romy a orgány Veřejné bezpečnosti i MNV.¹⁶² Pro integraci Romů se jednotlivé

155 Tamtéž, č. kart. 362, inv. č. 632, Zhodnocení kurzu českého jazyka pro jinonárodní skupiny v okrese Krnov.

156 Tamtéž, č. kart. 326, inv. č. 478, Péče o osoby cikánského původu.

157 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 329.

158 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Bytová otázka a společenské soužití cigánského obyvatelstva.

159 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Péče o osoby cikánského původu z 2. listopadu 1953.

160 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 65, inv. č. 89, Cigánská otázka v ČSR – zpráva z 3. září 1951.

161 Tamtéž, Cikánská otázka v ČSR – zpráva z 8. září 1951.

162 Tamtéž, Průběžná zpráva o plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem.

ONV snažily organizovat různé kulturní aktivity, z nichž významnou roli hrály kurzy pro negramotné.¹⁶³

Jak na Rýmařovsku, tak na Bruntálsku se neobjevovaly větší problémy s Romy, kteří byli trvale usazeni a žili ve větších městech. Nicméně v některých obcích okresu Bruntál se vztahy mezi Romy a většinovým obyvatelstvem velmi výrazně vyhroutily. V Suché Rudné rada MNV přímo žádala nadřízený NV, aby zdejší romské obyvatelstvo bylo vystěhováno, jelikož integrace se zcela nepodařila. Podle zprávy bylo vzhledem k nekorigovanému stěhování nemožné určit, kolik Romů vůbec v obci žije. Ti měli být zdrojem kriminality a nepokojů. Nicméně nadřízený NV předloženou žádost zamítl.¹⁶⁴ Další prosby o vystěhování pak evidujeme v Ludvíkově, kde byla též sepsána rezoluce místních obyvatel.¹⁶⁵ Problematická situace nastala v Moravském Berouně, kde se usídlila větší skupina kočujících cikánů, kteří žebráním a krádežemi proti sobě popudili většinu zdejších obyvatel.¹⁶⁶ V okrese Krnov se také podařilo zapojit romské obyvatelstvo do pracovního procesu, nicméně vyskytlo se množství problémů v soužití většinové společnosti a Romů. Již v r. 1950 si osazenstvo hotelu Slezský domov v Krnově stěžovalo na nedůstojné chování Romů, kteří navštěvovali jejich podnik. Podle stížnosti doprovázely jejich návštěvy krádeže a jiné problémy.¹⁶⁷ Obdobné komplikace přicházely rovněž v následujících letech.

Celkově lze o situaci ve sledovaných okresech konstatovat, že ačkoliv počet evidovaných Romů nebyl nikdy příliš vysoký, věnovaly jim okresní národní výbory zvýšenou pozornost. Ta vycházela jednak z politického zadání integrovat danou menšinu do společnosti, jednak z faktu, že v řadě případů se vyznačovali příslušníci jmenované komunity problémovým jednáním, což je přivádělo do konfliktů jak s místním obyvatelstvem, tak též s orgány státu i bezpečnosti. V průběhu 50. let se ale zejména ve větších městech podařilo romské obyvatelstvo do jisté míry zařadit do společnosti, stejně jako zapojit do pracovního procesu. Na druhou stranu především v menších obcích na venkově problémy přetrvávaly po celé zkoumané období, i když se národní výbory snažily o jejich odstranění. V řadě případů vedly zmíněné komplikace k významnému vyhocení vztahů mezi Romy a majoritním obyvatelstvem. Uvedené problémy byly způsobeny hlavně drobnou kriminalitou a žebrotou, na něž si zdejší obyvatelé stěžovali nejčastěji.

Reemigranti

Vysídlení německé menšiny z čs. pohraničí po druhé světové válce a s tím spojený značný úbytek obyvatelstva nebylo možné vyřešit pouze z vnitřních zdrojů země či přijetím řeckých emigrantů. Již v červenci 1945 vyzvala čs. vláda zahraniční krajany, aby se navrátili zpět do vlasti a pověřila své členy úkolem ve svých resortech vytvořit vhodné předpoklady pro jejich příchod. Během krátké doby se do ČSR vypravilo množství Čechů pocházejících z Volyně, z Rumunska i dalších území. Do 26. ledna 1946 bylo evidováno ministerstvem zemědělství 3 619 samostatných zemědělců z řad reemigrantů. Celkově

163 SOkA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 362, inv. č. 632, Péče o osoby cikánského původu z 22. prosince 1958.

164 SOkA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 677, inv. č. 531, Vystěhování cikánů z 30. září 1955 a Vystěhování cikánů z 8. října 1955.

165 Tamtéž, Vystěhování cikánů z obce.

166 Tamtéž, Pobyt nepracujících cikánů – zákaz z 16. července 1953.

167 SOkA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 326, inv. č. 478, Stížnost hotelu Slezský domov z 6. října 1950.

přišlo do ČSR v letech 1945 až 1950 200 tisíc zahraničních krajanů.¹⁶⁸ Jednalo se hlavně jak o příslušníky 1. čs. armádního sboru v SSSR původně z Volyně, tak o obyvatele z Rumunska a Jugoslávie nebo jiných států, kteří získali státní občanství po svém přihlášení jako reemigranti dle ústavního zákona č. 74/1946 Sb. Mimo ně se ale v ČSR usazovali také optanti z Podkarpatské Rusi, jimž ministerstvo vnitra vydalo opční osvědčení.¹⁶⁹ Dále mezi reemigranty figurovali lidé z Polska a též jugoslávští partyzáni.

Příchozí reemigranti se původně živili jako soukromě hospodařící rolníci a živnostníci, případně také jako námezdní pracovníci v zemědělství, hornictví a lesnictví. Jejich příchod měl podle vládního úmyslu podpořit především růst pracovních sil, z toho důvodu také nebyly vytvářeny podmínky pro usídlování soukromých rolníků a živnostníků.¹⁷⁰ V případě, že se reemigranti usadili v pohraničí a začali hospodařit, nebyli často přijati pozitivně, jelikož osídlenci z českého a slovenského vnitrozemí se cítili být znevýhodněni podmínkami, které pro reemigranty plynuly z právních norem. Jejich nároky byly totiž podpořeny některými právními úpravami, na jejichž základě získali výhodnější podmínky pro přidělení konfiskovaného nezemědělského majetku. Asi nejvýraznějším projevem dané snahy se stal zákon č. 31/1947.¹⁷¹ Mimo uvedených třenic se vyskytla též kritika, že reemigranti získávají nejlukrativnější pozemky a hospodářství. Na zmíněnou praxi poukazuje rovněž zpráva z jižní Moravy, kde bývalí příslušníci zahraniční armády z řad volyňských Čechů byli viněni, že obcházejí krajinu a cíleně si vybírali po Němcích hospodářství, která pak rozhodnutím správní komise skutečně dostávali ke správě.¹⁷² Na druhou stranu reemigranti pociťovali často nelibě, že v řadě případů na ně místní orgány nahlížely jako na cizince. Přijetí do nového domova tak bylo komplikováno nejen jazykovými rozdíly, ale i častou neznalostí čs. správní struktury, což reemigranty mnohdy dostávalo do problematických situací.¹⁷³

Přestože motivem příchodu reemigrantů se mělo stát posílení množství pracovních sil, dostupných pro průmysl, hlavní důvod proč uvedení lidé směřovali do námi sledovaných okresů, tkvěl v tom, že v dané části země se nacházelo velké množství neobsazené zemědělské půdy. Na konci roku 1945 bylo pro nové osídlence v pohraničních okresech expozitury ZNV vyčleněno 142 000 ha zemědělské půdy. Na Krnovsku bylo koncem r. 1945 k dispozici celkem 32 329 ha zemědělské půdy a dalších 15 063 ha lesů. V okrese Bruntál činila ve stejné době výměra konfiskované půdy určené pro osídlence 29 390 ha, 12 026 ha lesů a 11 ha rybníků.¹⁷⁴ Na druhou stranu příchozí reemigranti usazující se v pohraničí nemuseli být vždy považováni za politicky spolehlivé osídlence, protože pohraniční pás byl považován z bezpečnostního hlediska za významnou oblast. V případě reemigrantů z Rumunska to znamenalo, že tito lidé byli státními orgány považováni za státně-bezpečnostně hodnověrné až po uplynutí nespecifikované lhůty.¹⁷⁵ Za státně nespolehlivé chápalo

168 J. VACULÍK, *Začleňování reemigrantů*, s. 57.

169 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Státní občanství příslušníků zahraničního vojska.

170 J. VACULÍK, *Začleňování reemigrantů*, s. 57.

171 A. WIEDMANN, *Pojď s námi budovat pohraničí*, s. 318.

172 Tamtéž, s. 319–320.

173 Tamtéž, s. 322–323.

174 O. KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, s. 39.

175 A. KREMPL – Z. JIRÁSEK, *Osídlení okresu Bruntál*, s. 335.

ministerstvo vnitra také reemigranty z Maďarska. Pro zachování bezpečnosti v pohraničí se tedy ministerstvo zemědělství instruovalo, aby osídlenci z uvedených zemí nedostávali plošně přiděleny celé vesnice, nýbrž aby jejich osídlení bylo rozděleno do řady sídel, kde budou žít vedle dosídlenců z vnitrozemí, jež byli chápáni jako státně spolehliví.¹⁷⁶ Z obav o politickou hodnověrnost reemigrantů provedlo na konci r. 1949 ministerstvo sociální péče průzkum, který je klasifikoval podle třídního původu, s čímž se pojila též jejich spolehlivost. Volyňští Češi byli charakterizováni jako stoupenci nekomunistických stran, činných před únorem 1948, avšak k datu sepsání zprávy se jich již většina smířila se změnami. Oproti původním obavám byli reemigranti z Rumunska jako celek ministerstvem považováni za národně spolehlivé, stejně jako příchozí z Bulharska.¹⁷⁷ I přes uvedené průzkumy panovala vůči reemigrantům řada předsudků, a to i mezi úředníky, kteří na jedné straně vyjadřovali strach z reemigrantů ohledně jejich národní spolehlivosti, na straně druhé ale panovalo vědomí důležitosti celé přesídlovací akce a tedy i nutnost nově příchozí nějak integrovat.¹⁷⁸

Námi sledovaná vlna reemigrace směřovala do ČSR hlavně v průběhu let 1947–1950. Na počátku roku 1947 se evidovalo, že ze SSSR, tedy dominantně z Volyně, se do transportů do ČSR přihlásilo 10 110 rodin, což představovalo 32 871 osob.¹⁷⁹ Celkem se do 7. května 1947 vrátilo ve sto transportech 10 212 rodin, tedy 33 101 osob.¹⁸⁰ Z daného množství se jednalo asi o 12 000 mužů, kteří sloužili v 1. československém armádním sboru v SSSR a o jejich rodinné příslušníky.¹⁸¹ Podle zástupců osídlovacího úřadu, organizujícího přesídlení Volyňských Čechů do ČSR, byli uvedení lidé členění celkem do tří kategorií, a sice na a) rodiny vojáků, jež už jsou v ČSR, b) zemědělce, c) živnostníky, dělníky a ostatní.¹⁸² Již v průběhu jara 1947 dorazilo do okresu Bruntál 50 rodin volyňských Čechů, kteří sice nejprve neobdrželi ke svým usedlostem žádné pozemky, ale po zásahu národního výboru byla jednotlivým rodinám přidělena půda o výměře 2 až 5 ha.¹⁸³ K 6. říjnu 1948 se v okrese Bruntál zaznamenalo 54 rodin (216 lidí), hospodařících jako samostatní zemědělci, 1 rodina (4 lidi) působící coby živnostníci a 10 rodin (40 lidí) pracujících v námezdním povolání.¹⁸⁴ Na Krnovsku bylo státní osídlovací komisí do r. 1947 nalezeno místo pro 325 rodin volyňských Čechů.¹⁸⁵ Ti se ve velkém usídlili mj. v obci Krasov.¹⁸⁶ Do 6. října 1948

176 Helena NOSKOVÁ – Jana VÁCHOVÁ, *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*, Praha 2000, s. 208–209.

177 Tamtéž, s. 261–262.

178 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 309.

179 Národní archiv Praha, Ministerstvo vnitra – Nová registratura (dále jen MV – NR), č. kart. 8245, Zápis o 5. schůzi stálé koordinační komise pro reemigraci, konané dne 14. 1. 1947.

180 Helena NOSKOVÁ, *Návrat Čechů z Volyně*. Naděje a skutečnost let 1945–1954, Praha 1999, s. 64.

181 H. NOSKOVÁ, *Volyňští Češi v poválečném Československu*, in: *Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebgarta*, edd. Jiří Hájek – Jiří Kocian – Milan Zítko, Praha 2006, s. 490.

182 J. VACULÍK, *Reemigrace a usídlování Volyňských Čechů v letech 1945–1948*, Brno 1984, s. 75.

183 A. KREMPL – Z. JIRÁSEK, *Osídlení okresu Bruntál*, s. 333–334.

184 J. VACULÍK, *Reemigrace a usídlování Volyňských Čechů*, s. 211.

185 O. KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, s. 93. Na druhou stranu T. Niesner uvádí ve své studii, že se na Krnovsku usídlilo pouze cca 220 rodin volyňských Čechů srov. T. NIESNER, *K proměnám osídlení Bruntálska*, s. 33.

186 ZA Opava, KNV Ostrava I, č. kart. 2555, sign. 454, Reemigranti – šetření o jejich poměrech z 13. července 1948.

se v okrese Krnov usídlilo 274 rodin (1 096 lidí) pracujících jako soukromí zemědělci, 6 rodin (24 lidí) působících jak živnostníci a 49 rodin (196 lidí) pracujících v námezdním poměru. V okrese Rýmařov se ke stejnému datu usadilo 5 rodin (20 lidí) působících jako soukromí zemědělci a 1 rodina (4 lidé) zaměstnaní v námezdním poměru.¹⁸⁷ Kromě volyňských Čechů se v pohraničí usazovali též lidé pocházející z Podkarpatské Rusi, jež se stala součástí SSSR. Řada zdejších obyvatel využila možnosti a odešla do Československa. V okrese Rýmařov se někteří z optantů z Podkarpatské Rusi usadili ve Staré Vsi, v Horním Městě, Lomnici či v dalších menších obcích okresu.¹⁸⁸ Významná byla také reemigrace z Rumunska. Ta začala již v květnu 1946 a celkem do ČSR přesídlilo do prosince 1949 21 001 osob.¹⁸⁹ Ty se usadili mimo jiné v okrese Bruntál, kde osídlili obce Jelení, Milotice nad Opavou, Nová Véska a Karlovice.¹⁹⁰ Jejich usazení lze vysledovat rovněž na území okresů Rýmařov a Krnov, kde část osob zůstala ve vesnici Krasov.¹⁹¹

Přesně vyčíslit počet reemigrantů, kteří se usadili v pohraničí, je obtížné. Mimo výše uvedených osídlenců totiž přicházeli i další, kteří pocházeli z Maďarska, Jugoslávie či dalších zemí. Jelikož se někteří z nich do pohraničí dostali po své vlastní ose, je na rozdíl od předešlých menšin těžké přesně stanovit, kolik se jich zde usadilo. V úředních statistikách navíc nebyli vedeni jako menšina, ale jako českoslovenští státní příslušníci. Osadníci z Volyně, kteří přesídlili do ČSR, optovali totiž čs. státní občanství dle čs.-sovětské smlouvy z 10. července 1946 a obdrželi opční osvědčení, které fungovalo jako řádný průkaz o udělení československého občanství. Daný dokument byl řádným dokladem jejich občanství a vztahoval se též na manželku a děti daného optanta.¹⁹² Češi a Slováci z Podkarpatské Rusi měli zachováno čs. občanství a dle smlouvy mezi ČSR a SSSR z 29. června 1945, ústavního dekretu č. 60/1945 Sb. a vládního nařízení č. 61/1945 Sb. byly vytvořeny podmínky pro opci. Češi a Slováci disponující dnem 29. května 1945 trvalým bydlištěm na Podkarpatské Rusi nebo vojáci bojující za osvobození ČSR s rodinami na uvedeném území, směli do 1. dubna 1946 optovat občanství.¹⁹³ Podle vyhlášky Ministerstva ochrany práce a sociální péče z 16. září 1945 se reemigranti museli povinně dostavit k evidenci na příslušný národní výbor, což ale řada z nich do dubna 1948 neučinila. Zmíněný fakt dále znesnadňuje přesně stanovit počet reemigrantů, kteří do jednotlivých okresů dorazili.¹⁹⁴ Daní lidé byli jednotlivými služebnami SNB evidováni zejména v případech, že se usídlili na území okresu, ale ještě nedošlo k dokončení řízení o udělení, či opci jejich občanství. Ze statistik jednotlivých služeben lze vyčíst, že v okrese Rýmařov se takové osoby usazovaly nejenom ve Staré Vsi a Horním Městě, ale též v Rýmařově a Břidličné.¹⁹⁵

187 J. VACULÍK, *Reemigrace a usídlování Volyňských Čechů*, s. 211.

188 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Seznam optantů ze Zakarpatské Ukrajiny v obvodu SNB Stará Ves.

189 H. NOSKOVÁ – J. VÁCHOVÁ, *Reemigrace Čechů a Slováků*, s. 270.

190 O. KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, s. 91.

191 ZA Opava, KNV Ostrava I, č. kart. 2555, sign. 454, Reemigranti – šetření o jejich poměrech z 13. července 1948.

192 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Státní občanství volyňských Čechů a Slováků.

193 F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí*, s. 164–165.

194 ZA Opava, KNV Ostrava, č. kart. 2555, inv. č. 454, Evidence repatriantů a reemigrantů z 9. dubna 1948.

195 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 553, inv. č. 739, Soupisy optantů ze Zakarpatské Ukrajiny ze září 1946.

Presídlenci z Maďarska získali čs. státní občanství na základě ústavního zákona č. 179/1946 Sb. ze září 1946.¹⁹⁶ Statut reemigranta dostali také uprchlíci z Ratibořska, Hlubčicka, Kladska, Spiše a Oravy, jež disponovali českou, nebo slovenskou národností a byli trvale usazeni v české, nebo moravskoslezské zemi.¹⁹⁷ Kromě uvedených hlavních proudů ale do pohraničí směřovali také reemigranti z Německa. Do ledna 1947 takto přicestovalo do ČSR z Německa celkem 3 227 reemigrantů, přičemž v sovětské a americké okupační zóně se k reemigraci přihlásilo ještě několik tisícovek Čechů a Slováků.¹⁹⁸ Většina zmíněných reemigrantů pocházela ze sovětské zóny, menší množství pak ze zóny britské a americké.¹⁹⁹ Část z daných reemigrantů byla usídlena v pohraničí na území námi sledovaných okresů, avšak jejich množství bylo značně menší než v případě reemigrace z Rumunska a z Volyně.

Příchod reemigrantů znamenal pro jednotlivé ONV další agendu, jelikož jak stanovil KNV Olomouc v lednu 1950, tak podřízené okresy zintenzivnily práci s nimi. V první řadě bylo potřeba vůbec zavést jednotnou evidenci reemigrantů jako předpoklad pro další činnost. Jednalo se hlavně o zajištění vyhovujících pracovních a bytových podmínek. Navíc bylo potřeba vyjít vstříc jejich kulturním i společenským potřebám.²⁰⁰ Klíčovou složkou agendy věnované reemigrantům se stala především finanční pomoc, kterou iniciovalo ministerstvo sociální péče. Tu lze rozdělit do celkem několika hlavních skupin, jimiž bylo kapesné, sociální výpomoc, výdaje na ošacení, starobinská péče, sociální zápůjčky a náhrada za individuální reemigraci. Nejvyšší částky se přitom rozdělovaly v kategoriích sociálních zápůjček, sociální výpomoc a kapesné.²⁰¹ Výplata většiny uvedených dávek vycházela z usnesení vlády ze dne 28. května 1946 a dále je upravovala Směrnice pro poskytování sociálních výpomocí, sociálních a produktivních zápůjček přistěhovalcům z rozpočtového úvěru ministerstva sociální péče.²⁰²

Sociální zápůjčky byly určeny hlavně reemigrantům za účelem opatření si nejnnutnějších životních potřeb nebo v případě smrti či onemocnění živitele rodiny.²⁰³ Okres Bruntál získal pro rok 1949 celkem 120 000,- Kčs pro vyplacení státní zápůjčky reemigrantům a dalších 150 000,- Kčs pro zaplacení jak peněžité, tak jiné sociální pomoci reemigrantům.²⁰⁴ Zápůjčky byly určeny obchodníkům, živnostníkům a příslušníkům svobodných povolání a poskytovaly se ve výši 5 až 50 tisíc Kčs.²⁰⁵ Zápůjčky stejně jako sociální pomoc byly vypláceny měsíčně, přičemž sociální výpomoc se dávala jednorázově a její výše i možnosti

196 F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí*, s. 164–165.

197 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 627, inv. č. 741, Příznání postavení přistěhovalců / reemigrantů / uprchlíků z Kladska, Hlubčicka, Ratibořska, Oravy a Spiše.

198 NA Praha, MV – NR, č. kart. 8245, Zápis o 5. schůzi stálé koordinační komise pro reemigraci, konané dne 14. 1. 1947.

199 Tamtéž, Záznam o poradě užší koordinační komise konané dne 25. ledna 1947.

200 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 627, inv. č. 741, Reemigranti – prohloubení péče z 25. ledna 1950.

201 H. NOSKOVÁ – J. VÁCHOVÁ, *Reemigrace Čechů a Slováků*, s. 263–265.

202 ZAO, KNV Ostrava I., č. kart. 695, sign. 454, Směrnice pro poskytování sociálních výpomocí, sociálních a produktivních zápůjček přistěhovalcům z rozpočtového úvěru ministerstva sociální péče.

203 H. NOSKOVÁ – J. VÁCHOVÁ, *Reemigrace Čechů a Slováků*, s. 266.

204 SOKa Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 627, inv. č. 741, Seznam státních zápůjček, peněžitých podpor a jiné sociální výpomoci reemigrantům v roce 1949.

205 F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí*, s. 178.

přiznání se odvíjely od směrnice ministerstva sociální péče, která upřednostňovala zejména nově příchozí reemigranty disponující registračním průkazem vystaveným MSP.²⁰⁶ Jak ukazuje statistika za měsíc září 1948, dvěma reemigrantům (z Volyně a z Maďarska) bylo jako zápůjčka poskytnuto každému po 5 000,- Kčs za účelem nákupu ošacení. Danou částku měli začít vracet od října 1949 pevně stanovenou měsíční splátkou.²⁰⁷ Ve stejném měsíci se jako sociální výpomoc vyplatilo v okrese Bruntál reemigrantům 12 300,- Kčs. Uvedená výplata byla určena celkem deseti příjemcům, jež většinou pocházeli z Rumunska, v menší míře z Volyně a jeden z Maďarska. Částka vyměřená jako podpora kolísala od 500,- až po 2 000,- Kčs.²⁰⁸ Na základě daných výplat sociální výpomoci a zápůjčky si lze vytvořit alespoň rámcový přehled o počtech reemigrantů směřujících do pohraničí i o jejich původní domovinně. Podle údajů ONV Bruntál za červenec až prosinec 1948 byla sociální výpomoc vydána 24 osídlencům z Volyně, 19 z Maďarska, 17 z Rumunska a po jednom osídlenci z Německa, Polska a Argentiny. Sociální zápůjčka se ve stejné době poskytla minimálně 4 reemigrantům z Volyně a po jednom z Rumunska a z Maďarska.²⁰⁹ Za rok 1949 byly zápůjčky a sociální dávky vyplaceny v okrese Bruntál minimálně 77 reemigrantům z Rumunska, 40 z Maďarska, 4 ze SSSR (Volyň), 2 z Německa, 2 z Francie a po jednom z Polska a Rakouska.²¹⁰ Ke zmíněným číslům je ale nutno dodat, že daní reemigranti nepřicestovali většinou sami, ale se svými rodinami, takže počty reemigrantů jsou násobně vyšší než množství osob, kterým byly zápůjčky a dávky vyplaceny.

Co se týče profesního rozdělení reemigrantů, velká většina z nich se zabývala zemědělstvím a do kolektivizace také hospodařili na přidělených pozemcích. Velké množství volyňských Čechů po svém příchodu do ČSR našlo práci v zemědělství, či jim byl přímo přidělen nějaký pozemek s usedlostí. Z celkem 13 rodin volyňských Čechů, které na jaře 1947 přišly do Slezských Rudoltic na Krnovsku, byla většina vedena jako rolníci. Nicméně bychom mezi nimi objevili též hostinského či vedoucího obchodu.²¹¹ Obdobná situace nastala mezi reemigranty směřujícími v poválečných letech do ČSR z rumunského Sedmíhradska, kteří byli také z velké většiny zemědělci. Podle údajů ministerstva sociální práce se z rumunských reemigrantů věnovalo zemědělství 90 % z příchozích. Ostatní pracovali jako dřevorubci, horníci, textilní a sklářští dělníci.²¹² Avšak po příchodu do Československa našli zaměstnání též jako lesní dělníci, případně jako námezdní pracující síly.²¹³ Zřejmě s ohledem na potřeby získat nové pracovní síly do průmyslu, museli již v letech 1947 a 1948 reemigranti přicházející z Rumunska před přesídlením podepsat dokument, dle něž souhlasili, že po příjezdu do ČSR budou zaměstnání v námezdním poměru a zároveň nezískají právní nárok na přidělení usedlosti v ČSR.²¹⁴ Popsaná praxe

206 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 627, inv. č. 741, Příkázání úvěru na výplatu soc. výpomoci a soc. zápůjček z 25. září 1948.

207 Tamtéž, Výkaz vyplacených sociálních zápůjček reemigrantům v okrese Bruntál za září 1948.

208 Tamtéž, Výkaz sociální výpomoci, vyplacený ONV Bruntál za září 1948.

209 Tamtéž, Výkazy vyplacených zápůjček a výpomoci za červenec až prosinec 1948.

210 Tamtéž, Výkazy vyplacených zápůjček a výpomoci za leden až prosinec 1949.

211 SOKA Bruntál, MNV Slezské Rudoltice, Obecní kronika Slezských Rudoltic, s. 127.

212 NA Praha, MV – NR, č. kart. 8245, Zápis o 5. schůzi stálé koordinační komise pro reemigraci, konané dne 14. 1. 1947.

213 H. NOSKOVÁ, *Slováci z Rumunska v politice KSČ v letech 1945–1954*, in: Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana, ed. Jiří PERNES, Praha 2003, s. 88.

214 Radek OCELÁK, *Reemigranti. Minulost sedmíhradských Slováků a jejich poválečný příchod z Rumunska do*

byla umožněna usnesením vlády z ledna 1947, podle nějž se vzhledem ke zmenšování osídlovacích možností v pohraničí přistoupilo k tomu, že reemigranti dále nemohli počítat s přidělením ani usedlosti, ani živnosti, ale naopak byli zařazeni do pracovního poměru jako průmysloví, zemědělské, stavební a lesní dělníci. Další rozhodnutí vlády z 19. října 1948 omezilo reemigraci pouze na osoby nepožadující zemědělskou usedlost a ochotné pracovat v ČSR v námezdním poměru.²¹⁵ Vzhledem k uvedeným usnesením se ustálila mezi reemigranty profesní struktura, kterou zhodnotila zpráva ministerstva vnitra z konce r. 1949, dle ní reemigranti nastoupili do zaměstnání hlavně v profesích, kde byl nedostatek pracovních sil. Kromě již zmíněného lesnictví a zemědělství, kde našlo zaměstnání velké množství reemigrantů v námi sledovaných okresech, našli uplatnění v kaolínkách, na dolech, v cementárnách a sklárnách.²¹⁶

Za účelem obhajoby svých práv i kvůli snadnějšímu prosazení svých požadavků, vytvořily některé skupiny reemigrantů vlastní spolky, které je měly hájit. Zejména v okrese Krnov byla aktivní místní skupina Svazu Čechů z Volyně založená na celostátní úrovni již v r. 1945. Schůze svazu bývaly členy poměrně hojně navštěvovány a v prosinci 1954 se zasedání účastnilo na 260 osob. Stěžejním tématem uvedených shromáždění byly běžné problémy, s nimiž se lidé setkávali, jako špatný stav domů, které dostali po svém příchodu, problémy v práci a podobně.²¹⁷ V březnu 1949 dokonce proběhl též Budovatelský sjezd reemigrantů ze severní Moravy a Slezska v Šumperku.²¹⁸

V souvislosti s reemigranty se v okrese Rýmařov vyskytl zajímavý případ pokusu o vytvoření Sdružení rumunských reemigrantů. Iniciátorem celého procesu se stal dělník Jaroslav Zháněl, který v létě 1952 navázal kontakty s rodinami rumunských reemigrantů usazenými v Lomnici a ve Staré Vsi. Pozoruhodné na popsané iniciativě bylo, že sám organizátor nebyl reemigrantem a ani neovládal rumunštinu, tudíž veškeré uvedené aktivity byly soukromého charakteru. Jelikož se jednalo o člověka dříve trestaného pro zradu a sabotáž, začala se o případ rychle zajímat bezpečnost. Zháněl později u výsledku uvedl, že organizovat Sdružení rumunských reemigrantů chtěl proto, aby jim pomáhal v pracovních a sociálních záležitostech. Pro danou potřebu měla vzniknout organizace obdobná té, jakou disponovali Řekové nebo volynští Češi.²¹⁹ Šetření případu nakonec nevedlo k zahájení stíhání, ale Zháněl musel podepsat dokument, v němž se mj. zavázal, že jakékoliv agitace či snahy o organizaci reemigrantů dále zanechá.²²⁰

Životní podmínky reemigrantů byly velmi bídné a podle oficiálních zdrojů se stávalo, že příbytky Slováků z Rumunska postrádaly jakékoliv vybavení, přičemž lidé spali přímo na zemi, což značně ohrožovalo jejich zdravotní stav.²²¹ Zásadním problémem se na konci 40. a počátkem 50. let stala kolektivizace zemědělství, v jejímž důsledku řada uvedených

ČSR, Bruntál 2018, s. 312.

215 J. VACULÍK, *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*, Praha 2001, s. 17.

216 ZA Opava, KNV Ostrava I., č. kart. 2555, sign. 454, Umístění reemigrantů v ČSR – závady z 9. listopadu 1949.

217 SOKA Bruntál, ONV Krnov II 1945–1960, č. kart. 90, inv. č. 144, Zápis z celookresního aktivu volyňských Čechů ze dne 2. prosince 1954

218 F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení pohraničí*, s. 181.

219 SOKA Bruntál, ONV Rýmařov II 1945–1960, č. kart. 451, inv. č. 547, Protokol výsledku Jaroslava Zháněla z 9. srpna 1952.

220 Tamtéž, Prohlášení Jaroslava Zháněla z 9. srpna 1952.

221 H. NOSKOVÁ, *Slováci z Rumunska*, s. 90.

lidí přišla o pozemky přidělené po příchodu a jež byly často hlavním motivem jejich přesídlení do ČSR. Nadšení pro vstup do JZD mezi reemigranty panovalo mizivé a v řadě případů naráželi agitátoři na nejsilnější odpor v oblastech, které osídlili volynští a polští Češi.²²² Někteří rolníci opouštěli jak pohraničí, tak svou profesi a raději odcházeli do průmyslu, než aby vstoupili do družstva. Dané podmínky pochopitelně reemigranti nesli velmi nelibě. Problematický vztah vůči volynským Čechům byl ještě prohlouben jejich silně negativním postojem vůči SSSR a obecně politice KSČ.²²³ Pro zlepšení vztahů mezi reemigranty a státem, byly proto v jimi osídlených okresech pořádány schůze, na nichž se setkávali reemigranti se zástupci okresu i zodpovědných ministerstev. V okrese Bruntál a Rýmařov bylo uvedené setkání zorganizováno pro reemigranty z obou okresů společně v červnu 1949. Kromě nich se schůze účastnili zástupci ONV Bruntál i Rýmařov spolu s představiteli ministerstva sociální péče a ochrany práce či ministerstva zemědělství a lesnictví. Hlavním problémem, vytknutým na schůzi, bylo špatné chování k reemigrantům nejen ze strany MNV, ale i z řad většinové populace. Pro lepší splynutí s místními se je zástupci okresních jak národních výborů, tak ministerstev snažili přesvědčit, aby vstoupili do různých masových organizací, nebo aby do nich alespoň přihlásili své potomky. Zároveň byla přislíbena náprava chování úřadů, přičemž přítomní byli ujisti, že v ČSR nesmí být nikdo znevýhodněn na základě své národnosti. Ačkoliv byla mluvčími schůze hodnocena kladně, někteří účastníci byli nadále nespokojení, část z nich dokonce vyjádřila úmysl vrátit se zpět do své domoviny.²²⁴ Na základě dané schůze a dalšího jednání se podřízeným orgánům ze strany vedení okresu vydaly instrukce, aby reemigranti nepřehlíželi a výhody náležející jim ze zákona důsledně plnili. Zároveň ONV vyzval jednotlivé MNV, aby se pokusili vtáhnout zástupce reemigrantů do veřejné správy, čímž by nepodléhali vlivu různých pomluv.²²⁵ Jak ale konstatoval rýmařovský kronikář v r. 1949, pobyt v pohraničí mnoho z příchozích pokládalo jenom za dočasný a mnozí odcházeli pryč při první vhodné příležitosti.²²⁶

Reemigranti vytvořili během konce 40. let další menšinu v exponovaném regionu. Ačkoliv je z hlediska studie považujeme za jednolitou skupinu, existovaly mezi nimi rozdíly. Lze říci, že zatímco reemigranti z Volyně se hojně usadili na Krnovsku, kde byla činná rovněž jejich sdružení, na Rýmařovsku a Bruntálsku se ve větší míře vyskytovali reemigranti z Rumunska a Maďarska. Jak ukazují zprávy, integrace uvedených skupin probíhala obtížně a část z nich ještě v 50. letech nedisponovala čs. státním občanstvím. Nicméně také jejich příchod napomohl k opětovnému dosídlení zkoumaných pohraničních okresů. Na druhou stranu řada z příchozích žila ve velmi bídných podmínkách, čímž vzrůstala nespokojenost s pobytem v ČSR. Obzvláště citlivě řada reemigrantů vnímala kolektivizaci, neboť během ní bylo nutné odevzdat do JZD pozemky, které se předtím staly mnohdy velmi silným motivem, proč odcestovat do ČSR.

222 J. TOPINKA, *Zapomenutý kraj*, s. 545.

223 H. NOSKOVÁ, *Návrat Čechů z Volyně*, s. 61.

224 SOKA Bruntál, ONV Bruntál II 1945–1960, č. kart. 627, inv. č. 741, Zápis ze schůze reemigrantů bruntálského a rýmařovského okresu dne 27. června 1949.

225 Tamtéž, Reemigranti – pokyny z 28. června 1949.

226 SOKA Bruntál, MNV Rýmařov, Kronika města Rýmařova, s. 199.

Závěr

Poválečné období zásadně proměnilo etnické složení československého pohraničí. Ve zkoumaném regionu jsme si vymezili celkem čtyři sledované menšiny, které se v mnohém lišily. Ačkoliv socialistický stát se z titulu internacionalismu pokoušel překlenout národnostní problematiku, zejména německá menšina během konce 40. let silně pociťovala stigma občanů druhé kategorie. Daný náhled na ně se začal měnit v průběhu 50. let. Němci se postupně integrovali do společnosti, a jelikož nebylo možné, aby provozovali vlastní sdružení spojující osoby německé národnosti, německý živel v pohraničí zanikal. Namísto něj nastoupila zejména na Krnovsku řecká emigrace, která byla velmi početná a napomohla dosídlit uvedený okres. Řekové přišli ze zcela kulturně a historicky odlišného regionu, ale přes prvotní problémy spojené s nedostatečným ubytováním, živelnou fluktuací osídlenců i snahou části řecké emigrace získat invalidní důchody a vyhnout se tak pracovní povinnosti, lze konstatovat, že Řekové se poměrně rychle adaptovali na nové prostředí. Mnohem problematičtější je pak z uvedeného pohledu osud romské menšiny. Politický zájem na jejich integraci byl veliký, nicméně lze říci, že ve sledovaném regionu se jejich integrace dařila spíše ve větších sídlech, ačkoliv v Krnově se vyskytla řada vážných komplikací. V menších sídlech se dá hovořit o tom, že se integrace v dané době nezdařila, neboť se v těchto malých obcích po celá 50. léta vyskytovaly konflikty mezi Romy a majoritní společností i státními úřady. Poslední sledovaná skupina, reemigranti, se usadila ve všech sledovaných okresech, ačkoliv lze říci, že osídlení se lišilo dle původu reemigrantů. Ani jejich integrace nebyla bezproblémová a zejména nedodržené sliby na velikost pozemků, jež v pohraničí získají, či nevlídné jednání ze strany úřadů znamenaly, že řada z reemigrantů se necítila v novém domově dobře. Navíc osadníci z českého vnitrozemí nelibě nesli, že reemigranti jsou často zvýhodňováni zákonem, což také vedlo k řadě problémů.

Celkově lze konstatovat, že během let 1948 až 1960 se národnostní struktura sledovaných okresů proměnila. Německá menšina se stala v důsledku vystěhování a asimilace zanedbatelnou. Řekové výrazně pozměnili národnostní charakter krnovského okresu, třebaže menší řecké osídlení lze najít též na Bruntálsku. Romové a reemigranti se usadili ve všech sledovaných okresech, ale početně se nikdy nestali tak významnou menšinou jako Řekové.

Ethnic issues in the districts of Bruntál, Krnov and Rýmařov between 1948 and 1960 (Summary)

Ethnic issues in Czechoslovakia became a relatively sensitive topic after the end of World War II and nothing changed even after the Communist Party came to power in February 1948. On the one hand, the country's leadership was aware of the collapse of the ethnic policy in the period of the First Republic, and, in the first post-war legal norms, we do not encounter granting minority rights, which we could witness in the Czechoslovak Republic until 1938. On the other hand, the presence of a number of ethnic minorities in the Czechoslovak Republic was an unquestionable reality and a solution of how to approach this problem had to be found. These minorities largely headed to the abandoned areas of the Czech, Moravian, and Silesian borderland, where they began to settle. The article presents how this ethnic policy was applied at the local level using an example of four selected minorities (Germans, Greeks, Roma, and re-emigrants) in the peripheral region of the districts of Bruntál, Krnov and Rýmařov. The article also deals with the development of these minorities in the region covered and the attitude of official authorities towards them. On the

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

basis of the research, it was finally possible to prove that although the national committees were, according to the instructions of the Ministry of the Interior and regional national committees, to follow the principles of proletarian internationalism, we can find significant differences in relation to individual ethnic groups. These were caused mainly by political motives.

OBRAZ „OCELOVÉHO SRDCE REPUBLIKY“ V PUBLICISTICE DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ¹

Jana Davidová Glogarová – Jaroslav David

Jana Davidová Glogarová – Jaroslav David: The Image of the ‘Steel Heart of the Republic’ in the Czech post-1945 Opinion Journalism

The aim of the paper is to present the possibilities of linguistic approaches to opinion journalism as to a historical source. The analysis is focused on the thematization (conceptualization) of the city of Ostrava and its presentation as coalminers' and steelworkers' city in the Rudé právo newspaper, the official medium of the Communist Party of Czechoslovakia, during the second half of the 20th century. The first part is aimed at the usage of the ocelové srdce republiky ('the steel heart of the republic') expression, its frequency, and the way it was perceived in the studied era. In the second part of the text, there are examined changes of the city presentation through the collocation analysis of the occurrences of the Ostrava and ostravský (the adjective form of Ostrava) lemmas in the specialised corpus of Totalita.

Key words: Ostrava, opinion journalism; the city presentation; Rudé právo newspaper; collocation analysis

Úvod

Město Ostrava,² s jádrem tvořeným někdejšími samostatnými městy Moravská Ostrava a Slezská Ostrava, se nachází na severovýchodě České republiky, na hranici Moravy a Slezska. Od poloviny 19. století se Ostrava postupně proměnila v jedno z nejvýznamnějších hospodářských center habsburské monarchie a později i Československé republiky. Ve druhé polovině 20. století jí byl připisován zvláštní význam jakožto základnímu pilíři československé socialistické industrializace.³ Město charakterizovaly protiklady; na jedné straně docházelo k rozsáhlým investicím do těžkého průmyslu, hornictví a hutnictví, a k masové bytové výstavbě, na straně druhé se enormně zhoršovalo životní prostředí.⁴ Pro její průmyslový potenciál se Ostrava ve druhé polovině 20. století stala rovněž vhodným tématem komunistické propagandy a byla prezentována jako *černá* (rozuměj industriální, hornická) a *ocelové srdce republiky*.⁵ Způsob prezentace Ostravy v dobové publicistice je i hlavním tématem této studie.

- 1 Studie vznikla s podporou grantového projektu SGS č. 02/FF/2018–2019 *Vytváření reality prostřednictvím jazyka – kvalitativní analýza novočeských textů* (poskytovatel Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta).
- 2 Název *Ostrava* je odvozen z názvu řeky *Ostravice*. V roce 1941 se historicky nejstarší sídelní část ostravské aglomerace, Moravská Ostrava, stala statutárním městem a byla k ní připojena Slezská Ostrava. V roce 1946 pak byl název upraven na *Ostrava*. Srov. Ivan LUTTERER – Rudolf ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Havlíkův Brod 1997, s. 199; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*, M–Ž, Praha 1980, s. 322–323; Jaroslav DAVID – Přemysl MÁCHA, *Názvy míst. Pamět, identita, kulturní dědictví*, Brno 2014, s. 74–75.
- 3 Klíčové místo v procesu zvyšování hospodářské úrovně Československa bylo ostravsko-karvinskému revíru a zdejšímu hutnímu průmyslu přisouzeno již v prvním dvouletém plánu v letech 1947–1948, Martin JUŘICA, *Ostrava v letech 1945–1989*, in: Ostrava, Blažena PRZYBYLOVÁ a kol., Praha 2013, s. 509.
- 4 K dějinám Ostravy Karel JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993; Milan MYŠKA – Jiří GWUZD, *Ostrava*, in: Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy, N–Ž, Lumír Dokoupil – Milan Myška – Jiří Svoboda, Ostrava 2005, s. 78–81; B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava*.
- 5 Srov. např. jejich použití v literárních dílech, publicistice či v dobových publikacích o Ostravě: „Černé Ostravsko. Pochmurné, hrozné... Z dálky podobno bažině, nad níž, od východu po západ rozpjatý, celý obzor

Na materiálu celostátního deníku *Rudé právo*, hlavní tiskové platformy Komunistické strany Československa, z druhé poloviny 20. století sledujeme prostřednictvím lingvistické analýzy lemma⁶ frázemu *ocelové srdce republiky*, jakožto dobové metonymické označení Ostravy a potažmo celého Ostravska, a lemmata *Ostrava*, *ostravský*, jejich kolokace a proměny jejich reflexe. Analýza je rozdělena na dvě části, v nichž kombinujeme kvalitativní a kvantitativní lingvistický přístup. Nejprve se zabýváme frázemem *ocelové srdce republiky* a zaměřujeme se na to, jak se v deníku *Rudé právo* od padesátých do konce osmdesátých let 20. století v jednotlivých desetiletích proměňoval jeho význam, v jakých typech článků se objevoval, přičemž věnujeme pozornost i použité argumentační strategii. V další části využíváme kvantitativního lingvistického přístupu a sledujeme sémantiku lemmat *Ostrava* a *ostravský* a jejich kolokace v korpusu *Totalita*, tvořeném texty 2. poloviny 20. století, zejména z deníku *Rudé právo* a dobových agitačních publikací.⁷

Stěžejním tématem naší analýzy je zejména způsob tematizace propria (vlastního jména) *Ostrava* a z něj odvozených výrazů, přičemž tematizaci chápeme jako různorodé způsoby, jakými propria plní jiné než objektověreferenční funkce.⁸ Při tematizaci propria lze mluvit o jeho (re-)sémantizaci, tedy změně nebo posílení pojmové/nocionální složky tematizovaného výrazu, a to buď jeho propriálního významu, anebo významu jeho apelačního základu. Primární funkcí toponym je odkazovat ke konkrétním geografickým objektům prostřednictvím lokalizačních předložkových, případně bezpředložkových vazeb, např. *Ostrava*, *v Ostravě*, *do Ostravy*.⁹ Při tematizaci propria naopak dochází zapojením

zakrývající, dřímá netvor.“ (Josef František KARAS, *Na dně*, Praha 1911, s. 3); „Baroni, knížata a všechna ta kapitalistická šlechta, která spolu se zahraničním kapitálem ostatním, byla majitelkou všeho, co v Ostravě bylo, nedávala se v černém městě příliš vidět.“ (Josef FILGAS, *Zapomenutá Ostrava*, Ostrava 1948, s. 6); „Ostrava, dříve nazývána černá, dnes plná zeleně a mláde, otvírá svou náruč a srdce všem, socialismu a míru.“ (Miloš POLÁŠEK – Petr SIKULA, *Ostrava*, Ostrava 1985, nestr.)

- 6 Lemma je základním nositelem lexikálního významu daného výrazu; reprezentativní slovníková podoba hesla, která zahrnuje i všechny jeho morfologické formy, např. lemma *ocelový* je abstrakcí i dalších tvarů, *ocelové*, *ocelového*, *ocelovému* atd. Dostupné online: *Lemma*, WIKI. Český národní korpus, <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:lemma>, [cit. 20. 3. 2019].
- 7 Podrobnou charakteristiku viz dále v textu. K využití kolokační analýzy v sémantice a lexikografii přehledově Dirk GEERAERTS, *Teorie lexikální sémantiky*, Praha 2019, s. 175–182; Stefan Th. GRIES, *50-something years of work on collocations. What is or should be next...*, *International Journal of Corpus Linguistics* 18, n. 1, 2013, s. 137–166; Ramesh KRISHNAMURTHY, *Collocations*, in: *Concise Encyclopedia of Semantics*, ed. Keith Allan, Amsterdam 2009, s. 97–100; Alan PARTINGTON, *Corpus Analysis of Political Language*, in: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, ed. Carol A. Chappelle, Oxford 2013, dostupné online: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781405198431.wbeal0250>, [cit. 25. 11. 2019].
- 8 K tématu srov. J. DAVID, *Historická sémantika proprii*, in: *Slovo a text v historickém kontextu. Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*, Jaroslav David – Radek Čech – Jana Davidová Glogarová, Brno 2013, s. 100–125; J. DAVID – J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, *Chrematonyms in Literary Texts – Illustrated with Short Stories by Bohumil Hrabal and Ota Pavel*, *Acta onomastica* 55, 2016, s. 61–68; J. DAVID – J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, *The Thematization of Proper Names in Travel Literature: Czech Travelogues of Visits to the USSR*, *Slovo a slovesnost* 78, 2017 s. 195–213; J. DAVID – J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, *Thematization of Place Names in Opinion Journalism: Czech Exile Politicians' Radio Speeches between 1938 and 1945*, *Acta onomastica* 60, 2019, č. 1, s. 7–23; J. DAVID – J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, *Tematizace toponym v memoárových textech (na příkladu měst Hradec Králové a Písek)*, *Acta onomastica*, roč. 60, 2019, č. 2, s. 199–211.
- 9 K základní funkci proprii a jejím posunům srov. R. ŠRÁMEK, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999, s. 23; Zdeňka HLADKÁ – Marek NEKULA, *Vlastní jméno (proprium)*, in: *Nový encyklopedický slovník češtiny*, edd. Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová, Praha 2016, s. 1994.

„neběžných“ kolokací, ale také např. prostřednictvím metaforizace, metonymizace, personifikace či výkladu motivace pojmenování (etymologizace) k vyjádření autorova vztahu k dané lokalitě včetně jejího hodnocení, např. *černá Ostrava*, *ocelová Ostrava*, *Ostrava – ocelové srdce republiky*.

Výskyt frazému *ocelové srdce republiky* v deníku *Rudé právo*

V padesátých letech, kdy byl v souvislosti s pětiletým plánem (1949–1953) a přednostním rozvojem těžkého průmyslu¹⁰ kladen důraz na zvýšení těžby uhlí v ostravsko-karvinském revíru či extenzivní rozvoj hutnické výroby, jehož výrazem bylo i zahájení provozu Nové huti Klementa Gottwalda,¹¹ se téma ostravského těžkého průmyslu objevovalo i na stránkách *Rudého práva*.¹² Celkem jsme analyzovali 23 článků z padesátých let,¹³ v nichž byl v souvislosti s Ostravskem použit frazém *ocelové srdce republiky*.

Ostravský těžký průmysl byl v *Rudém právu* prezentován nikoliv pouze jako záležitost regionální, ale celorepubliková, a zdůrazňovala se nutnost zapojení pracovních sil z celé země, „aby Ostravsko, ocelové srdce republiky, bilo ještě prudším tempem pro sílu celého jejího těla“.¹⁴ Průmyslová Ostrava měla být symbolem a vizitkou úspěchu a síly celé Československé republiky. Rozvoj Ostravska byl vnímán jako komplexní záležitost. Akcentovala se podpora regionu na celostátní úrovni, ale také např. spolupráce mezi hornictvím a hutnictvím a jejich propojení: „*Náš pracující lid říká Ostravsku ocelové srdce republiky. My havíři chceme, aby naše ocelové srdce tepalo rychlejším tempem, aby staré i nové vysoké a martinské pece dávaly více železa a ocele pro mírovou výstavbu i obranu naší vlasti.*“¹⁵ Výstavbou se nerozumělo pouhé rozšiřování závodů a budování průmyslových staveb, ale

10 Podrobněji k úkolům prvního pětiletého plánu Václav PRŮCHA, *Od první pětiletky k Pražskému jaru (1949–1968) – Etapy, podmínky a základní rysy hospodářského vývoje*, in: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Týž a kol., Brno, s. 249–326.

11 Provoz národního podniku Nová huť Klementa Gottwalda byl zahájen 31. 12. 1951 (M. JUŘICA, *Ostrava v letech*, s. 519).

12 K označení *Rudého práva* v poznámkách pod čarou dále používáme zkratku RP.

13 *Mostárna a válcovna Vítkovických železáren údernickými závody*, RP 30, 3. 1. 1950, s. 1; *Slovo bratrské solidarity*, RP 30, 30. 7. 1950, s. 1; *Ocelové srdce republiky bije pro tebe, Koreo*, RP 30, 6. 8. 1950, s. 3; *Josef Kalbus, úderník – valciř*, RP 30, 22. 10. 1950, s. 3; *Zahájení druhého roku Stavby mladých budovatelů socialismu*, RP 31, 30. 1. 1951, s. 1; *Na pracovištích pětiletky – Rostou Nové hutě Klementa Gottwalda*, RP 31, 15. 9. 1951, s. 1; *Mohutný nástup pracujících v celé zemi do stalinských směn*, RP 31, 6. 12. 1951, s. 1; *Mírový zpěv naší vlasti*, RP 32, 1. 1. 1952, s. 5; *Zitřek našeho ocelového srdce*, RP 32, 1. 1. 1952, s. 6; *Agitační práci zajišťujeme plnění plánu těžby na velkodolu I. máj*, RP 32, 6. 5. 1952, s. 2; *Pomoc Ostravsku – věc všeho našeho lidu*, RP 32, 16. 6. 1952, s. 1; *U budovatelů žermanické přehrady*, RP 32, 9. 8. 1952, s. 2; *Mládež mezi první budovatele NHKG*, RP 32, 30. 8. 1952, s. 3; *Luninskou methodou v železniční dopravě*, RP 32, 6. 11. 1952, s. 1; *K Měsíci čs.-sovětského přátelství*, RP 32, 16. 11. 1952, s. 2; *Před tváří budoucnosti*, RP 33, 1. 1. 1953, s. 5; *Pražský Hrad uvítá nejlepší pracovníky uhelného průmyslu*, RP 34, 2. 7. 1954, s. 1; *Jak byla osvobozována naše vlast*, RP 35, 20. 3. 1955, s. 3; *Nedělní poledne na Kladně*, RP 36, 6. 11. 1956, s. 2; *Ostravští pracující vyšli do ulic s hudbou a prapory*, RP 37, 14. 7. 1957, s. 1; *O čest ocelové Ostravy*, RP 38, 1. 1. 1958, s. 2; *Neříkáme tomu záraz*, RP 38, 26. 2. 1958, s. 2; *Ostravský půlden*, RP 38, 8. 5. 1958, s. 4.

14 *U budovatelů*, s. 2. K tématu dále srov. např.: „*noví brigádníci, mladí lidé z celé republiky, kteří přišli budovat ocelové srdce republiky, nové Ostravsko*“ (Zahájení druhého, s. 1); „*A největší radost mají pracující na ostravské stavbě ze stále nových lidí, kteří sem přijíždějí, aby jim pomohli v práci, aby jim pomohli budovat ocelové srdce republiky.*“ (Na pracovištích, s. 1).

15 *Agitační práci*, s. 2.

také vznik nových sídlišť a bytových jednotek:¹⁶ „*Ohlédněte se s námi, alespoň krátce, ještě po stavbách Ostravska: Vždyť Ostrava – ocelové srdce republiky, to není jen Nová Hut' Klementa Gottwalda. To jsou další mohutné hutní závody [...] to jsou i stavby velkých sídlišť a tisíce bytů pro havíře i hutníky.*“¹⁷

Práce v ostravském regionu byla popisována rovněž jako prostředek zaručení míru a Ostrava se v první polovině padesátých let v *Rudém právu* zmiňovala v souvislosti s „americkou agresí“ v Koreji. Propaganda využívala argumentaci, v níž pracovala s následující asociací: rozvoj průmyslu v Ostravě povede k posílení republiky a zajištění míru, srov. „*Ostravsko, ocelové srdce naší republiky, bije stále mohutněji tempem mírové výstavby [...] Ocelové srdce republiky bije s Tebou, vítězný korejský lide!*“¹⁸

Ve druhé polovině padesátých let však počet článků v *Rudém právu*, v nichž byl použit frazém *ocelové srdce republiky*, klesl¹⁹ a současně došlo k jeho zobecnění – přestal referovat pouze k tématu průmyslu na Ostravsku; pozdější texty dokonce ukazují jeho sémantické vyprázdnění. Frazém se totiž na rozdíl od počátku padesátých let objevil i v článcích, jež o ostravském těžkém průmyslu přímo nepojednávaly, např. v textu o osvobozování Ostravska v roce 1945²⁰ nebo o návštěvě prvního tajemníka KSSS Nikity Sergejeviče Chruščova v Ostravě v roce 1957: „*Soudruh Chruščov se na okamžik zastaví, zdvihá klobouk a zdraví pracující ocelového srdce republiky.*“²¹

V dobové publicistice šedesátých let se pak v uchopení tématu Ostravy jakožto ocelového srdce republiky již naplno odrazily uvolňování politické situace i pokles zájmu publicistiky o ostravský těžký průmysl,²² čemuž odpovídá i frekvence článků, v nichž se dané označení objevilo; z období 1960–1969 jsme z deníku *Rudé právo* excerpovali pouze 6 textů.²³ Pokračovala tendence započatá ve druhé polovině padesátých let, kdy frazém *ocelové srdce republiky* fungoval jako rétorická figura, která však byla používána bez ohledu na téma daného článku. Jednalo se např. o článek pojednávající o vhodnosti skladby televizního programu pro Severomoravský kraj, texty o oslavách 1. máje, návštěvě kosmonautky Valentiny Těreškovové v Ostravě, o oslavě výročí osvobození Ostravy v roce 1945 či výstavbě nového nádraží v Ostravě Přívoze.

V období Pražského jara 1968 byl frazém *ocelové srdce republiky* naopak použit ve dvou článcích, které se k tématu těžkého průmyslu v Ostravě navracely. Z úst předsedy vlád-

16 K výstavbě nové Ostravy na počátku padesátých let podrobněji M. JUŘICA, *Ostrava v letech*, s. 522–525.

17 *Před tváří*, s. 5.

18 *Ocelové srdce*, s. 3. Dále srov. Josef Kalabus, s. 3; *Agitační prací*, s. 2.

19 Z celkového počtu 23 analyzovaných článků z padesátých let jich bylo publikováno 17 v letech 1950–1954 a pouze 6 v letech 1955–1958. Poté se frazém ocelové srdce republiky objevil opět až v článcích z šedesátých let.

20 *Jak byla osvobozována*, s. 3.

21 *Ostravští pracující*, s. 1.

22 Zejména ve druhé polovině šedesátých let docházelo k postupné transformaci československého hospodářství a pokusům o jeho reformaci. Mezi jinými změnami můžeme mluvit i o odklonu dominance výroby výrobních prostředků před výrobou spotřebního zboží a o vzrůstu podílu chemického, sklářského či polygrafického průmyslu, srov. V. PRŮCHA, *Od první pětiletky*, s. 322–323.

23 *V Ostravě o televizi*, RP 42, 14. 1. 1962, s. 2; *Ocelové srdce republiky bije vstříc Valentině*, RP 43, 21. 8. 1963, s. 1; 20. výročí osvobození republiky, RP 45, 9. 5. 1965, s. 2; *Předseda vlády v Ostravě. OKR – ocelové srdce republiky*, RP 48, 25. 5. 1968, s. 1; *Manifestace v krajích*, RP 48, 2. 5. 1968, s. 2; *Přijde ostravské nádraží o pověstné dřevěné schody?*, RP 49, 24. 3. 1969, s. 1.

dy Oldřicha Černíka zazněla kritika jeho nadhodnocení v předešlých letech, kvůli kterému se nedostávaly finanční prostředky na rozvoj dalších průmyslových odvětví: „OKR – Ocelové srdce republiky [...] Předseda vlády ing. O. Černík uvedl mj., že nadměrná výstavba těžkého průmyslu vytvořila situaci, v níž nezbyly prostředky na rozvoj zpracovatelského průmyslu.“²⁴

V období normalizace se sice frazém *ocelové srdce republiky* již netěšil takové oblibě jako v padesátých letech (v letech 1970–1978 byl v *Rudém právu* použit v 8 článcích; v letech 1980–1985 ve 3 článcích),²⁵ nicméně se znovu začal objevovat v textech s tématem těžkého průmyslu. Jeho použití však již nebylo symbolické, ale sloužilo jako zkratka za technokratický popis. Nešlo už jen o snahu publicistů zdůraznit důležitost rozvoje těžkého průmyslu na Ostravsku používáním ideologických klišé a propagandistických hesel, ale argumentovalo se především čísly či odbornými popisy příslušné problematiky. Články pojednávající o těžbě uhlí v ostravsko-karvinských dolech nebo produkci oceli v Nové huti Klementa Gottwalda, v nichž se frazém objevil, byly doprovázeny důrazem na popis technických parametrů či objem tun vytěženého uhlí a zpracované oceli:²⁶ „*Jsou to nejen každoročně dobré výsledky práce, kterými se mohou pochlubit, ale je to také oslava výročí osvobození tohoto ocelového srdce republiky [...] Vytvořili revírní rekord, když za jedenatřicet pracovních dní vytěžili celkem 25580 tun uhlí a na počest 60. výročí Října uskutečnili 60 údernických směn.*“²⁷ Ideologické uchopení tématu sice nedosahovalo takové intenzity jako v první polovině padesátých let, působilo však promyšleněji a podpořeno argumentací čísly i věrohodněji. Cílem již nebylo vyvolat ve čtenářích pocity zodpovědnosti a souvátlosti s ostravským regionem, ale ohromit je dosaženými úspěchy, jakkoliv byly ve výsledku spíše propagandou vytvářenou chimérou.

Závěrem první části analýzy je třeba poznamenat, že v *Rudém právu* druhé poloviny 20. století²⁸ se frazém *ocelové srdce* nepoužíval pouze v souvislosti s Ostravou, ale také s dalšími československými a zejména zahraničními průmyslovými centry, na Východě i na Západě, přičemž se ideologicky zdůrazňoval jejich kontrast.

24 *Předseda vlády*, s. 1; Dále srov. např. *Manifestace v krajích*, s. 2.

25 *Ocelové srdce republiky oslavuje výročí osvobození*, RP 50, 30. 4. 1970, s. 1; *Foto ČTK – Letošní úkoly našeho největšího dunajského překladiště substrátů v Komárně*, RP 50, 1. 9. 1970, s. 1; *Ostrava nikdy nezapomene*, RP 50, 23. 11. 1970, s. 1; *Praha patřila pionýrům*, RP 54, 3. 6. 1974, s. 1; *Ostravská operace*, RP 55, 15. 4. 1975, s. 4; *Ocelové srdce tepe rychleji*, RP 56, 3. 5. 1976, s. 3; *Očima socialistických hospodářů. Celospolečenské zájmy rozhodují*, RP 56, 12. 8. 1976, s. 3; *Přehlídka budovatelského úsilí v celé republice. Ostrava*, RP 57, 2. 5. 1977, s. 3; *Slavnostní otevření památníku ostravské operace. Hold osvoboditelům*, RP 60, 28. 4. 1980, s. 1; *Ocelová páteř republiky*, RP 61, 1. 8. 1981, s. 3; *Po 13. letech nalezeny pozůstatky sovětského vojáka*, RP 65, 3. 5. 1985, s. 2.

26 K tomu srov. J. DAVID – J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, *Most – bourání města jako obraz stavu společnosti v zrcadle analýzy publicistiky Rudého práva*, in: *Příroda vs. industriál: vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*, ed. Martin Tomášek – Jan Malura, Ostrava 2016, s. 205–224; Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

27 *Přehlídka budovatelského*, s. 3.

28 Z let 1955–1982 jsme v deníku *Rudé právo* analyzovali celkem 12 článků: *Lódž pozdravila posly míru*, RP 35, 17. 5. 1955, s. 4; *Vítězná cesta čínského lidu*, RP 35, 12. 7. 1955, s. 4; *Anšan – ocelové srdce Číny*, RP 35, 30. 9. 1955, s. 1; *Porušíť hutníci v mzdovém boji*, RP 35, 14. 11. 1955, s. 3; *Košice dneška a zítřka*, RP 40, 17. 1. 1960, s. 2; *Cestou po Broadwayi*, RP 40, 23. 12. 1960, s. 3; *Ocelové srdce Bulharska*, RP 42, 29. 1. 1962, s. 3; *Ocelové srdce USA opět vynechává*, RP 42, 11. 6. 1962, s. 3; *Náš spojenec a přítel*, RP 44, 7. 10. 1964, s. 1; *Z cesty po Rumunsku. Drsná krása Hunedoary*, RP 61, 1. 8. 1981, s. 3; *Amerika, jaká je. Infarkt ocelového srdce*, RP 62, 12. 8. 1982, s. 6; *Mezi řekami Ruhr a Rýn*, RP 62, 19. 8. 1982, s. 6.

Západní země byly charakterizovány stagnujícím těžkým průmyslem, vykořisťováním dělníků a celkově nevyužitým průmyslovým potenciálem: „*Poruší ocelářští magnáti, jimž bonnská vláda naznačila, že nestrpí stávku, která by právě v době rozvíjející se zbrojní konjunktury ochromila ocelové srdce západního Německa, zamítli mzdové požadavky hutníků a provokativně jim nabídli, že namísto zvýšení mezd nepatrně sníží ceny oceli*“; „*Co se to děje v USA s hutěmi? Proč ocelové srdce USA má jen poloviční puls? Jak to, že ocelářský průmysl pracuje jen na 49 % kapacity?*“; „*Ocelové srdce USA opět vynechává*“.²⁹ Pro popis průmyslu zemí východního bloku se naopak využívalo podobných charakteristik jako v případě Ostravska, nebo docházelo dokonce k jejich srovnání s Ostravou jako v případě polského Stalinoğrodu (Katowice, název používán 1953–1956; „*to je ocelové srdce lidového Polska, město horníků a hutníků jako naše Ostrava*“), slovenských Košic („*Tady bude druhá Ostrava [...] Jestliže jsme si zvykli nazývat Ostravu ocelovým srdcem naší socialistické vlasti – pak se zde na východě rozbuší její další ocelové srdce*“) nebo rumunské Hunedoary („*Kraj Hunedoara je rumunským Ostravskem. Doły, hutě, válcovny, železárny, elektrárny a věčně dýmající cigára továrních komínů [...] Chtělo by se říci: tady bije ocelové srdce Rumunska, ale byl by to jen slovní obrat, neboť srdce mají především lidé, kteří zde žijí, pracují, mají své radosti a strasti*“).³⁰ Vlastní jméno *Ostrava* a metaforické označení *ocelové srdce republiky* tak v publicistice *Rudého práva*, minimálně v padesátých a počátkem šedesátých let, sloužilo jako synekdocha (pars pro toto nebo totum pro parte) pro československé průmyslové úspěchy a stalo se domácím měřítkem pro srovnávání rovněž v případě dalších průmyslových center východního bloku.

Kolokační analýza lemmat *Ostrava, ostravský*

V následující části budeme sledovat kolokace lemmat *Ostrava* a *ostravský* a zjišťovat, zda a jakým způsobem se vyvíjela jejich sémantika. Materiálem bude korpus *Totalita*,³¹ který je tvořen třemi sondami do textů deníku *Rudé právo* ze tří historických období, a to z 2. poloviny roku 1952, 2. čtvrtletí roku 1969 a 1. čtvrtletí roku 1977, doplněnými o dobové propagandistické brožury a knihy.

Kolokacemi rozumíme ustálené a smysluplné spojení dvou a více slovních tvarů, např. v *Ostravě*, *černá Ostrava*; zde v obvykle používaném rozsahu -3/+3, tedy 3 pozice před a 3 pozice za sledovaným výrazem. V naší analýze využíváme jejich uspořádání dle hodnoty t-score, což je jedna z asociačních měř, která vychází ze statistického testování hypotéz a používá se k vyhledávání kolokací v korpusech. T-score můžeme zjednodušeně označit za míru kontrastu; čím vyšší je hodnota t-score dané kolokace, tím je pravděpodobnější, že se nejedná o pouhé náhodné rozložení slov, ale o ustálenější kombinace. Hodnota t-score je tedy přímo závislá na frekvenci dané kolokace; čím vyšší je frekvence kolokace, tím větší je i její ustálenost.³² Závislost t-score na frekvenci kolokace může být do jisté míry i

29 *Poruší hutníci*, s. 3; *Cestou po Broadwayi*, s. 3; *Ocelové srdce USA*, s. 3.

30 *Lódz pozdravila*, s. 4; RP, *Košice dneška*, s. 1–2; *Z cesty po Rumunsku*, s. 3.

31 Edd. František ČERMÁK – Václav CVRČEK – Věra SCHMIEDTOVÁ, *Slovník komunistické totality*, Praha 2010. Korpus *Totalita* je přílohou publikace. Ke struktuře, výhodám i slabinám srov. recenzi J. DAVID, *František Čermák – Václav Cvrček – Věra Schmiedtová (eds.). Slovník komunistické totality*, Slovo a slovesnost, roč. 72, 2011, č. 4, s. 301–306.

32 *Asociační (kolokační míry)*, WIKI. Český národní korpus, dostupné online: https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:asociační_míry, [cit. 20. 3. 2019]. Tamtéž blíže i k popisu dalších asociačních měř, např. MI-score, log-likelihood.

nevýhodou, protože nejfrekventovanější bývají slova gramatická (např. předložky, spojky) a jejich kombinace; vzhledem k výše uvedenému jsme do výsledků kolokační analýzy zahrnuli pouze autosémantika, tedy slova plnovýznamová (substantiva, adjektiva, zájmena, číslovky, slovesa a příslovce). Výsledky kolokační analýzy předkládají tabulky 1 a 2, v nichž jsme ponechali kolokace s absolutní frekvencí (abs. f.) 15 a vyšší; rovněž uvádíme relativní frekvenci (rel. f.), udávající zastoupení dané jednotky v celém korpusu.

Tabulka 1 Korpus Totalita – kolokace (-3/+3) lemmatu *Ostrava*

Lemma	t-score	rel. f [%]	abs. F
1952			
náš	12.63	0.29	166
Baník	7.21	18.37	52
důl	5.80	1.07	34
výbor	4.78	0.13	25
nový	4.71	0.07	26
Praha	4.67	0.12	24
Brno	4.54	0.60	21
Ostrava	4.44	0.85	20
plán	4.37	0.12	21
mužstvo	4.32	0.67	19
Gottwald	4.31	0.50	19
splnit	4.04	0.27	17
soutěž	3.92	0.30	16
stavba	3.91	0.24	16
1969			
město	6.85	0.53	48
Baník	6.71	15.90	45
moravský	5.83	8.83	34
Ostrava	5.81	1.44	34
NHKG	5.38	10.36	29
VŽKG	5.19	7.22	27
KSČ	5.04	0.19	27
Vitkovice	4.99	11.68	25
výbor	4.98	0.14	27
Brno	4.86	0.69	24
výstava	4.55	0.94	21
Plzeň	4.45	1.27	20

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

mor	4.36	13.38	19
červen	4.07	0.44	17
červenec	3.94	0.38	16
1977			
Baník	5.829	12.01	34
NHKG	4.998	8.93	25
VŽKG	4.896	6.42	24
Kunčice	4.689	9.74	22
leden	4.56	0.79	21
řád	4.442	0.57	20
práce	4.439	0.05	23
město	4.394	0.22	20
Poruba	4.358	30.65	19
únor	4.333	0.64	19
Vítkovice	4.241	8.41	18
Brno	4.211	0.51	18
podnik	4.104	0.12	18
březen	4.101	0.73	17
Klement	3.982	0.83	16
Gottwald	3.963	0.42	16
Karviná	3.87	5.98	15
okres	3.813	0.25	15
závod	3.675	0.08	15

Výsledky analýzy lemmatu *Ostrava* ukazují, že nejsilnější je kolokace se zájmenem *náš* v roce 1952; současně to však může vést k nesprávné interpretaci, pokud bychom se nepodívali na konkrétní výskyty v textu. Z celkem 166 výskytů této kolokace v roce 1952 se v pouhých šesti případech jednalo o vyjádření pozitivního vztahu k Ostravě, srov. konkordance³³, „*pro ocelové srdce naší republiky – Ostravu*“; „*do Ostravy – našeho Donbasu*“; „*Heslo Splnit Ostravu, náš čestný úkol; pro nás a naši Ostravu vydržíme ještě víc*“; „*náš horník z Ostravy*“; „*na naši stavbě socialismu Ostravu*“. V ostatních případech se vždy jedná o konkordanci typu „*od našeho zvláštního zpravodaje*“, formální obrat užívaný v publicistickém stylu. Další z frekventovaných kolokací toponyma *Ostrava* však již o jeho tematizaci a poměru pisatelů k němu v příslušných letech vypovídají mnohé.

Tématem, které prostupovalo zprávy o Ostravě v *Rudém právu* všemi sledovanými roky, tedy 1952, 1969 i 1977, byl nikoliv těžký průmysl, ale sport. K tomuto tematickému

33 Konkordanci rozumíme výskyt daného jevu v korpusu společně s okolním textem, srov. *Konkordance*, WIKI. Český národní korpus, dostupné online: <https://wiki.korpus.cz/doku.php/pojmy:konkordance>, [cit. 20. 3. 2019].

okruhu patřily kolokace s výrazy *Baník* [jméno ostravského fotbalového klubu Baník Ostrava, pozn. aut.], *mužstvo* a *soutěž* v roce 1952. V letech 1969 i 1977 se pak opět jednalo zejména o kolokaci s výrazem *Baník*; dále některé z kolokací výrazů *NHKG* (Nová huť Klementa Gottwalda; např. konkordance „*utkáni: muži: NHKG Ostrava – RH Praha B*“) a *VŽKG* (Vítkovické železářny Klementa Gottwalda; srov. „*Odbíjenkáři VŽKG Ostrava vyhráli Evropský pohár v Ženevě*“).

Prezentace těžkého průmyslu v Ostravě, nahlíženo kolokační analýzou, se v průběhu sledovaných let proměňovala. Nejintenzivněji se o hornickém a hutnickém průmyslu v Ostravě psalo v roce 1952, o čemž svědčí kolokace s výrazy *důl* (srov. konkordance „*Krátce před druhou hodinou v pátek odpoledne přišlo z dolu Lidice v Ostravě radostné hlášení: Splnili jsme jako pátý důl v ostravskokarvinském revíru čtvrtý rok Gottwaldovy pětiletky.*“) v souvislosti s hornictvím a *NHKG* či *Gottwald* ve vztahu k hutnictví (označení Nové hutě Klementa Gottwalda v Ostravě). V případě kolokace s výrazem *důl* se tři výskyty objevily v sérii článků pojednávajících o ostravském politickém procesu s hornickými odborníky ve dnech 10. – 12. července 1952, v nichž byl odsouzen bývalý přednosta báňského úřadu v Ostravě Václav Žalud spolu s dalšími osmi lidmi za údajnou úmyslnou sabotážní činnost a za způsobení několika důlních neštěstí na počátku padesátých let.³⁴ Informace o procesu, které přinášelo *Rudé právo*, byly zkreslené a neúplné. Obvinění byli nařčeni nejen ze škůdcovství, ale také např. ze spolupráce s nacistickým režimem. Pracující ostravský lid naopak vystupoval jako uvědomělý bojovník proti těmto nepřítelům, srov. názvy článků *Proces proti zločinným škůdcům a sabotérům v Ostravskokarvinských dolech, Závazky odpovídají horníci na zločiny záškodníků, Pracující Ostravska žádají přísné potrestání sabotérů v OKD*.³⁵ Ostrava tak byla tematizována nejen jako hornické a hutnické město, ale ideologicky také jako aréna, v níž probíhá boj o novou, socialistickou budoucnost, osvobozenou od (domnělých) nepřátel.

S preferencí průmyslu v padesátých letech souvisely i kolokace s výrazy *plán*, *splnit*, *nový* a *stavba*. Výrazy *plán* a *splnit* odkazovaly k pracovním závazkům a plnění úkolů pětiletky, a to nejčastěji v souvislosti s těžbou uhlí a výrobou oceli, srov. konkordance „*Ostravskokarvinský revír splnil denní plán, Ostrava*“; „*zní a duní jako ostravské doly, když plní denní plán, Ostrava*“; „*Ostravští havíři dolů Stalin a Pionýr splnili plán, Ostrava*“; „*do konce roku dají pětiletce ještě 1000 tun oceli nad plán, Ostrava*“. Dobově příznačné jsou rovněž kolokace s výrazy *nový* a *stavba* z roku 1952, které odrážely výstavbu nejen nových závodů, ale také nových čtvrtí či bytů pro ostravské obyvatele a sloužily k prezentaci Ostravy jako nového socialistického města, např. „*vystoupili jsme v Ostravě na stavbě Nových hutí Klementa Gottwalda v Kunčicích*“; „*těžké stavební stroje, buldozery, bagry a rypadla pro stavby socialismu v Ostravě i jinde*“; „*naše stavba nového sídliště*

34 V roce 1952, deset dní před konáním procesu, byla v Ostravě uvedena hra *Omyl inženýra Matuly* spisovatelky Jaromíry Kollárové, v níž se odehrává příběh inženýra, kterého se jeho tchán, bývalý majitel dolu, snaží zlákat ke špionáži; v dramatu je rovněž využito motivu důlní katastrofy. Podobně byl ostravský proces zobrazen i v divadelní hře Miroslava Stehlika *Nositelé řádu* z roku 1953. K tématu dále srov. M. JURICA, *Ostrava v letech*, s. 515; Pavel JANOUŠEK, *Budovatelské drama*, in: Dějiny české literatury 1945–1989, II. díl, TÝŽ a kol., Praha 2007, s. 343.

35 *Proces proti zločinným škůdcům a sabotérům v Ostravskokarvinských dolech*, RP 32, 11. 7. 1952, s. 2; RP 32, 12. 7. 1952, s. 2; *Závazky odpovídají horníci na zločiny záškodníků*, RP 32, 11. 7. 1952, s. 2; *Pracující Ostravska žádají přísné potrestání sabotérů v OKD*, RP 32, 12. 7. 1952, s. 2.

v Ostravě“; „sídlíště Stalingrad – nová čtvrť Ostravy“; „v nové Ostravě budou celkem tři nemocnice“; „do boje za dobudování naší nové Ostravy, ocelové pevnosti míru“.³⁶

V letech 1969 i 1977 frekvence kolokací odkazujících k těžkému průmyslu a výstavbě nové Ostravy v *Rudém právu* poklesla. Pro oba roky byl charakteristický výskyt spíše neutrálních kolokací toponyma *Ostrava*, jež nevypovídaly nic o jeho tematizaci. Jednalo se zejména o kolokace s dalšími toponymy, označujícími česká města, případně městské části Ostravy (*Praha, Brno, Karviná, Vítkovice*), s adjektivem *Moravský*, ve zkrácené podobě jako *Mor*: (v obou případech šlo o kolokace *Moravská Ostrava*, případně *Mor. Ostrava*) či kolokace s názvy měsíců, jež odkazovaly k datu a místu vydání zpráv.

V roce 1969 ve zprávách *Rudého práva* s průmyslem jednoznačně nesouvisely ani kolokace s výrazy *NHKG* (Nová huť Klementa Gottwalda) a *VŽKG* (Vítkovické železářny Klementa Gottwalda). Z 29 kolokací lemmatu *Ostrava* s výrazem *NHKG* v roce 1969 se 21 kolokací vztahovalo ke sportovním utkáním, např. „*Slovenská hřiště však nesvědčila ani Gottwaldovu a NHKG Ostrava*“.³⁷ Ideologické spojení Ostravy s těžkým průmyslem, pracovním nasazením a budováním města tedy na konci šedesátých let mizí, v čemž vidíme ohlas doznívajícího reformního procesu. Zajímavé jsou zejména dvě kolokace výrazu *NHKG* s lemmatem *Ostrava*,³⁸ které souvisely s ostravským mítinkem odborářů Nové huti Klementa Gottwalda, v němž došlo za účasti mj. spisovatele Václava Havla k vyjádření nesouhlasu s cenzurními zásahy do oblasti kultury a pozastavením periodik *Listy* či *Zítřek*. Redakce *Rudého práva* setkání bagatelizovala, označila jej za trapné a deklarovala, že se jednalo o odsouzeněhodný „*nesouhlas s politikou, kterou v této zemi dělá komunistická strana*“.³⁹ O měsíc později se *Rudé právo* k tématu vrátilo ještě jednou se závěrem: „*Nová provokace stran nepřátelských osob byla jednoznačně odsouzena*“.⁴⁰ Oba články, v nichž se daná kolokace objevila, byly výrazem snahy komunistické strany znovu utužit režim po srpnové okupaci roku 1968 a odsoudit kritiku ze strany opozice jako nežádoucí.

Podobně jako v roce 1969 nebyla Ostrava jakožto město těžkého průmyslu výrazně tematizována ani v roce 1977, přestože se rozrostl repertoár lexikálních jednotek, s nimiž se ve vztahu k průmyslu lemma *Ostrava* pojilo. Jednalo se o kolokace s výrazy *NHKG*, *VŽKG*, *Kunčice*, *Klement*, *Gottwald* a *závod*, srov. „*Ve velkém podniku, jakým je NHKG Ostrava-Kunčice, se stále něco zajímavého děje*“; „*v hutnictví a strojírenství mezi nejvýznamnější stavby patří NHKG Ostrava*“; „*V prvním roce šesté pětiletky naše brigáda socialistické práce protiprašné skupiny VŽKG Ostrava dosáhla celkem dobrých výsledků*“; „*Patří mezi ně i oceláři Nové huti Klementa Gottwalda v Ostravě, kteří i funkcionářům krajského a městského výboru strany oznámili, že v prvním měsíci letošního roku vytavili 320264 tun oceli*“.⁴¹ Můžeme shrnout, že tyto kolokace sice pojednávaly o ostravském průmyslu, avšak v kontrastu k roku 1952 spíše v popisné a referující rovině, bez citového

36 Srov. též původní označení *Nová Ostrava* pro dnešní sídlíště Poruba. Martin STRAKOŠ, *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let. 20. století*, Ostrava 2010, s. 150–181; M. JURICA, *Ostrava v letech 1945–1989*, in: Ostrava, B. Przybylová a kol., Praha 2013, s. 522–524.

37 Podobně také v případě kolokace s výrazem *VŽKG*; z 27 kolokací šlo v 11 případech opět o odkazy ke sportovním utkáním.

38 Jednalo se o kolokace v článcích *Nová provokace v NHKG: Trapná trucakce před Domem kultury NHKG*. Do lživých frází zahalený odpor proti politice KSČ, RP 49, 13. 6. 1969, s. 2 a *Rozvraceči nepochodí*, RP 49, 12. 7. 1969, s. 2.

39 *Nová provokace*, s. 2.

40 *Rozvraceči nepochodí*, s. 2.

aspektu vyjadřujícího či aspoň předstírajícího hlubší zaujetí pisatelů pojednávanou problematikou.

Tabulka 2 Korpus Totalita – kolokace (-3/+3) lemmatu *ostravský*

Lemma	t-score	rel. f [%]	abs. f
1952			
kraj	8.11	1.13	66
havíř	6.55	3.30	43
stavba	6.22	0.59	39
důl	5.18	0.85	27
pracující	4.92	0.12	25
být	3.85	0.01	23
závod	4.38	0.10	20
horník	4.23	0.88	18
socialismus	4.17	0.16	18
1969			
KSČ	7.23	0.38	53
proletariát	6.84	1.47	47
komunista	6.75	0.57	46
krajský	6.62	1.24	44
organizace	6.47	0.20	43
být	3.86	0.01	25
stávka	4.35	1.03	19
postup	4.22	0.50	18
boj	4.13	0.01	18
hnutí	4.07	0.21	17
pracující	3.87	0.08	16
vůdce	3.86	0.80	15
1977			
-	-	-	-

Analýza kolokací lemmatu *ostravský* již pouze doplňuje výše uvedené výsledky. Zájem celostátního deníku *Rudé právo* o problematiku těžkého průmyslu v Ostravě potvrzují pouze výsledky kolokace z roku 1952. Výrazy *havíř*, *důl*, *horník* odkazovaly k ostravskému hornickému průmyslu, přičemž se nejčastěji jednalo o popisy plnění pracovních plánů a o konstatování pomoci pracujících z celé republiky ostravskému kraji, srov. konkordance „*nastoupili k další kampani za získání desítek nových brigádníků, kteří pomohou ostravským havířům dát dostatek uhlí našemu průmyslu i republice*“; „*Máme letos ode-*

vzdat ostravským hutníkům a havířům přes 2400 bytových jednotek, ale do nynějška jsme zůstali dlužni 384 bytové jednotky“; „kombajny pomohly plnit plán ostravským havířům“. O obecnějších tématech práce, výstavby a budování socialismu na Ostravsku vypovídají i kolokace s výrazy *stavba, pracující, závod* či *socialismus*.

O proměně zájmu celostátního periodika o problematiku těžkého průmyslu na Ostravsku svědčí kolokace z let 1969 a 1977. Pro rok 1977 nemá lemma *ostravský* žádné kolokace s autosémantickými výrazy nad námi stanovenou hranicí absolutní frekvence. Podobné výsledky přináší i analýza kolokací z roku 1969. Zde jsou výsledky zkresleny skutečností, že do korpusu *Totalita* jsou zahrnuty nejen texty z *Rudého práva*, ale také dobové agitační a propagandistické texty. Kolokace s výrazy *KSČ, proletariát, komunista, krajský, organizace, stávka, postup, boj* i *vůdce* totiž nepocházejí z *Rudého práva*, ale z agitační brožury Jana Steinera *Za jednotnou frontu proti kapitálu*,⁴¹ a tak nejsou pro naši analýzu relevantní. V *Rudém právu* z roku 1969 se tedy ze skupiny uvedených výrazů objevovaly pouze kolokace s výrazem *pracující*. Můžeme proto shrnout, že rovněž analýza kolokací lemmatu *ostravský* potvrzuje, že od šedesátých let z celostátního periodika tematizace Ostravy jako centra těžkého průmyslu v Československu postupně mizela.

Závěr

V této studii jsme analyzovali publicistiku *Rudého práva* z 2. poloviny 20. století a sledovali jsme, jak se od padesátých do konce osmdesátých let proměňoval a vyvíjel mediální obraz Ostravy a Ostravska jako průmyslového regionu. Vycházeli jsme z lingvistické analýzy, přičemž jsme kombinovali tradiční, kvalitativní a kvantitativní přístup, založený na korpusové analýze.

V první části jsme se zaměřili na používání frazému *ocelové srdce republiky* jako dobové označení města i regionu. Ukázalo se, že jeho využití k mediální prezentaci Ostravska v *Rudém právu*, oficiálním deníku Komunistické strany Československa, jako jednoho z klíčových center hornického a hutnického průmyslu v Československu, bylo nejsilnější na počátku padesátých let. Klíčovým tématem spojeným s používáním sledovaného frazému byla zejména práce ostravských dělníků, jejíž význam přesahuje regionální úroveň. Práce horníků a hutníků ostravského regionu byla na počátku padesátých let ideologicky hyperbolizována a měla se stát např. i jedním z prostředků k zajištění celosvětového míru. Od poloviny padesátých let obliba sledovaného frazému v *Rudém právu* klesala. Dokládá to např. snížení celkového počtu článků, v nichž se objevil, i jeho postupné sémantické vyprázdnění. Frazém *ocelové srdce republiky* začal plnit funkci rétorické metafory zastupující toponym *Ostrava*, která byla používána i v článcích, které se tematicky zaměřovaly na jiné skutečnosti než na ostravský hornický a hutnický průmysl. Jednalo se např. o články pojednávající o vzpomínkách na osvobození Ostravy v roce 1945 nebo o návštěvách osobností politiky a kultury. Tento trend pokračoval i v šedesátých letech, kdy se navíc přidala kritika preference těžkého průmyslu na Ostravsku v předchozích letech. S nástupem období normalizace se sice frazém *ocelové srdce republiky* ve svém původním významu do publicistiky *Rudého práva* navrátil, ale jeho používání bylo ve srovnání s padesátými lety nikoliv symbolické, ale spíše technokratické. Úspěchy ostravského těžkého průmyslu tak byly spíše než ideologickými hesly o práci ve znamení pokroku a míru dokládány konkrétními čísly.

41 Jan STEINER, *Za jednotnou frontu kapitálu. Základní otázky vedení třídních bojů a politiky KSČ v ostravské průmyslové oblasti v letech 1924–1925*, Ostrava 1969.

V druhé části textu jsme pracovali s korpusem *Totalita*, v němž jsme sledovali kolokace lemmat *Ostrava* a *ostravský* v publicistice *Rudého práva* z let 1952, 1969 a 1977. Jako nejsilnější kolokace lemmatu *Ostrava* se ve všech sledovaných letech ukázaly výrazy spojené nikoliv s těžkým průmyslem, ale se sportem, zejména lemma *Baník* odkazující k ostravskému fotbalovému klubu Baník Ostrava. Sledovaný vztah k hornickému a hutnickému průmyslu na Ostravsku byl z pohledu kolokační analýzy nejvíc tematizován v roce 1952, což dokládají kolokace s výrazy *důl*, *NHKG* atd., ale také s výrazy *plán*, *splnit*, *nový* a *stavba*. Uvedené kolokace svědčí o prezentaci Ostravy jako nového, průmyslového socialistického města, v němž jsou svědomitě plněny pracovní závazky a úkoly první pětiletky (1949–1953), a to nejčastěji v souvislosti s těžbou uhlí a výrobou oceli.

The Image of the ‘Steel Heart of the Republic’ in the Czech post-1945 Opinion Journalism

(Summary)

The aim of the paper is to present the possibilities of linguistic approaches to opinion journalism as to a historical source; they are illustrated with the *Rudé právo* newspaper, the official medium of the Communist Party of Czechoslovakia, within the 1950s–80s period. The presentation of the city of Ostrava is in the scope of the analysis. Firstly, the metaphorical expression of *ocelové srdce republiky* (‘the steel heart of the republic’) was used to present the city and region as the key centre of Czechoslovak coalmining and steel industry, predominantly during the fifties. Since the half of the period (1950s), the expression started to be used with lower frequency; its usage in a formal way was accompanied with its obvious semantic emptying. It became only a rhetoric figure, and also started to appear in the texts dealing with other than industrial topics only – e.g., a cultural life in Ostrava. Secondly, the analysis based on the corpus of *Totalita* data is presented through the collocation analysis aimed at the usage of the *Ostrava* and *ostravský* (the adjective form of Ostrava) lemmas in three volumes of the *Rudé právo* newspaper (1952, 1969, 1977). The analysis confirmed the outcomes of the previous research, i.e., heavy industry was the most thematised topic (concept) in the fifties. The that-time presentation of Ostrava as the new Socialist and industrial city is illustrated with its collocates *důl* (‘a coal mine’), *NHKG* [Nová huť Klementa Gottwalda] (‘the Klement Gottwald New Ironworks, named after the first Communist president), *plán* (‘economic development plan’), *splnit* (‘fulfil a plan’), and *stavba* (‘construction project’).

SOVĚTIZACE ČESKOSLOVENSKÉHO MYŠLENÍ O VÁLCE PO ÚNORU ROKU 1948

Stanislav Polnar

Stanislav Polnar: The Sovietization of Czechoslovakian Thinking about War after February 1948

The presented paper deals with the development and the state of thought about the war in Czechoslovakia after 1948. It analyzes the influences of Marxist-leninist philosophy applied to the theory of military and military art. In addition to ideological issues, it also deals with institutional issues affecting the Sovietization of the Czechoslovak military. These include, for example, the subordination of Czechoslovak military education to Soviet models or the activities of Soviet advisors in the Ministry of Defense. It also notes changes in the operational thinking of Czechoslovakian soldiers, especially in the context of the development of nuclear weapons. The Czechoslovakian operational plans faithfully followed the Soviet superpower ambitions in the event of a global conflict.

Key words: Czechoslovakian military thought, theory of military, military art, Marxist philosophy, sovietization – operational plans

Úvodní poznámka

Není zásadního sporu o tom, že komunistický převrat v únorových dnech roku 1948 znamenal konec samostatného vývoje československého státu a společnosti, což se přirozeně nevyhnuło ani uvažování o válce a armádě. Mnohdy se zdá, že jednalo o myšlenkový stereotyp či opakovanou frázi. Lze však jen velmi nepřesvědčivě tvrdit opak, když teoretické vojenské myšlení a věda v nových podmínkách redukovaly svůj potenciál na pouhou obhajobu sovětských odborných názorů. Květnový IX. sjezd KSČ v roce 1949 znamenal i definitivní ukončení prací na možné variantě československé vojenské doktríny. Sovětské odborné myšlení se ve vojenské veřejnosti neprosazovalo pouze silou přesvědčivosti, nýbrž i za pomoci přidaného mocensko-politického faktoru. V době poúnorových represí se mohl kdokoliv, kdo zastával specificky národní postoje, velmi lehce dostat do podezření z obhajoby nacionalistických či antisovětských stanovisek. Jednoduše pak mohlo být vzneseno obvinění z nepřátelských protisovětských stanovisek a sabotování výstavby ozbrojených sil nového typu.¹ Přes to stojí za pozornost pečlivá analýza příčin i následků tohoto stavu a to právě proto, aby konstatování sovětizace vojenskosti nesklouzlo do roviny banálního klišé.

Předkládaná studie se opírá o dobové publikace z oblasti teorie vojenskosti a vojenského umění, odborné studie uveřejněné v periodiku Vojenská mysl a archivní dokumenty z fondů Vojenského historického archivu v Praze. Pro problematiku textu se jedná o poměrně dominantní zdroje zásadních informací, jelikož otázka československé vojenské vědy a souvisejícího myšlení o válce není v domácí historiografii systematicky zpracována.² O to více platí uvedené pro cizojazyčnou literaturu, jež je věnována období tzv. studené

1 Jiří BÍLEK – Jaroslav LÁNÍK – Jan ŠACH, Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945 – květen 1955, Praha 2006, s. 156.

2 Například jinak velmi kvalitní monografie Válka a armáda v českých dějinách autorské dvojice Marie Koldinská a Ivan Šedivý, kterou vydalo Nakladatelství Lidové noviny v roce 2008, zpracovává uvedenou problematiku pouze jako součást celkového obrazu vývoje armády, společnosti a kultury.

války. Týká se to zejména literatury angloamerické provenience, která se soustředí na analýzu mezinárodních vztahů mezi supervelmocemi, přičemž otázkám vojenského myšlení v Československu nevěnuje žádnou pozornost.³ Nedostupnost ruských archivů lze pak označit za druhou stranu téže mince.

Věda a vojenství pod sovětským vlivem

Základy nových přístupů se přirozeně odvíjely od aplikace základních zásad marxisticko-leninské filozofie do oblasti vojenství, zejména z hlediska třídního pojetí společenské reality. Velmi výstižně to vyjádřil po roce 1948 široce přijímaný a uznávaný klasik sovětské vojenského myšlení a vojenské vědy M. V. Frunze.⁴ Novou koncepci charakterizoval ve svém referátu na I. všesvazové poradě Vojensko-vědecké společnosti SSSR v květnu roku 1925.⁵ Sovětské odborné myšlení nedělil dle učiněných vědeckých závěrů, nýbrž dle třídního zařazení jejich původců. Proto musely být odmítnuty názory skupiny starých carských odborníků, kteří upřednostňovali zkušenosti z I. světové války. Naopak preferovány měly být názory nového důstojnického sboru Rudé armády, kteří do velitelských funkcí vstoupili v období následné občanské války a pocházeli z dělnických nebo rolnických poměrů. Předmět zkoumání, tedy válka jako sociální a technický fenomén moderní společnosti, a metody k tomu použité neměly zásadního významu. Podobně Frunze formuloval i názory na podobu a povahu příští války. Budoucí ozbrojený konflikt vedený Sovětským svazem měl mít povahu revoluční, sociální a třídní a měl vést k porážce domácích i zahraničních nepřátel světového proletariátu. Marxistický koncept války předpokládal, že charakter války budoucí bude ze své podstaty totální a nevyhnutelný střet dvou navzájem se vylučujících politických a hospodářských společenských soustav. Jednalo se o přirozený důsledek skutečnosti, že ji měly vítězně vybojovat státy založené na třídním principu. Československá koncepce obrany a vojenství prosazovaná v reformním roce 1968 se odvíjela právě od kritiky tohoto konceptu nesmiřitelného ozbrojeného konfliktu, který mohl skončit jediné úplným vítězstvím či úplnou porážkou.

Frunze jako vojenský odborník, byť jednoznačně marxisticky ukotven, však nemohl konkurovat vlivu J. V. Stalina, jehož kult osobnosti ovlivňoval zejména v letech 1950 až 1953 i vojenskou vědu a umění. Právě Stalinovy názory na válku a vojenství se staly hlavním zdrojem, jímž do Československa pronikly závěry marxisticko-leninské vojenské vědy. Jednalo se zejména o názory sovětského vůdce na trvale působící činitele rozhodující výsledek války, které formuloval na základě porážky německých vojsk u Moskvy v zimě let 1941/1942.

Šlo o klíčové prvky systému: pevnost zápolí, morální stav vojsk, množství a kvalita divizí, armádní výzbroj a organizační schopnosti velitelského sboru. Na druhé straně je zřej-

3 Za všechny jmenujme: Zbigniew K. BRZEZINSKI, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, Harvard 1962; Craig CAMPBELL – Sergey RADCHENKO, *The Atomic Bomb and the Origins of the Cold War*, New Haven (Conn.) – London 2008; John Lewis GADDIS, *The Cold War: The Deals, The Spies, The Lies, The Truth*, London 2007; Norman A. GRAEBNER-Richard Dean BURNS – Joseph M. SIRACUSA, *America and the Cold War: A Realist Interpretation*, Praeger 2010 nebo Martin McCauley, *Origins of the Cold War 1941–1949*, Routledge 2016.

4 Michail Vasiljevič Frunze (1885–1925) byl bolševický politik, vojenský organizátor a velitel sovětských ozbrojených sil v ruské občanské válce. Jeho vrcholnou pozicí byla funkce lidového komisaře vojenství a námořnictva. Frunzeho vojenská akademie byla považována za jednu z nejlepších sovětských vojenských škol.

5 Michail Vasiljevič FRUNZE, *Vybraná díla*, Praha 1953, s. 322 a násl.

mé, že tato škála představovala významnou roli v celé německo-sovětské válce a utvářela do značné míry vojenský potenciál SSSR. I proto byly v československých podmínkách po roce 1948 široce rozpracovány a nabývaly mnohdy až dogmatickou či kultovní povahu. Pramenila z ní počáteční nevšímavost i podceňování síly a účinku nových jaderných zbraní. V Československu posloužila i k dílčím cílům zkoumání, například ekonomického potenciálu státu pro vedení válečného konfliktu, významu pevnosti zápolí i organizačních dovedností velitelského sboru,⁶ jenž nebyl na vysoké úrovni. Z důvodu politických čistek se průměrný věk důstojníka z povolání pohyboval v roce 1953 kolem 30 let a v naprosté většině se jednalo o vojáky bez válečných zkušeností.

V zásadě zůstávala sovětská a marxistická vojenská věda v zajetí ideologií pevně vymezeného rámce. Jejím základem byla úzká a pevná vazba na socialistický stát a společnost. Vojensko-odborné úvahy dále vycházely z myšlenky o podřadnosti vojenského myšlení v buržoazních státech, které díky své nižší úrovni ve vývoji ekonomických vztahů nemohly mobilizovat národní hospodářství pro vytvoření vítězné armády. Ta nebyla podporována ani vlastním obyvatelstvem, které se na obraně kapitalistického státu nechtělo podílet díky nedostatku politické a morální motivace. Dále lze hovořit o neostrosti při rozlišování základních pojmů. Příkladem budiž první náčelník Hlavní politické správy generál Čeněk Hruška na I. ideologické konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků, která se konala v Brně na přelomu února a března roku 1952. Generál Hruška nečinil ve své přednášce rozdíl mezi vojenskou vědou a vojenskou doktrínou. Tyto pojmy navíc i volně zaměňoval s otázkou zevšeobecňování sovětských zkušeností zejména z ruské občanské a poté Velké vlastenecké války. Přesto však trvale označoval západní vojenské myšlení za nevědecké, přičemž však blíže neupřesnil, v čem tato nevědeckost spočívá.⁷ Technická vyspělost západních demokracií jako důležitý faktor pro úspěšné vedení moderního ozbrojeného zápasu však nebyla na druhé straně zmiňována vůbec. Nejednalo se o překvapující závěry, protože sovětsí autoři zevšeobecňovali zkušenosti z II. světové války, Koreje a Indočíny a následně v polovině padesátých let došli k závěru, že technika má ve válce pouze služebnou funkci. O výsledku ozbrojeného zápasu měly rozhodovat sice moderní technikou vyzbrojené masové armády, jejichž vítězství se však mělo opírat o vnitřní morální a politické přesvědčení, že budoucí válka bude spravedlivá.⁸

Závěrem vojenské sovětské vědy byla myšlenka, že k vítězství na bojišti vede pouze úzká součinnost všech druhů vojsk vybavených soudobými bojovými prostředky. Nicméně, to vše nebylo možné bez lidského faktoru disponujícího vysokou kázní a ideovou motivací k boji, bez nichž by vlastní vojenské řemeslo, tedy dokonalé ovládání zbraní a bojové techniky, nemohlo přinést úspěch. Ministr obrany SSSR a pravděpodobně nejznámější sovětský velitel II. světové války G. K. Žukov to na XX. sjezdu moskevských komunistů v roce 1956 to vyjádřil. Dle jeho prohlášení i sebeúčinnější bojová technika nerozhodne o vítězství v jakékoliv operaci. V budoucí válce mohli uspět pouze vojáci věřící ve správnost válečných cílů, loajální ke své bojující vládě.⁹ I z těchto názorů je patrné, že vojenská

6 Petr KLUČINA, *Vojenské dějiny Československa. Díl 5, 1945–1955*, Praha 1989, s. 468.

7 Čeněk HRUŠKA, *Převaha sovětské vojenské vědy nad buržoazními vojenskými doktrínami*, Praha 1952, s. 38.

8 A. J. RAZIN, *Vojenské umění a jeho obsah*, in: *Válka a vojenská věda: materiály ke studiu sovětské vojenské vědy*, Praha 1956, s. 187–209.

9 V. VORONČENKO, *O vlivu rozvoje bojové techniky na způsoby vedení války a bojové činnosti*, in: *Válka a vojenská věda II: materiál ke studiu socialistické vojenské vědy*, Praha 1957, s. 358–362.

věda nesplývala do jednoho celku se samotným vojenským uměním. Stupeň změn v jeho rámci se odvíjel od rozvoje kvality bojové techniky a zbraní. Platila zde přímá úměra mezi rozvojem jejich bojové síly a mírou změn uplatňujících se v rozvoji forem bojové činnosti. I proto se mohly objevovat názory, že vojenské umění nemůže být trvalou součástí samotné vojenské vědy, a to pro svou provázanost s marxisticky chápanou společensko-ekonomickou formací.

Východiskem těchto úvah se staly Stalinovy myšlenky obsažené v jeho díle „K otázkám strategie a taktiky ruských komunistů“ (1923), v němž charakterizoval podstatu umění vést války v soudobých podmínkách. Mělo se jednat o umnou kombinaci všech forem války spolu s výsledky vědění v této oblasti, které bylo nutné dovedně spojit, rozumně upotřebit a včas využít tu či onu formu dle aktuální situace. Stalinové vojenské umění pak bylo vykládáno v kontextu marxisticko-leninského učení o válce a jeho důrazem na hospodářské a morální možnosti SSSR.¹⁰ Představa „buržoazního“ vojenského umění o neměnných principech vést válku se v tomto kontextu charakterizovala jako nevědecká právě proto, že nezhledňovala ekonomické a morální možnosti státu a při svých analýzách se soustředila pouze na popis vojenských plánů a potenciálů daných zemí. Případné metodologické pochybnosti pak řešil argument vycházející z nepopíratelného vítězství sovětských ozbrojených sil nad německou armádou v letech 1941 – 1945.¹¹ Objektivně vzato se nejednalo pouze o stalinsky deformované vojenské uvažování. Už vůdce ruských bolševiků v občanské válce V. I. Lenin (1870–1924) zdůrazňoval myšlenku, že pro vedení ozbrojeného konfliktu je nezbytný silný a dobře organizovaný týl, čím zdůrazňoval význam ekonomického a logistického zabezpečení soudobého boje.¹²

Sovětská vojenská věda a jako její podmožina i československé myšlení o válce 50. let důsledně vycházela z již naznačené představy o úzkém propojení marxistické politické ekonomie a vojenství. Tehdejší pojetí politické ekonomie se soustředilo na zkoumání zákonitostí ve vývoji výrobních vztahů. Karel Marx a Bedřich Engels často poukazoval na velmi těsný vztah mezi válkou a výrobou. Na tomto základě rozvíjela sovětská vojenská věda úvahy o rozdělení kapitalistické epochy na dobu manufakturních a strojových válek. Příkladem manufakturního druhu se v tomto ohledu staly zejména války napoleonské (1803–1815), v nichž rozhodující silou a prostředkem boje byla živá síla mas vojáků a hlavní formou ozbrojeného zápasu boj zblízka. Strojové války následujícího období, primárně druhá polovina 19. století, se v marxistickém pojetí pojily s překonáním nemožného parního stroje a naopak širokým použitím lehkého spalovacího motoru, který ve 20. století umožnil nástup letectva, mechanizovaného a tankového vojska. Široké použití strojů pro potřeby válečných konfliktů přineslo i nutnost vzniku moderních masových armád tak, jak typicky vznikly v průběhu 1. světové války. Na základě toho se obecně dovolovalo, že výsledek války je závislý nejen na vojenské, nýbrž přímo i na ekonomické síle válčících států. Bojovou činnost armády mělo tedy přímo ovlivňovat tempo ekonomického rozvoje.¹³

V těchto souvislostech lze tudíž hovořit o trendu směřujícím k ekonomizaci vojenství a vojenské vědy. Marxismus a jeho národohospodářská teorie platila i za základní meto-

10 Josef HAMAN, *Sovětské vojenské umění*, Vojenská mysl 2, 1952, č. 1, s. 13–18.

11 Stanislav PALLA, *Lépe rozvinout vojenskou vědecko-výzkumnou práci v oblasti vojenského umění*, Vojenská mysl 5, 1955, č. 3, s. 99–104.

12 Josef ŠKOP, *Znalost Leninových spisů – mocná zbraň velitelů*, Vojenská mysl, roč. 2, 1952, s. 9–13.

13 Josef TAUCHMAN, *O vztahu politické ekonomie k vojenské vědě*, Vojenská mysl 4, 1954, č. 5, s. 3–15.

dologickou základnu vojenské vědy, která reálně postupně rezignovala na vlastní bádání a rozvoj potřebných metod pro oblast vojenství. Přejímala i základní teze o aplikaci ekonomických zákonů kapitalismu či socialismu a na jejich základě i názory na povahu imperialistických a v protikladu k nim „spravedlivých“ válek. Ozbrojené války vedené kapitalistickými státy tedy byly charakterizovány jako kořistné, nespravedlivé a vedoucí k exploataci zejména zaostalých zemí. Naopak socialistické státy nemohly vést nespravedlivé ozbrojené konflikty, ale naopak bojovaly za odstranění vykořisťování a ovládnutí států a národů závislých na kapitalistických velmocech. Výsledek naznačené nadměrné ekonomizace byl poté zřejmý. Marxistická politická ekonomie definovala příčiny vzniku, charakteru a průběhu válek a měla poskytovat vojenské vědě základní podklady k odhalení zákonitostí určité konkrétní války. Spolupráce obou věd se v tomto ohledu považovala za naprosto nezbytnou.¹⁴ Za předmět sovětské vojenské vědy se proto považovaly otázky vojenského umění včetně výcviku a výchovy ozbrojených sil, které byly zkoumány v jejich závislosti na ekonomickém a morálním činiteli.¹⁵

Sovětská vojenská věda se i v důsledku uvedeného velmi málo věnovala definici vlastní podstaty a svého metodologického základu. Nakonec se však ustálila na představě, že studuje a charakterizuje zákonitosti vedení válek, a to na základě ideové výbavy čerpající z marxisticko-leninské filozofie. Měla tendenci charakterizovat i základní rysy soudobé války tak, jak je spatřovala v situaci druhé poloviny dvacátého století. Již zmiňovaný poněkud přehlíživý vztah k technickému pokroku ve vojenství vedl k závěru o masovosti budoucího ozbrojeného zápasu, na němž se v koaliční sestavě bude podílet velké množství bojujících států. Rozsáhlé ozbrojené síly měly disponovat širokou mechanizací spolu s leteckými silami a početnost konvenční výzbroje se měla stát jakousi prevencí před ztrátami způsobenými jadernými zbraněmi protivníka, kterým sovětská teorie zprvu i po Stalinově smrti nepřipisovala rozhodující úlohu. Místo toho se upřednostňovalo získání strategické převahy na počátku střetnutí spolu s překvapivostí prvotního úderu.¹⁶ To mělo dopad i na postoj SSSR k Československu, který jej řadil do své-středoevropské operační oblasti, přičemž od května 1955 oba státy pojilo i společné členství v organizaci Varšavské smlouvy. Právě západní československá hranice představovala linii dotyku s vojsky Severoatlantické aliance (NATO) a také důležité nástupiště východních armád proti ní. Československá lidová armáda (ČSLA), kterýžto název se začal užívat po roce 1955, neměla potenciál vést v tomto rámci samostatnou bojovou činnost a v případě nutnosti se musela spoléhat na nasazení v koaličním rámci. Přijímala proto doktrinní východiska Varšavského paktu, která však reálně prosazoval vojensko-politické zájmy Moskvy a domácí myšlení o válce

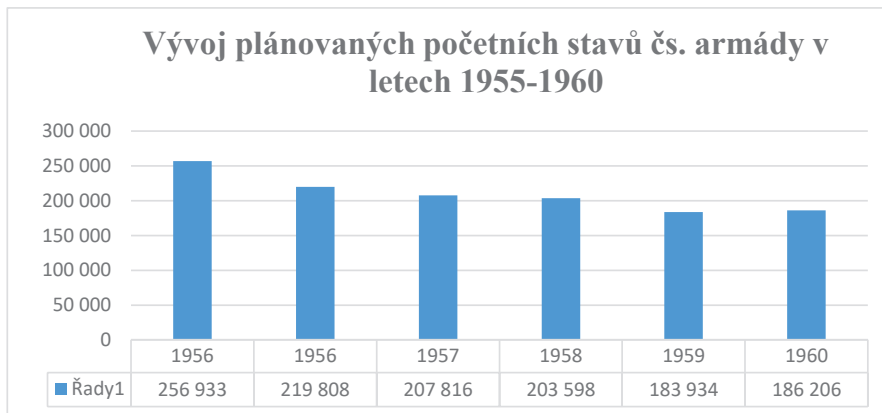
14 J. TAUCHMAN, *O vztahu*, s. 15. Kapitán Tauchman zde uvedené rozvedl: „*Marxistická politická ekonomie je věda o vývoji společensko-výrobních, t. j. ekonomických vztahů lidí, zkoumající a odhalující zákony výroby a rozdělování výrobků na různých stupních vývoje společnosti. Odhaluje objektivní zákonité procesy ve vývoji společnosti, obecně určující vznik, ráz a průběh soudobých válek. Marxistická politická ekonomie – odhalující objektivní zákonité procesy ve vývoji společnosti, obecně určující vznik, ráz a průběh soudobých válek – poskytuje vojenské vědě základní materiál k odhalení zákonů dané konkrétní války. Tím je dán těsný, přímý vztah politické ekonomie k vojenské vědě. Tím je dána nezbytnost těsné spolupráce politické ekonomie a vojenské vědy. Konečně tím vším je dána nezbytnost poznání politické ekonomie zejména vyššími veliteli naší armády.*“

15 Svatoslav GOSMAN, *Směle, novátorsky a soustavně rozvíjet sovětskou vojenskou vědu*, Vojenská mysl 5, 1955, č. 6, s. 3–19.

16 S. KRASILNIKOV, *O charakteru soudobé války*, in: *Válka a vojenská věda II: materiál ke studiu socialistické vojenské vědy*, Praha 1957, s. 51–66.

tak muselo po celá padesátá léta rezignovat na vlastní závěry. Československá lidová armáda nebyla určena primárně k obraně vlastního teritoria, protože sloužila strategickým zájmům sovětského impéria. Navíc, ve fázi uvolňování po XX. sjezdu sovětských komunistů v únoru 1956 zápasila se svými nadměrnými stavy. Sovětské vojenské myšlení již tehdy pomalu ustupovalo ze svých přehlíživých pozic k jaderným arzenálům,¹⁷ což nutně vedlo ke snahám o redukci ozbrojených sil, které se v tomto rozsahu staly nepotřebnými.¹⁸

Zdroj: Jiří Bílek a kol., Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968. 7, Praha 2008. s. 31.

XX. sjezd KSSS a reformní projev sovětského vůdce Nikity Chruščova přirozeně korigoval i některá dogmata na poli vojensko-teoretického uvažování. V rámci povinné sebekritiky bylo odsuzováno budování Stalinova kultu osobnosti ve vojenství, ideologický dogmatismus a přeceňování mas při vedení moderního ozbrojeného zápasu. V rámci tohoto „očistného“ procesu však došlo k přesnému pojmenování deformací na poli vě-

17 Názory sovětských odborníků se samozřejmě staly i východisky pro úvahy československých vojáků. V odborném periodiku Vojenská mysl č. 2/1954 uveřejnil nadporučík Svatoslav Gosman pojednání pod názvem: „Atomová zbraň – výraz prohlubujícího se úpadku amerického imperialismu a jeho vojenské doktriny“. Na s. 13–14 je uvedeno: „Plánující novou válku spoléhají američtí imperialisté na barbarské použití atomové zbraně. Soudruh Stalin již roku 1946 rozhodl o významu použití atomové pumy ve válce. „Nepovažují atomovou pumu za tak vážnou sílu, za jakou jsou ji ochotni pokládat jistí politikové. Atomové pumy jsou určeny k zastrahování lidí slabých nervů, ale nemohou rozhodnout o výsledku války, poněvadž na to atomové pumy naprosto nestačí“. Ve strachu z nepevnosti zápolí a ve strachu z vlastních vojáků, kteří nevěří ve spravedlivost svého poslání, tvrdí američtí imperialisté a jejich vojenští „odborníci“, že technika vytlačila v moderním věku člověka a že morální duch přestává mít významnou úlohu. Ve skutečnosti však je tomu právě naopak. Soudobá válka s rozmanitou moderní technikou jenom mnohonásobně zvýšila význam morálního činitele ve válce. Technika bez lidí, bez uvědomělých lidí je mrtvá. Proto nakonec přes svou mnohonásobnou počáteční technickou převahu utrpěla americká vojska tak hanebný pro ně krach v Koreji. Soudobá válka za účasti obrovských mas lidí a techniky, svou délkou trvání a namáhavostí vyžaduje takového vypětí všech morálních a fyzických sil vojáka, jakého dosud nebylo v dějinách. Proto v soudobých válkách má tak rozhodující význam morální pevnost vyrostlá z politického uvědomění vojáků.“

18 Jiří BÍLEK – Jaroslav LÁNÍK – Pavel MINAŘÍK – Daniel POVOLNÝ – Jan ŠACH, Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968, Praha 2008, s. 16.

decké práce ve vojenství. Jednalo se o přebujelé citování autorit, mechanické komentování jejich názorů a přizpůsobování analýzy moderní války jejich autoritativně přijímaným poučkám.¹⁹ Výsledek byl zřejmý. Teoretické práce v oblasti vojenství nešly do hloubky problémů, zůstávaly převážně na jejich povrchu a staly se tak pouhými frázemi. Typickým příkladem byla situace Sovětského svazu po 22. červnu 1941, kdy se grandiózní úspěchy německého wehrmachtu a sovětské potupné porážky vykládaly jako „aktivní obrana“, tedy geniální strategický záměr sovětské generality v čele s J. V. Stalinem.²⁰

Do odborné diskuze byl opět připuštěn teoretický pojem vojenské doktríny, což o několik let dříve naprosto nepřicházelo v úvahu. Jednalo se o kategorii nálepkovanou jako „cosi dogmatického“, strnulého či přímo šablonovitého, tedy něco, co naprosto nepřísluší do pojmosloví dynamické socialistické vojenské vědy. Právě na marxisticko-leninských základech budovaná věda měla z vojenství kategorii doktrín úplně vytlačit a zároveň nahradit. Nicméně, pro specificky československé vojenské myšlení měl tento obrat poměrně malý význam. Od roku 1957 bylo otevřeně deklarováno, že socialistická vojenská doktrína je jednotná pro všechny socialistické země, členské státy Varšavské smlouvy. Argumentovalo se při tom tím, že všechny socialistické státy jsou postaveny na jednotné ideologii, mají stejné politické cíle, a tudíž totožné základy vnitřní i zahraniční politiky a v konečném stadiu i stejného nepřítele.²¹

Organizační opatření a přejímání sovětských zkušeností

Československé vedení usilovalo o to, aby se maximálně urychlil proces přejímání sovětských vojenských předpisů a výcvikových metod. Ani v podmínkách po únorovém převratu roku 1948 se překvapivě nejednalo o automatický proces. Lze to vyvozovat ze závěrů 2. zasedání končící Nejvyšší rady obrany státu, které proběhlo 4. května 1950.²² V něm bylo konstatováno, že výcvik a odborná příprava příslušníků armády se zatím prováděly dle starých československých předpisů, jejichž obsah byl doplňován i západními doktrinárními představami. Uvedený stav se měl radikálně změnit, a to důsledným zavedením předpisů nových, které měly vzniknout jako překlady sovětských předloh. Dle údajů hlavního štábu bylo k dispozici asi 1 000 sovětských vojenských řádů, předpisů a různých pomůcek. Jednalo se však o texty z doby 2. světové války, přičemž v českých předkladech existovaly pouze jejich zlomky a ani ty neměly navíc odpovídající kvalitu. Podle nových a kvalitních překladů sovětských předloh se však měl nadále provádět výcvik, odborná příprava, řízení a organizace branné moci. Proto bylo plánováno zřídit v hlavním štábu zvláštní překladatelskou službu tvořenou vojenskými nebo civilními odborníky a vědeckými pracovníky. Zde měly vznikat kvalitní překlady sovětských vojenských řádů, a to pod odborným a jazykovým dozorem. Kvalitu českých verzí předpisů měli posuzovat zvláštní konzultanti a v případě rozporů

19 Typickým příkladem takového pro vojenství bezobsažného vykladačství a komentování je například článek majora Luboše Kohouta „O úloze lidových mas a osobností v dějinách“ uveřejněný ve Vojenské myslí č. 6/1954. S problematikou vojenské vědy text nikterak nesouvisí a snaží se pouze o mechanický přenos projevu prvního tajemníka KSČ Antonína Novotného na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 3. prosince 1953 do podmínek ozbrojených sil.

20 Julius MEDLÍK, *Otázky rozvoje vojenskovědecké práce v čs. lidové armádě*, Vojenská mysl 7, 1957, č. 1, s. 3–9.

21 Svatoslav GOSMAN, *K některým aktuálním otázkám a rysům naší vojenské doktríny*, Vojenská mysl 7, 1957, č. 7, s. 38–46.

22 Vojenský historický archiv Praha (dále VHA Praha), Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), inv. č. NROS/13, sign. 4/2, Program 2. zasedání Nejvyšší rady obrany státu 4. května 1950.

i přidělení sovětských poradců. Nejvyšší rada obrany státu k tomuto bodu navrhla, aby sovětský generální štáb co nejdříve zaslal všechny potřebné sovětské předpisy, přičemž jejich konkrétní výběr byl ponechán volné úvaze Moskvy.

Snahy o implementaci sovětských zkušeností do československých poměrů se samozřejmě neomezovaly pouze na přejímání vojenských předpisů. V tomto kontextu se jednalo zejména o unifikaci organizační struktury sovětských a československých ozbrojených sil. Nejvyšší rada obrany státu v květnu 1950 konstatovala, že některá doporučení sovětského generálního štábu nebyla dosud realizována. Zejména se jednalo o organizace týlových vojenských jednotek. Do jednotlivých divizí následně nebyly včleněny spojovací, ženijní, tankové a protiletadlové segmenty a vojenské školství dosud nebylo reorganizováno dle sovětského vzoru. Překvapivě neproběhla ani unifikace výzbroje, kdy československá lidová armáda používala jako jedinou unifikovanou zbraň pouze minomet 82 mm. Kromě nakoupených sovětských tanků a samohybných děl nedošlo ani ke sjednocení ráží těžkých zbraní. V roce 1950 byly podle starých československých předpisů prováděny i nadále mobilizační přípravy, přičemž díky velkému množství doplňků se mobilizační plány staly nepřehlednými. Řešením mělo být vyžádání sovětských poradců, kteří by řídili reorganizaci doplňovací služby a vypracování mobilizačních plánů. Stav mobilizačních příprav byl charakterizován velmi tristně, a to jako situace usnadňující eventuální sabotáž.²³

Přejímání sovětských zkušeností mělo být urychlováno i vysíláním československých důstojníků do vojenských škol a na stáže v Sovětském svazu. Tento proces odrážel i velmi nezvyklý způsob výchovy a vzdělávání velitelských kádřů v socialistickou politikou ovlivňované československé armádě. Od školního roku 1950/1951 se plánovalo vzdělávací proces v sovětských vojenských institucích zahájit, přičemž v první fázi se mělo jednat o 131 důstojníků. Československá vedoucí místa však požadovala pořádání zvláštních vzdělávacích kurzů pro komunistické funkcionáře z průmyslových podniků, kteří neměli požadované vojensko-odborné znalosti, ale zároveň se s nimi jako s politicky spolehlivými počítalo na funkce velitelů praporů pěchoty, protiletadlového či tankového vojska. Dokonce z jejich řad měli brzy vzejít specialisté železničního či chemického vojska. Bylo však v tomto kontextu zřejmé, že sovětská strana musí připravit pro tyto účely učební osnovy zcela odlišné, protože sovětské důstojníky přicházeli do domácích vzdělávacích zařízení s dostatečnými vojensko-odbornými znalostmi, a navíc často se zkušenostmi z bojů 2. světové války. Pokud se už v socialistické armádě nového typu nepočítalo s takto „připravenými“ novými velitelskými kádry, plánovalo se alespoň vyslání starých důstojníků s dostatečnými odbornými znalostmi na stáže do SSSR, kdy měli chod příslušného vojenského učiliště poznávat nikoliv jako žáci, nýbrž zevnitř při organizaci výuky, plánování, metodické práci a přípravě učitelů na vyučování. Je zřejmé, jak kvalitní a odborně zdatní mohli tito noví velitelé ve skutečnosti být.

Počty absolventů vojenských škol v letech 1953–1956

druh školy	1953	1954	1955	1956
VA KG	134	144	190	146
VTA AZ	-	244	432	507

23 VHA Praha, fond Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), tamtéž.

VPA	-	47	76	101
VLA JEP	-	59	-	78
VF VŠŽ	-	-	-	11
školy SSSR	49	50	133	72
vojenská učiliště	6 625	3 249	3 114	1 760
různé kurzy	1 425	1 602	1 467	1 844
Celkem	8 233	5 395	5 412	4 519

Zdroj: J. Bílek a kol. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968. 7, Praha 2008. s. 36.

Důrazu na aplikaci sovětských zkušeností se přirozeně nevyhnula ani otázka provádění branné výchovy.²⁴ Svaz brannosti, který se po osvobození stal garantem pro tuto oblast, se po 25. únoru 1948 ocitl v nemilosti už jen proto, že jeho zřízení i právní základy byly přespříliš spojeny s podmínkami 1. československé republiky a jejího druhého prezidenta dr. Edvarda Beneše. Nová komunistická moc proto vydala v květnu 1949 zvláštní zákon,²⁵ kterým Svaz brannosti (SB) zrušila administrativní cestou a veškeré jeho práva a závazky přešly na vojenskou správu. Nový zákon o branné výchově²⁶ v likvidaci starého systému pokračoval a k 6. prosinci 1951 byl zákon č. 184/1937 zrušen. Zákon z roku 1951 výrazně odrážel všechny politické a společenské přeměny spojené s nástupem Komunistické strany Československa k moci. Ztrátu demokratičnosti doplňovala výhradní zahraničně-politická orientace na Sovětský svaz a spojenectví s ním v probíhající studené válce.

Nový zákon odrážel zároveň i prudký rozvoj zbraní hromadného ničení, zrychlování vývoje zbraňových systémů a s tím spojené posuny ve vojensko-politické, strategické i operační oblasti. Branná výchova tak dostala výrazné politické a ideologické směřování. Plně se prosadil princip masovosti a blízké vazby mezi „pracujícím“ lidem a lidově demokratickou československou armádou. Vrch nad morální přípravou získala politická výchova, která v textu zákonného ustanovení co do důležitosti zatlačovala tělesnou a vojenskou přípravu. Koncepce branné výchovy upřednostňovala její socialistické základy, pro což svědčí i jazykový výklad textu. Provádět se měla ve školách, střediscích pracujícího dorostu a dobrovolných organizacích dle směrnic stanovených MNO. Brannou výchovu ve školách a střediscích zákon prohlašoval za povinnou, čímž se blížil úpravě z roku 1937. Do praxe uvedl zcela novou instituci, Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm). Jednalo se o právnickou osobu, jež vykonávala dozor nad dobrovolnými organizacemi v oblasti branné výchovy. Tyto organizace se staly členy Svazarmu, jenž je pověřoval konkrétním

24 Stanislav POLNAR, *Právní úprava branné výchovy v socialistickém Československu*, in: Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislavské právnické fórum organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou, v dňoch 14. a 15. februára 2019, Bratislava 2019, s. 67–75.

25 Zákon ze dne 11. května 1949, jímž se zrušuje Svaz brannosti č. 138/1949 Sb.

26 Zákon ze dne 2. listopadu 1951 o branné výchově č. 92/1951 Sb.

prováděním branné přípravy. Stejně jako v případě SB i organizační řád Svazu pro spolupráci s armádou stanovovala vláda.²⁷

Zákonná ustanovení vymezovala pouze základní mantinely činnosti nové organizace. Její konkrétní podoba však odrážela delší diskuzi nad základními zásadami, zejména nad otázkou individuálního či kolektivního členství. Možnosti organizace školní i mimoškolní branné výchovy v ČSR v tomto období zkoumalo oddělení branné výchovy Správy bojové přípravy Generálního štábu MNO. Již na začátku roku 1951 zpracovalo uvedené oddělení tak zvaný Rámcový návrh na novou úpravu branné výchovy. Návrh se inspiroval zřetelně systémem sovětské branné organizace (zejména šlo o Dossarm, Dosav a Dosflot) a pokoušel se hlavní závěry přizpůsobit československým zvláštnostem. V československých podmínkách se branná příprava tříštila mezi příliš mnoho provozujících subjektů a pochopitelně, zde chybělo jednotné politické vedení, což se považovalo za hlavní příčinu neuspokojivého stavu. Ani příznivé zaměření materiální a finanční podpory branného vzdělávání nemohlo proběhnout úspěšně. V době převládajícího kolektivistického myšlení nepřekvapilo, že od koncepce individuálního členství se velmi záhy upustilo. Dle teorie kolektivního členství se branné výchově podrobovali všichni členové masových organizací z titulu své příslušnosti k nim proto, že plánovaná střešková organizace (Svazarm) jejich činnost sjednocovala. Spolupracující organizací se měly stát i Lidové milice, jinak stranicke vojsko československých komunistů, od jejichž účasti si vládnoucí moc slibovala lepší kontrolu nad vznikající brannou strukturou. Důvodová zpráva k zákonu o branné výchově z roku 1951 výslovně uváděla, že Lidové milice mají tvořit páteř Svazarmu.

Definitivní rozhodnutí o prosazení principu kolektivního členství bylo prosazeno v červnu roku 1951 a to díky autoritativnímu postupu ministra národní obrany a vyhlášeného stalinisty Alexeje Čepičky. Po již zmíněném právním vzniku Svazarmu se jeho kolektivními členy staly následující organizace: Lidové milice, Čs. svaz mládeže, Revoluční odborového hnutí, Dobrovolný svaz lidového motorismu, Čs. červený kříž, Čs. svaz požární ochrany, Dobrovolný svaz lidového letectví, Svaz čs. radioamatérů, Svaz chovatelů poštovních holubů a Kynologická jednota.²⁸ Výčet výstižně ilustruje, do jakých odlehlých oblastí činnosti se pod krytím provádění branné výchovy oficiální struktury vtěsňaly. Na druhé straně však oslabily její povinný charakter, což vytvářelo jistý věcný nesoulad. Období kolektivního členství ve Svazarmu jako střeškové organizace však bylo velmi krátké. V jeho činnosti se promítly dvě velmi negativní skutečnosti. Příslušníci podřízených organizací chápali svou účast na procesu branné výchovy značně formálně a současně i nezúčastněně. Nepodařilo se též sjednotit společnou politiku svazarmovské činnosti, tj. každá organizace zůstávala stále samostatnou jednotkou. Zejména ze strany státu a jeho obranných zájmů se nejednalo o uspokojivou situaci. Z toho důvodu došlo v listopadu 1952 k transformaci Svazarmu na instituci, jejímž principem bylo individuálního členství.

Systém branné výchovy byl záhy reorganizován novým zákonem z prosince roku 1952.²⁹ Svazarm se vyprofiloval jako dobrovolná organizace ve smyslu zákona o dobrovolných organizacích a shromážděních.³⁰ Na druhé straně došlo k odstranění branné výchovy

27 Jaroslav PADRNOS, *Brannost a branná výchova*, in: Vybrané problémy právních dějin: (sborník příspěvků), Ostrava 2014, s. 70–85.

28 Emil DJUBEK, *Za jednotnou brannou organizaci*, Praha 1972, s. 55.

29 Zákon ze dne 12. prosince 1952 o reorganizaci branné výchovy č. 87/1952 Sb.

30 Zákon o dobrovolných organizacích a shromážděních č. 68/1951 Sb.

ze škol, která zůstala povinnou pouze do 31. srpna 1953. Celkově vzato, neměla branná výchova v padesátých letech dlouhodobou perspektivu, neboť jí chyběl teoretický základ a ucelnější koncepce. Jak už bylo naznačeno, vyučovala se omezeně pouze na školách a v případě dospělých se nelze dopátrat žádného uspokojivě fungujícího systému. Obsahově šlo pouze o nahodilé spojení vybraných prvků. To vycházelo i z faktu, že socialistický stát neměl zcela jasno v uspořádání vlastního branného systému a na základě mechanicky přejímaných zkušeností důsledně ideologizoval tuto oblast. Mládež získávala pouze základní informace o obraně státu spolu s některými brannými poznatky a dovednostmi. Předmětem soudobé kritiky se stal neuspokojivý stav ideologického působení na mladé lidi z marxisticko-leninských pozic či internacionální výchovy. Československá lidová armáda (ČSLA) nechápala brannou výchovu obyvatelstva jako zásadní otázku a její hlavní činnost na tomto úseku spočívala zejména v předvojenské přípravě branců a v práci s vojáky v záloze. Nejrozšířenější aktivitou na tomto poli se stala základní příprava k civilní obraně.³¹

Sovětské vlivy jsou z uvedeného více než patrné. A nezůstalo jen při tom. Československá nejvyšší místa poptávala sovětské odborníky technických profesí, letecké specialisty, učitele taktiky a odborníky spojovacího, ženijního či chemického vojska. Konkrétně od listopadu 1948 se počítalo s vysláním sovětských poradců a z hlediska ministerstva národní obrany byl v červnu 1949 vznesen ministrem Ludvíkem Svobodou požadavek na umístění tří prvních odborníků z oblasti tankového vojska.³² Začátek jejich působení v československé armádě však nelze považovat za bezproblémový. To, mimo jiné, vyplynulo z porady, která se sovětskými poradci konala 28. prosince 1949 na MNO za přítomnosti generálů Jaroslava Procházky a Bedřicha Reicina.³³ Sovětsští důstojníci se vyjadřovali k poměrům v československé armádě velmi kriticky a s despektem hodnotili špatné vztahy s domácími velitelskými orgány a důstojnickým sborem.

Československá strana v reakci navrhla, aby se kritikou sovětských poradců zabývali jednotliví náměstkové ministra obrany a ve své pravomoci bezodkladně provedli některá nejdůležitější opatření. Především mělo být velitelům jednotlivých druhů zbraní vojenských vzdělávacích institucí nařízeno, aby poradcům předkládali všechny rozkazy a výnosy přicházející od vedení rezortu. Zejména se jednalo o záležitosti ve vztahu k probíhajícímu výcviku a školení, dále o zřizování a programy jednotlivých vzdělávacích kurzů. Všem velitelům mělo být dále uloženo, aby před vydáním vojenských předpisů a studijních programů konzultovali s poradci konkrétní podobu. Taktéž měl každý velitel jednou měsíčně prodělat poradu se sovětským poradcem za účasti náčelníka výcvikové skupiny. Dále 3. oddělení československého hlavního štábu dostalo za úkol konat s poradci pravidelné porady, a to za účasti rozhodujících funkcionářů štábu. Jako styčný orgán měl u sovětské skupiny působit jeden osvětový důstojník z Hlavní správy výchovy a osvěty.³⁴

Masový nástup sovětských poradců probíhal zejména mezi lety 1950 a 1953 a byl do

31 Prokop TOMEK, *Vytváření branného národa v Československu: Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva v letech 1971–1989*, Securitas Imperii 26, 2017, s. 202–223.

32 Libor SVOBODA, *Sovětské porady u československé armády v letech 1949–1950*, in: *Armáda v zápase o politickou moc v Československu v letech 1945–1948*, Brno 2005, s. 155–168.

33 VHA Praha, Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), inv. č. UPS/34, sign. 34, Shromáždění sovětských poradců se zástupci MNO dne 28. 12. 1949 (s. d.), Kritika a návrhy poradců RA – výtah ze zápisu porady konané 28. 12. 1949 na MNO (s. d.), s. 9.

34 Tamtéž, str. 9.

značné míry ovlivněn i osobou již zmiňovaného ministra národní obrany Alexeje Čepičky (ve funkci v letech 1950–1956). Čepička práci poradců přímo upřednostňoval, což odpovídalo i jeho osobnímu přesvědčení o výstavbě velké armády sovětského typu, která měla sloužit perspektivním sovětským plánům na ovládnutí západní Evropy. Nový ministr chtěl posílit vazby se sovětským generálním štábem a československou armádu dle jeho požadavků vystavět v průběhu tří až čtyř let. Tyto snahy jako vedlejší projev posílily tendence k militarizaci celé společnosti na domácí poměry dosud nevídané. To vše v kontextu jen potvrdilo již zmíněné ukončení prací na domácí vojenské doktríně a to, mimo jiné, i díky naznačenému přejímání sovětských vojenských předpisů a řádů. V duchu Čepičkových návrhů, které byly zároveň i myšlenkami sovětských poradců, se novými trendy zabývala Nejvyšší rada obrany státu v září roku 1950 a neměla k základům koncepce žádné zásadní připomínky.³⁵ Poradci měli na všech zásadních rozhodnutích vliv, jejich rady byly chápány jako závazné pokyny, a proto se podíleli na vypracování všech plánů a organizačních opatření. V září 1951 jich v naší armádě působilo celkem 73.³⁶ I díky jejich koncepcím dosáhly na počátku roku 1953 mírové počty československé armády téměř tři set tisíc vojáků.³⁷

Sovětské představy o organizaci československé armády přenašeli do domácích poměrů nejen sověští poradci. Generální štáb Sovětské armády formuloval vůči ČSR i přímá doporučení. V jeho zájmu bylo zejména posílení bojové pohotovosti celé čs. armády a posílení vojsk dislokovaných západním směrem od hlavního města Prahy ve směru rozmístění amerických jednotek ve Spolkové republice Německo. Tyto požadavky projednala Nejvyšší rada obrany státu na svém 7. zasedání dne 19. září 1950. Místo tří vojenských oblastí se ustavily pouze dvě a dostaly nové označení vojenské okruhy. 1. okruh v Praze zahrnoval území devíti krajů a 2. vojenský okruh se sídlem v Trenčíně krajů deset. Třetí vojenská oblast se rušila a za branné pohotovosti státu se počítalo, že velitelství okruhů se rozvinou ve velitelství armád. Oba dva vojenské okruhy spadaly do přímé podřízenosti ministerstva národní obrany.³⁸ Cílem realizovaných sovětských požadavků se stalo samozřejmě přesunutí těžiště československé obrany do západní poloviny státu proti nepřátelským kapitalistickým zemím a její celkové posílení. Vznikala však obrovská disproporce mezi skutečnými a plánovanými stavy ozbrojených sil. Reálný stav ke dni 25. července 1950 představoval 166 505 vojenských osob, nicméně plánovaný stav podle nové organizační struktury měl na přelomu let 1950/1951 dosáhnout celkem 214 501 příslušníků armády.³⁹ Jen v důstojnickém sboru tak měla nová organizace zapříčinit nedostatek zhruba devíti tisíc vojáků z povolání. Situaci částečně řešil ze strany KSČ organizovaný nábor v civilním sektoru, což mělo přivést do velitelského sboru armády sice politické prověřené, nicméně odborně a prakticky zcela nepřipravené nové důstojníky.

Představy nové moci o mobilizaci celého socialistického státu pro potřeby všeobecné války vedené v zájmu globálních sovětských aspirací se promítly i do návrhu základních zásad zákona o obraně vlasti. Tento právní předpis sice nikdy legislativním procesem neprošel

35 Karel KAPLAN, *Sověští poradci v Československu 1949–1956*, Praha 1993, s. 83.

36 K. KAPLAN, *Sověští poradci*, s. 107–108.

37 Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008, s. 178.

38 VHA Praha, Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), inv. č. NROS/18. Program 7. zasedání Nejvyšší rady obrany státu, které se koná v úterý 19. září 1950 o 16.00 hod. v Lánech. Zpráva o reorganizaci armády, čj. 1120/Taj.NGŠT./1950, s. 1–2.

39 Tamtéž, příloha 1 k čj. 1120/Taj.NGŠT./1950.

a nestal se součástí československého právního pořádku.⁴⁰ Jedná se však o důležitý právní a politický dokument, jenž dokresluje názory tehdejších vládnoucích struktur na úlohu takřka celé společnosti v očekávaném střetnutí mezi socialistickými a kapitalistickými státy. Stal se totiž předmětem jednání ve Vojenském komitétu při ÚV KSČ. Tento nový stranický orgán vznikl v lednu 1949 a vyjadřoval bytostný zájem KSČ na uplatňování vlastního vlivu na řízení armády a jejího postavení ve společnosti. Zásady zákona o obraně vlasti projednávalo jeho 14. zasedání dne 7. prosince 1949.⁴¹ Mělo se jednat o kodex upravující účast celého civilního sektoru na obraně socialistické vlasti, způsob této účasti a součinnost s československou brannou mocí. Nový režim si evidentně nechtěl svazovat ruce příliš rigorózně pojatými právními ustanoveními, a proto bylo plánováno, že zákon bude pouze rámcový, bude obsahovat jen základní zásady válečných příprav a obecná zmocnění pro provádění konkrétních opatření v době války. Vůdčí myšlenkou byla představa o nepřijatelnosti stavu, kdy příprava obrany republiky náležela pouze vládě a jejím jednotlivým členům. Odpovědnost za tento proces se zvažovalo svěřit v podstatě celé socialistické společnosti a jejím orgánům, tedy státním úřadům a mezi nimi v první řadě národním výborům a všem činitelům hospodářským, kulturním apod. Již tedy zvítězila představa, že obrana státu není pouze záležitostí vojenských profesionálů, nýbrž i všech obyvatel státu v nejširším slova smyslu.

Na nejvyšším stupni měl všechny aktivity koordinovat a řídit Státní výbor obrany vlasti a to za předsednictví prezidenta republiky a jeho zástupce předsedy vlády. Výbor měl rozhodovat formou nařízení, a to zejména národní obrany a vnitra nebo případně sborovým rozhodnutím celé vlády. Účast všeho dobově chápaného „lidu“ na obraně pojímal návrh zákona o obraně velmi široce podílem na udržování válečného hospodářství či realizací civilní ochrany (jinak řečeno ochrany před válečnými útoky). Se všemi složkami socialistické společnosti se počítalo pro aktivní boje v rámci protiletecké ochrany, obrany hranic, osad, boje proti nepřátelským výsádkám či pro potřeby partyzánského boje. K těmto úkolům měli být všichni občané jako jednotlivci nebo skupiny povoláni do nové složky, tak zvaných lidových ochranných sborů (LOS). Navrhované složky vykazovaly povahu veřejného ochranného sboru ve smyslu tehdejšího branného zákona.⁴² Nikdy nepřijatý zákon o obraně vlasti počítal s povinnostmi jednotlivců buď formou povolání osobním úkonům (zmínění příslušníci LOS), či branné moci, či formou osobní výpomoci, pokud by daný jednatel v jejich řadách nepůsobil. Všichni v úvahu připadající občané pak měli mít povinnost podrobit se v nutném rozsahu branné výchově tak, aby dokázali výše uvedené úkoly splnit. Návrh zákona o obraně vlasti se měl stát velmi komplexním legislativním počinem. Z hlediska věcného se zamýšlelo, aby jeho ustanovení do sebe absorbovala problematiku několika prvorepublikových právních předpisů – zejména zákona o obraně státu,⁴³ zákona o ochraně a obraně proti leteckým útokům⁴⁴ a dále právní materii obrany hranic,

40 Zákon o obraně státu č. 131/1936 Sb. byl zrušen až zákonem ze dne 18. dubna 1961 o obraně Československé socialistické republiky č. 40/1961 Sb. Teprve tento právní předpis rozváděl obecné zásady pro jednotlivé oblasti obrany a bezpečnosti socialistického státu a legálně přiznával Komunistické straně Československa rozhodující úlohu v této oblasti.

41 VHA Praha, Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), inv. č. VK/14, 14. zasedání VK dne 7. 12. 1949 – Zásady zákona o obraně vlasti.

42 K tomu blíže například ustanovení § 2 odst. 1 branného zákona ze dne 23. března 1949 č. 92/1949 Sb.

43 Zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.

44 Zákon ze dne 11. dubna 1935 o ochraně a obraně proti leteckým útokům č. 82/1935 Sb. z. a n.

branné výchovy,⁴⁵ mimořádných opatření, požadování dopravních prostředků za války či ubytování vojsk.⁴⁶

Operační plány a přípravy na válku v 50. letech

Sovětizace operační a bojové přípravy včetně plánovacího procesu probíhala souběžně se silicím vlivem Moskvy na československou vojenskou vědu a organizaci armády. Jedná se o logické vyústění rostoucího vlivu SSSR na domácí vojenství, tentokrát promítnuté do praktických příprav na válku budoucí. Studium, zevšeobecnování a maximální využití zkušeností sovětských ozbrojených sil z dob války proti nacistickému Německu dostalo podobu závazného dogmatu. Všechna zaměstnání v operační přípravě prováděná jakoukoliv formou nebo metodou musela vycházet ze zkušeností let 1941–1945.⁴⁷ To v sobě obsahovalo stále se opakující omyly při přípravě jakýchkoliv armád, tedy provádění výcviku pro potřeby minulé a nikoliv budoucí války spolu se všudypřítomným zaostáváním. Bylo to například zvláště patrné ze směrnice ministra národní obrany vydané dne 16. 10. 1951, která upřesňovala úkoly operačně taktické přípravy v letech 1951–1952. Při studiu útočné operace a boje měl být největší důraz kladen na organizaci průlomu a jeho rozvinutí, ovládnutí druhého pásma obrany z chodu a usilovné pronásledování nepřítele s cílem jeho obklíčení a zničení. Rozhodující úloha byla přisouzena mechanizovaným divizím armádního sboru.⁴⁸ Plánování sovětských útočných operací vycházelo ze zkušeností 2. světové války prakticky až do 60. let. V jejich rámci se uvažovalo o masovém nasazení velké úderné a palebné síly s cílem provést na hlavních směrech průlomy nepřátelské fronty. Do bodů průlomu měly být bez zpoždění nasazeny mobilní úderné skupiny tankových a mechanizovaných vojsk proto, aby mohlo dojít k rozvíjení prvotního úspěchu v hloubce nepřátelské obrany.⁴⁹

Českoslovenští vojáci se toho schématu pevně drželi. Generál Jaroslav Ťokan to vyjádřil více než přesvědčivě na stránkách Vojenské mysli ročníku 1952. Plánování soudobé útočné operace armády směřovalo k úplnému zničení bránícího se nepřítele, a to prostřednictvím masových armád. Konkrétně to představovalo provádět soustředěné údery mocných sil za zdrcující převahy bojové techniky, které měly být vedeny paralelně na rozsáhlých prostorech. Jako jejich důsledek se předpokládalo rozložení odolnosti obrany, obklíčení a zničení velkých sil nepřítele. Za vzor generál Ťokan dával orelskou operaci Rudé armády uprostřed Velké vlastenecké války z června 1943.⁵⁰ K jistým modernizačním tendencím však časem přece jen docházelo, a to v souvislosti s posunem sovětského pohledu na použití jaderných zbraní od strategické až po taktickou úroveň.

To se projeвило velmi významně při zevšeobecnování poznatků z operační přípravy ve výcvikovém roce 1953/1954. Za plného použití sovětských velitelských a štábních metod se prováděla cvičení za oboustranného použití jaderných zbraní. Velitelům a jejich štábům

45 Zákon ze dne 1. července 1937 o branné výchově č. 184/1937 Sb. z. a n.

46 VHA Praha, Nejvyšší poradní orgány v armádě (1945–1956), inv. č. VK/14, 14. zasedání VK dne 7. 12. 1949 – Zásady zákona o obraně vlasti, s. 1.

47 J. HAMAN, *Důležitost operační přípravy*, Vojenská mysl 3, 1953, č. 1, s. 117–120.

48 Úkoly operačně taktické přípravy v roce 1951–52 (část směrnice ministra národní obrany vydané dne 16. 10. 1951), Vojenská mysl 1, 1951, č. 1, s. 3–4.

49 Karel ŠTĚPÁNEK – Pavel MINAŘÍK, *Československá lidová armáda na Rýnu*, Praha 2007, s. 39.

50 Jaroslav ŤOKAN, *Plánování útočné operace armády*, Vojenská mysl 2, 1952, s. 14–23.

se dostalo poučení v tom smyslu, že je od nynějška nesprávné podceňovat význam jaderné zbraně, a to i za situace, kdy výrobní možnosti SSSR a jeho satelitů neumožňovaly zatím jejich masovou produkci. Na druhé straně však zůstala stále v platnosti Stalinova poučka o pěti trvale působících činitelích, jejíž nezpochybnitelnost měla trvat i v jaderném věku. Směrnice pro operační přípravu na výcvikový rok 1954/1955 stanovily za základní úkol opět studovat druhy boje při použití atomových zbraní. Klíčovou otázkou se v tomto ohledu stalo zajištění tempa útočné operace v nových podmínkách. Použití jaderných zbraní umožňovalo zničit nepřítele na velkých prostorách a vytvořit tak mezery v jeho sestavě. Tankové a mechanizované jednotky prvního sledu tak získaly možnost rozhodného a rychlého postupu. Považovalo se za možné, aby tempo útoku těchto jednotek vzrostlo v hlavním pásmu nepřátelské obrany z dosavadních 2 km⁵¹ za hodinu na dvojnásobek (3 až 4 km).

Změněný pohled na podporu pozemních operací atomovými zbraněmi se projevil i ve vnitřních předpisech ČSLA, konkrétně ve služební knize Oper-I-3. Od roku 1955 platilo pro úroveň frontu či armády, že jaderné bojové prostředky vytvářejí zcela nové podmínky pro vedení operační činnosti a v konkrétní situaci umožňují zničení nepřítele ve velmi krátkých lhůtách. Atomové prostředky nabízely možnost ničení celých útvarů a svazků najednou, stejně jako důležitých objektů v operační a strategické hloubce. Operace tak mohly mít daleko rozhodnější cíle, vyšší tempo a realizaci ve větších vzdálenostech a dosahu. Bojová činnost vojsk na souši, ve vzduchu i na moři měla všude získat dynamický a manévrový ráz. Při pozemním boji byly jaderné zbraně schopny způsobit rychlou změnu v poměru sil, rozrušit odolnost vojsk a celistvost fronty za současného pronikání rychlých jednotek do operační hloubky. V případě vzdušných a námořních operací předpis předpokládal rychlé získání všeobecné nadvlády. K dosažení cílů operace za nových podmínek však bylo nutné propracovat součinnost atomových zbraní s dalšími bojovými prostředky všech druhů vojsk, používat překvapivé způsoby vedení bojové činnosti, v prvním sledu vysílat tankové a mechanizované jednotky do protiúderu a zasazovat vojska do sražení z chodu.⁵²

Náčelník Generálního štábu ČSLA v letech 1956–1968 generál Otakar Rytíř rozebíral v roce 1955 vliv jaderných zbraní na velení armádě v útočné operaci a vyjadřoval se k novým takticko-technickým normám. Díky účinnosti zbraní hromadného ničení měla šířka útočného pásma armády dosáhnout až 100 km, šířka průlomu až 24 km a celková hloubka armádní operace až 200 km. Předpokládal, že boj v operační hloubce bude mít manévrový ráz s rychlými tempy a náhlými změnami operační situace.⁵³ Jaderné zbraně tedy měly sovětský koncept gigantických operací pouze pozměnit, ale nikoliv nahradit kvalitativně jiným přístupem. Ve své podstatě se jednalo stále o Sověty vyvinutou koncepci hlubokých útočných operací, která se počala uplatňovat již ve 20. letech minulého století. Po 2. světové válce ji obohatilo nasazení operačně manévrujících skupin s cílem ukončit co nejdříve konflikt na evropském válečném poli.⁵⁴ Generál Rytíř však poznamenal, že použití zbraní

51 Břetislav ŠNOBL, *Za splnění zvýšených úkolů v operačně taktické přípravě ve výcvikovém roce 1954/1955 (Poznatky z operační přípravy ve výcvikovém roce 1953/54)*, Vojenské rozhledy 4, 1954, s. 70–77.

52 VHA Praha, Sběrka československých vojenských předpisů po roce 1945, 1. díl. Služební kniha československé lidové armády, inv. j. 3332, značka předpisu OPER-I-3. Vedení operací za použití atomových zbraní (Front – armáda), s. 33–35.

53 Otakar RYTÍŘ, *Nové způsoby velení svazkům a svazům za používání atomových zbraní, při rychlých manévrových formách boje a operací a za zvýšené činnosti letectva*, Vojenská mysl 5, 1955, č. 6, s. 20–36.

54 Ivo PIKNER – Samuel ŽILINČÍK, *Tvorba vojenských koncepcí: historie a současnost*, Praha 2015, s. 30–31.

hromadného ničení masové nasazení lidí a techniky v určitém ohledu mění. Za nových podmínek totiž velmi malé množství letadel, jaderného dělostřelectva nebo vypouštěčů bojových otravných a radioaktivních látek může v krátké době nepříteli způsobit obrovské ztráty. V rychle se měnící situaci považoval za pravidlo, že armádní operace budou plynule bez prodlev přerůst do operací frontových.

Ve druhé polovině 50. let se použití jaderných zbraní, respektive ostatních zbraní hromadného ničení (ZHN), stalo v podmínkách ČSLA základem plánování operací armády a frontu.⁵⁵ Tvořilo osu, kolem které se otáčela veškerá činnost armádních a frontových štábů. Plánovací proces měl dbát o co nejekonomičtější využití ZHN, a to zejména k předpokládané síle jejich ničivých účinků. Výroba jaderných zbraní byla v této době stále příliš nákladná na to, aby jejich použití mechanicky směřovalo proti všem v úvahu připadajícím cílům. K tomu samozřejmě přistupovala i ochranná opatření ve vztahu k vlastním vojskům. Za cíl útoku armády prostřednictvím jaderného úderu se považovalo: překvapit nepřítele, zničit co nejvíce jeho živé síly a bojové techniky v prvním sledu a na směru hlavního úderu, přičemž se primárně jednalo o eliminaci dělostřeleckých postavení, ochromení velení a blízkých záloh – zejména tankových – a vytvoření celkově vhodných podmínek pro provedení úderu.⁵⁶ Dělení atomových náplní podle operačního a taktického použití se provádělo dle tritového ekvivalentu v rážích 2, 5, 8, 15, 20, 30, 40 a 150 kilotun.⁵⁷ Při jejich dopravě na cíl se počítalo s atomovým dělostřeleckým granátem ráže 203 mm (dostřel 32 km), dělostřeleckými raketami (dostřel 20–60 km), řízenými střelami R-1 (dolet do 270 km) a leteckými atomovými pumami.

Nad rysy soudobé války se v době po reformním XX. sjezdu sovětských komunistů (1956) zamýšlel i hrdina 2. odboje a první poválečný ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda. Konstatoval, že budoucí ozbrojený konflikt přinese masové použití vojenského letectva, raketových zbraní, a především zbraní atomových, chemických a bakteriologických. Dle jeho názorů mohly tyto bojové prostředky oživit ideu bleskové války zejména proti státům, které jimi disponovat nebudou a ztratí tedy možnosti jakéhokoli odvetného úderu. Ač to ve své stati neuvedl výslovně, bylo z kontextu zřejmé, že bez koaliciční podpory sovětského zbraňového potenciálu se jedná i o Československo.⁵⁸ V těchto souvislostech uvedl i své přesvědčení, že díky zbraním hromadného ničení povedou válčící strany strategické údery i na zápolí protivníka tak, aby ochromily jeho ekonomický, průmyslový i lidský potenciál k podpoře vojsk bojujících na frontách. Svoboda výslovně uvedl, že zápolí a fronta se stávající jednotným objektem nepřátelské činnosti. Z hlediska geografické polohy na hranici mezi zeměmi Varšavské smlouvy a Severoatlantické aliance se k prvotním úderům přirozeně nabízelo československé státní území, což však generál Svoboda podrobněji nekomentoval.

55 Za front je považován druh vojenské formace typický pro ruské a sovětské vojenství. Ve své podstatě se jednalo o skupinu armád.

56 Bohuslav HAVLÍČEK, *Některé problémy plánování použití atomových výbušných zbraní*, Vojenská mysl 8, 1958, č. 1, s. 28–33.

57 Služební kniha československé lidové armády OPER-I-2 „Bojová činnost vojsk za používání atomových zbraní od 5 kT – 10 kT, střední ráže asi 20 kT až 50 kT a velké ráže s ekvivalentem 0,1 MT. K tomu blíže VHA Praha, fond Sbirka československých vojenských předpisů po roce 1945, 1. díl. Služební kniha československé lidové armády, inv. j. 3229A, značka předpisu Oper-I-2, s. 7–8.

58 Ludvík SVOBODA, *Některé rysy soudobé války*, Vojenská mysl 7, 1957, č. 5, s. 3–13.

Je zřejmé, že československé ozbrojené síly se po celá 50. léta intenzivně připravovaly na masový ozbrojený střet v podmínkách použití zbraní hromadného ničení, přičemž k hlavním úkolům patřila bojová příprava na útočné operace s podporou jaderných zbraní. Za vhodné tudíž považujeme charakterizovat tehdejší strategické představy SSSR o rozpoutání budoucí války, které určovaly i podobu československých válečných plánů. V roce 1950 sovětský generál Vasilij Chlopov analyzoval americké strategické plány a vojenskou doktrínu. Dle ní USA chtěly zaútočit jadernými údery ze vzduchu na důležitá politická, správní, hospodářská a vojenská centra Sovětského svazu. Na ně měla navazovat blokáda celého impéria Moskvy včetně jejích spojenců. Ve druhé fázi se očekával úder pozemních armád Severoatlantické aliance. Chlopov však považoval americké představy o tomto válečném scénáři za krajně nerealistické. Sovětská protivzdušná obrana byla již v této době natolik výkonná, aby zastavila jaderné bombardéry z větší části před shozem bomb. Následné letecké protiúder by poté znemožnil koncentraci vojsk NATO v jejich nástupních prostorech spolu se zničením západních leteckých základů. SSSR byl poté díky své převaze v konvenčních silách připraven provést protiofenzivu v Evropě i na Středním východě s cílem neumožnit větší soustředění amerických pozemních sil ještě před jejich přesunem přes Atlantik. Sověti vycházeli z předpokladu, že americké strategické bombardování jadernými náložemi bude neefektivní vůči taktickým jednotkám na frontové linii a jeho ostří se naopak zaměří na ničení civilního a průmyslového zápolí.⁵⁹

Na druhé straně je zřejmé, že sovětské hodnocení západního strategického myšlení nemělo zcela objektivní charakter. V tomto ohledu si zasluhují pozornosti názory britského polního maršála a hrdiny 2. světové války Bernarda Law Montgomeryho (1887–1976), který se v dubnu 1951 stal zástupcem nejvyššího velitele NATO. Jeho názory však studovali i českoslovenští odborníci a objevovaly se na stránkách dobové Vojenské mysli.⁶⁰ Montgomery se k věci vyjádřil v jedné ze svých přednášek z konce roku 1955. Dle něj letecké bombardování jadernými zbraněmi nezabezpečí samo o sobě vítězství armád NATO, ale vyžaduje kombinaci s akcí pozemních sil. Rozhodujícím momentem se mělo stát přivedení sil sovětského bloku k soustředění tak, aby sloužily jako výhodný cíl jaderného úderu. Válka se za těchto okolností mohla pro Západ vyvíjet výhodně, protože bylo možné ovládnout moře k ochraně území a základů zemí Severoatlantické aliance. Ve druhé fázi se plánovalo zničit pozemní síly SSSR a jeho spojenců spolu s leteckými útoky na státní území až do úplného vítězství. Britský maršál upřednostňoval překvapivost při rozpoutání pozemních a vzdušných operací, a tedy připravenost všech potřebných sil již v době míru.

V tomto kontextu zůstává otázkou, jakými cestami se ubíralo sovětské strategické plánování po rozpadu válečného spojení s USA a Velkou Británií v letech 1946–1947 a po nástupu vlastní studené války. Spíše lze konstatovat, že Moskva zachovávala realistický odstup a vyložene agresivní válku proti Západu nepřipravovala. Moskevští straniční vůdci a velení sovětských ozbrojených sil si totiž velmi dobře uvědomovali americkou převahu ve strategickém vojenském potenciálu. Sověti v čele s J. V. Stalinem o válku se Západem v té době spíše nestáli. Přesvědčení o agresivních cílech Západu však natolik zesílilo, že od počátku 50. let zesílily snahy o obnovu a modernizaci Sovětské armády i ozbrojených sil sovětských satelitů. Snaha o vyrovnaní náskoku Spojených států vedla k rychlému vybudování dálkového strategického letectva a mezikontinentálních řízených střel se schop-

59 David HOLLOWAY, *Stalin a bomba: Sovětský svaz a jaderná energie 1939–1956*, Praha 2008, s. 284–285.

60 Mil. BERÁNEK, *Hlavní zásady „atomové“ strategie*, Vojenská mysl, roč. 6, 1956, s. 73–79.

ností dopravovat jaderné nálože na území USA.⁶¹ Nicméně, Stalin byl trvale přesvědčen o nevyhnutelnosti konfliktu mezi Západem a Východem. Proto v lednu 1951 v Moskvě vyzval vedoucí představitele satelitních komunistických stran k vybudování silných bojových armád v horizontu cca 3 let. Byl však přesvědčen o tom, že USA nemají potenciál úspěšně vést třetí světový konflikt za situace, kdy nedokázaly vítězně rozhodnout ani válku v Koreji (1950–1953).

První tajemník ÚV KSSS v letech 1953–1964 N. S. Chruščov se od Stalinových strategických úvah již zcela zřetelně odkláněl. Dle jeho mínění nemělo dojít k prostému opakování druhé světové války. Nový konflikt se měl stát všeobecnou jadernou válkou. Chruščov spatřoval v sovětských jaderných zbraních především politický nástroj pro vyvíjení diplomatického nátlaku. To zřetelně demonstroval například v průběhu Suezské krize, kdy adresoval pohrůžky použití jaderných zbraní jak Velké Británii, tak Francii za to, že s Izraelem vojensky vystoupily proti Egyptu. Ve druhé polovině 50. let východní strategové nepředpokládali, že vojska Severoatlantické aliance jsou připravena zasáhnout na cizím území. V případě eventuálního útoku Západu však byly ozbrojené síly Varšavské smlouvy připraveny zahájit mohutné pozemní operace za podpory strategických a taktických jaderných zbraní.⁶²

Vypovídajícím projevem této doby je operační plán československé armády z roku 1957 s krycím označením „Zástava“, který operační správa GŠ ČSLA připravila v obranné („Z 1“) a útočné variantě („Z 2“). Obě varianty musely být schváleny a vybrány na jednáních v Moskvě, což proběhlo v polovině ledna téhož roku. Obrana se soustředila na hranicích s NSR, respektive díky odchodu sovětských vojsk z Rakouska i s touto zemí. Předmětem operace „Z 2“ se stal úder ve směru Plzeň a Norimberk za použití atomových zbraní s cílem „rozbit“ soustředění síly NATO a způsobit jim porážku za situace, kdy se chystaly napadnout československé území. O realitě naplánované operace však bylo možné z více důvodů zásadně pochybovat. Podle doporučení GŠ Sovětské armády plán „Z 2“ představoval pouze algoritmus pro soustředění vojsk a jejich přeskupení do výchozích postavení pro útok. Další průběh útočné operace se neplánoval.⁶³ Českoslovenští operátoři dále výslovně konstatovali, že ČSLA nemá a ani výhledově nebude mít atomové zbraně taktického nebo operačního dosahu. Sověti ani nesdělili, jaké atomové prostředky chtějí použít ve prospěch operací československé lidové armády. To způsobovalo značné potíže při kalkulacích konkrétních takticko-technických norem.⁶⁴ Závislost a podřízené postavení Československa na libovůli sovětského vedení vyjadřuje málokterá jiná okolnost, jako právě otázka rozmístění jaderných zbraní na našem státním území. SSSR Praze nedůvěřoval a nechápal ji jako rovnocenného partnera. To jen dokresluje vazalskou závislost československého vojenství na svém velkém východním protektorovi.

Závěrečná poznámka

Posílení sovětských vlivů na domácí, tedy československé, myšlení o válce se po roce 1948 neprojevovalo náhodně, nýbrž bylo reálným důsledkem včlenění našeho státu do zájmové sféry Sovětského svazu. Dopady tohoto stavu lze však hodnotit jak v krátkodobém,

61 Josef FUČÍK, *Stín jaderné války nad Evropou: ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válečném poli v letech 1945–1968*, Praha 2010, s. 121–122.

62 Petr LUŇÁK, *Plánování nemyslitelného: československé válečné plány 1950–1990*, Praha 2007, s. 21–22.

63 Tamtéž, s. 136.

64 Tamtéž, s. 126.

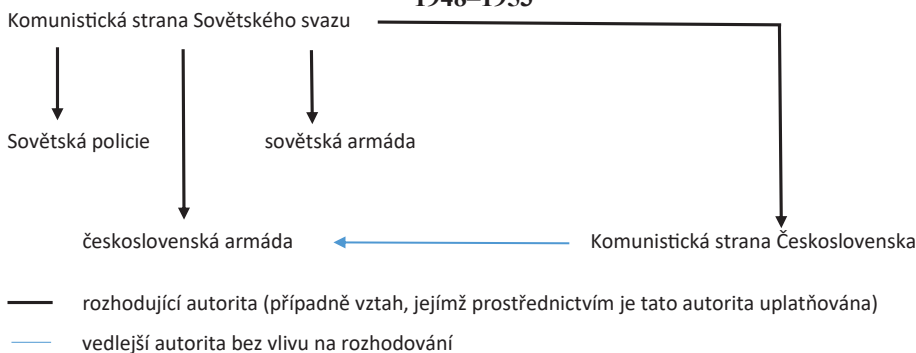

tak i dlouhodobějším, více strategičtějším, horizontu. V 50. letech převládla nekritická představa o neomylnosti sovětského vojenského umění, které však objektivně dovedlo SSSR k vítězství nad nacismem a do postavení světové velmoci. Spolu s nedemokratickými poměry v tehdejší Československu však situace nemohla směřovat k jinému cíli, než k příklonu domácího vojenského teoretického myšlení k šablonám a algoritmům, které vyhovovaly vojensko-politickým zájmům Moskvy. A právě ideologická a politizující klíše velmi často umlčela skutečné odborné názory na vedení války a výstavbu československé armády. A to navzdory situaci, kdy sovětský vývoj zřetelně doháněl původní náskok USA v oblasti vědecko-technického rozvoje. Týkalo se to zejména konce amerického monopolu na držení jaderných zbraní nebo prudkého nástupu ve vývoji sovětské raketové techniky.

V roce 1968 tuto nepřilíš povzbudivou atmosféru v prostředí československého vojenství kritizoval plukovník Josef Průša, jenž ve druhém čísle tehdejšího nejprestižnějšího vojenského periodika *Vojenská mysl* výslovně uvedl: „*Tam, kde doktrínální a ostatní „autority“ jakéhokoli druhu jsou v rozporu nebo nesouladu s objektivní skutečností, tam je nejen možné, ale i nezbytné v teoretické oblasti se nebát rozporu s jakoukoli autoritou, tedy i rozporu s řády, předpisy, oficiálními názory a doktrínou. Vždyť i jen zběžný pohled do historie nám ukáže, že většina pokrokových myšlenek, většina nových objevů mohla být realizována jedinec cestou rozporu s „autoritou“.*“⁶⁵ Nic nemohlo vyjádřit přesněji důsledky naprosté sovětizace vojenství tak, jak ji přinesl komunistický převrat v únoru 1948. Nezávisle vzato, ona strnulost pramenila nejen z mocenského tlaku Moskvy, nýbrž též z jistého okouzlení vítěznou sovětskou doktrínou a strategií, které však zvratu ve válce dosáhly spíše díky nepředstavitelným lidským a materiálním obětem občanů SSSR, než na základě vlastní propracovanosti a myšlenkové převahy.

Relativní rovnováha sil ve vztahu mezi komunistickou stranou a armádou 1948–1953

Zdroj: Condoleeza RICE, *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983. Nejisté spojenectví*, Praha 2005. s. 221.

⁶⁵ Josef PRŮŠA, *Vojenská mysl – tribuna teoretického vření*, *Vojenská mysl* 18, 1968, s. 11–13.

Nicméně v dlouhodobé perspektivě právě myšlenková sterilita a všudypřítomný dogmatismus otevřely stavidla reform, které přineslo do oblasti domácího myšlení o válce a armádě Pražské jaro. A tyto ideje, i když umlčeny pod pásy tanků invazních vojsk, znamenaly rozhodný domácí přínos pro doktrínu, strategii i vojenské umění. Z totální podřízenosti ČSLA, která měla být vždy připravena bojovat za sovětské zájmy i v podmínkách použití zbraní hromadného ničení a vystavit tak nebezpečí zničení celé Československo a jeho společnost, se zrodily reformní myšlenky domácích vojáků a odborníků. V krystalicky čisté podobě je obsahovalo zejména „Memorandum 68“, které varovalo před riziky zatažení naší země do absolutní jaderné války, jež by nevyhnutelně směřovala k zániku Československa jako státní a národní jednotky. Zásadní myšlenky směřující k přestavbě branného systému ČSSR vznikly na konci 60. let jako prudká reakce na nereálné až sebezníčující tendence v koncepci obrany a výstavby armády tak, jak je v perspektivě poúnorového vývoje načrtly předchozí řádky.

The Sovietization of Czechoslovakian Thinking about War after February 1948 (Summary)

The year 1948 marked a fundamental transformation in Czechoslovak strategy and military doctrine. The ideas contained in the Kosice government program of April 1945 were fully enforced. The Soviet army and Soviet military art became an unquestionable model for building of domestic armed forces. It was a dogma, whose questioning could also bring criminal sanctions. Czechoslovak military doctrine ceased to exist. Priority was given to Marxist ideas about war and the army, which were based on the broad economization and politicization of military theory. In general, Soviet military science underestimated the operational-technical aspects and, on the other hand, emphasized political or moral questions. Stalin's theses about the permanently acting factors in the war were seen as the starting points for all thinking. On this basis, the role of nuclear weapons in the modern military has been underestimated, although this has not in any way undermined the development of Soviet nuclear assets. The mentioned above was transferred to Czechoslovakia due to the influence of Soviet educational system and Soviet military advisors. The release process was brought after the 20th Congress of the Soviet Communists in 1956. It was nothing else, that the Sovietization of the Czechoslovak military, that brought the basic initiatives for the 1968 reforms.

EINE SCHWIERIGE PARTNERSCHAFT – DIE SPD UND POLEN IN DEN 1980ER JAHREN

Małgorzata Świder

Małgorzata Świder: A difficult partnership – the SPD and Poland in the 1980s

After the German Social-Democrats took over the power in the FRG, a new chapter in the Polish-German relations opened within the framework of neue Ostpolitik. The SPD became an important partner to the government of the People's Republic of Poland. In the 1980s, it developed a policy run along a double path, which consisted in maintenance of contacts with both the Government and Solidarity. Following the imposition of the martial law in Poland, the government formed by the SPD-FDP supported the humanitarian aid for Poland, endeavoring to improve the Polish-German relations. Until the end of the 1980s, it was a principal actor in the bilateral relations, practicing Nebenaussenpolitik (side foreign policy).

Key words: Polish-German relations, German Social-Democrats, Solidarity, Ostpolitik, the Federal Republic of Germany, martial law, foreign policy

Die Beziehungen der SPD zu Polen haben sich ab 1945 ständig verändert. Angefangen bei offenen Anfeindungen sowohl von polnischer Seite als auch bei den deutschen Sozialdemokraten, über Misstrauen gegenüber neuen politischen Ideen bis zur Unterzeichnung des Normalisierungsabkommens. Das Warschauer Abkommen von 1970 und der symbolische Kniefall von Willy Brandt leiteten ein neues Kapitel der deutsch-polnischen Beziehungen ein, vor allem aber der Beziehungen der SPD zu Polen¹.

Das erste Signal, das auf die „östliche Richtung“ der westdeutschen Politik und die Prioritäten in dieser Politik hinwies, war ein Ausschnitt aus der Rede des neu gewählten Bundeskanzlers, Willy Brandt, am 28. Oktober 1969 vor dem Bundestag. Brandt sagte damals: „Auch wenn zwei Staaten in Deutschland existieren, sind sie doch füreinander nicht Ausland; ihre Beziehungen zueinander können nur von besonderer Art sein“.² Bereits diese Erklärung, eine eigentümliche Magna Charta der Ost-Politik der SPD, verwies darauf, dass der „Wandel durch Annäherung“ vor allem auf den zweiten deutschen Staat gerichtet war, und ihr Ziel die Vereinigung des deutschen Volkes war.³ Diese Maßnahmen konnten nicht ohne Einverständnis von Moskau stattfinden, wo der Schlüssel zur Vereinigung lag – und Warschau lag auf dem Weg. Es ist Dieter Bingen zuzustimmen, dass die UdSSR der wichtigste Staat in der Ostpolitik der SPD war, aber die schwierigsten Beziehungen Westdeutschland mit Polen verbanden⁴. Diese Beziehungen konnten nicht von der prak-

1 Zur symbolischen Geste von Willy Brandt: Friedrich KIESSLING, *Täter repräsentieren. Willy Brandts Kniefall in Warschau. Überlegungen zum Zusammenhang von bundesdeutscher Außenpräsentation und der Erinnerung an den Nationalsozialismus*, in: Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945, Hrsg. von Johannes Paulmann, Köln 2005, S. 205–224; *Tätertrauma. Nationale Erinnerungen im öffentlichen Diskurs*, hrsg. von Bernhard GIESEN, Christoph SCHNEIDER, Konstanz 2004; Dieter BINGEN, *Die Deutschland- und Ostpolitik Willy Brandts im Spiegel der polnischen Publizistik 1966–1974*, in: Das Willy-Brandt-Bild in Deutschland und Polen, Hrsg. von Carsten Tessmer, Berlin 2000.

2 Bundestag, Stenographischer Bericht, Bd. 71, 28.10.1969, S. 21.

3 Diese Haltung kann somit mit dem bekannten Ausspruch des französischen Republikaners aus der zweiten Hälfte des 19. Jh., Léon Gambetta charakterisiert werden: „Toujours y penser, jamais en parler“ (Sprich nie davon, erinnere Dich immer daran).

4 Dieter BINGEN, *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949–1991*, Baden-Baden

tischen Politik der Bundesregierung gegenüber der DDR im Rahmen der Spezifik der sog. deutsch-deutschen Beziehungen getrennt werden.⁵ Sie waren aus Sicht der gesamtdeutschen Interessen vorrangig.

In den 1970er Jahren wurde die SPD zu einem wichtigen und gefragten Partner Warschaus. Es begann ein Jahrzehnt der wirtschaftlichen und kulturellen Zusammenarbeit. Dieser Teil der Ostpolitik, von 1969 bis zum Anfang der 1980er Jahre, weckt grundsätzlich keine Differenzen, weder in Polen noch in der Bundesrepublik.⁶ Allerdings war der interessanteste Zeitraum in den Beziehungen der SPD zur Volksrepublik Polen der Anfang der Achtziger Jahre, als in der Volksrepublik soziale Unruhen ausbrachen und die Sozialdemokraten als Koalitionspartei über die Form und Richtung der Außenpolitik der Bundesrepublik mitentschieden. Bis Oktober 1982 war die Politik der SPD gegenüber Polen untrennbarer Teil der Außenpolitik der Regierung Schmidt-Genscher. Dieser Zeitraum der Beziehungen der Sozialdemokraten zu Polen muss also durch das Prisma der Außenpolitik der Bundesrepublik und deren wichtigsten Akteure wahrgenommen werden: den Bundeskanzler, den Außenminister und die führenden Politik der größten mitregierenden Partei. Nachdem die SPD-FDP-Koalition zerbrochen und die Sozialdemokraten in die Opposition übergegangen waren, bildeten ihre Beziehungen zur Volksrepublik Polen und zur PVAP eine spezifische, von einigen Autoren alternativ genannte Außenpolitik, die zweite Phase der Ostpolitik.⁷

Die 1980er Jahre

Das Gesamtbild der deutsch-polnischen Beziehungen in den 1980er Jahren resultiert nicht nur aus der Zusammenarbeit der SPD-FDP-Koalition mit der Zentralregierung in Warschau und der Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei – PVAP. Es gab auch die Reaktionen der Bundesregierung und der SPD auf die Entstehung der *Solidarność* (*Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność“* – Unabhängige Selbstverwaltete Gewerks-

1998.

- 5 Nicht immer wurde das in Ost-Berlin gut aufgenommen. Die sozialdemokratische Ostpolitik wurde von Otto Winzer, dem Außenminister der DDR, „*Aggression auf Filzlätschen*“ genannt. Christoph KLESSMANN, *Die Ostpolitik der Bundesrepublik aus Sicht der DDR*, in: *Recepcja Ostpolitik w Polsce i krajach bloku komunistycznego*, Polska, ZSRR, NRD, Czechosłowacja, Węgry, Edd. Józef Fiszer – Jerzy Holzer, Warszawa 2004, S. 15–26.
- 6 Über die Ostpolitik haben viele Autoren geschrieben, hier beispielsweise: Senoo TETSUJI, *Ein Irrweg zur deutschen Einheit? Egon Bahrs Konzeptionen, die Ostpolitik und die KSZE 1963–1975*, Frankfurt am Main [u.a.] 2011; Hrsg. Alexander BEHRENS, „*Durfte Brandt knien? Der Kniefall in Warschau und der deutsch-polnische Vertrag. Eine Dokumentation der Meinungen*“, Bonn 2010; Gottfried NIEDHART, *Deeskalation durch Kommunikation. Zur Ostpolitik der Bundesrepublik Deutschland in der Ära Brandt*, in: *Deeskalation von Gewaltkonflikten seit 1945*, Hrsg. Corinna Hauswedell, Essen 2006; Helmut WAGNER, *Die „deutsche Ostpolitik“. Ihre Genese und spätere Interpretation*, Deutschland-Archiv. Zeitschrift für das vereinigte Deutschland 39, 2006, Nr. 1, S. 85–92; Erhard CZIOMER, *Historia Niemiec współczesnych 1945–2005*, Warszawa 2006; Red. J. FISZER – J. HOLZER, *Recepcja Ostpolitik*; Wolfgang SCHMIDT, *Die Wurzeln der Entspannung - Der konzeptionelle Ursprung der Ost- und Deutschlandpolitik Willy Brandts in den fünfziger Jahren*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Band 4, 2003, S. 521–563; Heinrich POTTHOFF, *Im Schatten der Mauer. Deutschlandpolitik 1961 bis 1990*, Berlin 1999; E. CZIOMER, *Determinanty i główne problemy polityki wschodniej RFN*, Warszawa 1981; Jan BARCZ, *Koncepcja wyrzeczenia się siły rządu SPD/FDP i jej rola w procesie normalizacji PRL-RFN w latach 70-tych*, Warszawa 1976; William E. GRIFFITH, *Die Ostpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, aus d. Amerikanischen übersetzt von Gisela Kramer, Stuttgart 1981.
- 7 Frank FISCHER, „*Im deutschen Interesse*“. *Die Ostpolitik der SPD von 1969 bis 1989*, Husum 2001.

chaft „Solidarität“) und die sozialen und politischen Veränderungen in der Volksrepublik Polen – VRP. Dabei hatten die Beziehungen der SPD zu Zentralregierung und Partei einen stärkeren Einfluss auf das Handeln und die Haltung der SPD als deren Kontakte zur polnischen Opposition. Bereits ab August 1980 war eine gewisse Distanz zu den Ereignissen in Polen sichtbar, die nach Meinung der SPD die bestehende politische Ordnung gefährdete, vor allem aber die Ostpolitik. Die SPD hielt sich lange zurück, offiziell zu ihnen Stellung zu nehmen. Eine zurückhaltende Erklärung des SPD-Vorstands wurde erst am 20. August 1980 veröffentlicht.⁸ Führende Parteimitglieder intervenierten mehrfach, besonders Ende des Jahres 1980, bezüglich der Aufrechterhaltung der Parteidisziplin. Parteimitglieder sollten sich mit Maßnahmen und Deklarationen zur Polen und Solidarność zurückhalten.⁹ Die Sozialdemokraten fürchteten, dass die polnischen Geheimdienste gemeinsam mit anderen sozialistischen Staaten eine Dokumentation zu Beispielen der Einmischung des Westens in polnische Angelegenheiten vorbereiteten.¹⁰ (Ähnlicher Meinung war der Deutsche Gewerkschaftsbund – DGB,) Trotzdem wollten, wie die Stasi meldete, politische Kreise in der Bundesrepublik, in diesem Fall die Sozialdemokraten, den Gewerkschaftern in Polen Hilfe leisten, aber auf eine solche Weise (StilleHilfe), die jegliche Beschuldigungen von polnischer Seite über die Einmischung in innere Angelegenheiten der Volksrepublik Polen ausschließen konnte.¹¹

Solche Ängste begleiteten die SPD praktisch die ganzen Achtziger Jahre über. Sie wurden von Politikern aus Moskau und Warschau angefacht, die selbst das minimalste Engagement für die polnische Opposition kritisierten, weil sie dies als Einmischung der Bundesrepublik in polnische Angelegenheiten ansahen. Diese Taktik war Teil der Maßnahmen, um die Solidarność zu diskreditieren. Sie sollte die These beweisen, dass die Solidarność aus dem Ausland gesteuert werden würde (die USA und die Bundesrepublik wurden als Staaten genannt, die sich stärksten reaktionär betätigten). Es wurden selbst freundschaftliche Gesten gegenüber der polnischen Opposition kritisiert, besonders nach Verhängung des Kriegszustands. Praktisch jede Maßnahme, an der Sozialdemokraten beteiligt waren, wurde von der polnischen Botschaft in Köln bemängelt. Sie hatte auch diplomatischen Protest und eine Intervention beim SPD-Vorsitzenden, Willy Brandt, zur Folge. Es wurde protestiert, selbst dann, wenn am Treffen mit der Delegation der Solidarność die Ehefrau eines SPD-Vorstandsmitglieds teilnahm (hier Beispiel aus Bremen).¹² Damit verhinderte

8 Sozialdemokraten, Service, Presse, Funk TV, Mitteilung über die Sitzung des Präsidiums der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands am 20. August 1980 in Bonn, 21. August 1980, Nr. 559/80.

9 Archiv der deutschen Sozialdemokratie (weiter AdsD), Polkehn 208, Ernst Waltemathe, MdB an Herrn Heino Berg, Bonn, 26.11.1980; AdsD Bundestagsfraktion (BTgFr), IX. Wahlperiode (Wp.), 21393, An den SPD-Parteivorstand, z.Hd. Klaus Suchanek, Bonn 3. 12. 1980;

10 Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen (weiter BStU), Ministeriums für Staatssicherheit der DDR (weiter MfS) Hauptverwaltung Aufklärung (weiter HVA) 4, Information über die Haltung führender BRD-Regierungs- und SPD-Kreise zur Entwicklung in der VR Polen, Berlin, den 23. Oktober 1980. Streng geheim!

11 Zu den sehr kontroversen und gefährlichen Maßnahmen zählte Bonn die Finanzierung der unabhängigen Gewerkschaften. Zwar lehnte der Bundesvorstand des BGB ab, die Rolle eines „Geldbriefträgers“ zu übernehmen, aber dennoch floß Geld auf Gewerkschaftskanälen, wobei halblegale Transferwege genutzt wurden.

12 Bei der Intervention der Botschaft der Volksrepublik Polen in Köln ging es um ein Treffen mit einer Delegation der Solidarność aus Danzig, die am 12. Dezember 1981 in Bremen ankam. Nach Verhängung des Kriegszustands blieben die Gewerkschafter in der Bundesrepublik und richteten das Koordinierungsbüro der Solidarność in Bremen ein. Mehr dazu siehe Małgorzata ŚWIDER, *Das Informationsbüro der Solidarność in Bremen im Spiegel von Archivmaterialien des Deutschen Gewerkschaftsbundes*, Inter Finitimos. Jahrbuch

die polnische Regierung erfolgreich SPD-Initiativen zugunsten der Solidarność. Das war umso einfacher, als dass die Parteifunktionäre selbst, hauptsächlich Herbert Wehner, Willy Brandt und Hans-Jürgen Wischniewski versuchten, die Aktivitäten der unteren Parteiebenen zu verhindern. Oder sie versuchten, darauf hinzuwirken, dass sie sich bei Projekten engagierten, die nicht unter der Flagge der SPD liefen. Maßnahmen dieser Art waren besonders im Kontext der von der SPD gewährten humanitären Hilfe für die polnische Bevölkerung oder auch in Interventionsmaßnahmen, z.B. dem Kauf von Medikamenten für Krankenhäuser und soziale Einrichtungen in Polen, usw. sichtbar.¹³

Die Kritik an der SPD im Kontext ihrer Beziehungen zur Opposition kam auch aus Kreisen der Solidarność. Die Solidarność äußerte sich nicht nur über die Zusammenarbeit und die engen Kontakte der SPD zur polnischen Regierung negativ. Sie kritisierte auch, dass ein deutliches Engagement zugunsten der Solidarność fehle, es fehlten Deklarationen und freundschaftliche Gesten. Oft wurde die kühle Haltung der SPD mit den emotionalen Auftritten von Franzosen oder auch Amerikanern verglichen.¹⁴

Ein wahrheitsgemäßes Bild der damaligen Beziehungen der SPD zu Polen ist nicht eindeutig. Es enthält Elemente des Unwillens, aber auch deutliche Unterstützung und Engagement für die Opposition. Ab dem Sommer 1980 beobachtete die SPD die Funktionäre der Solidarność, darunter vor allem Lech Wałęsa und seine Berater. Bei der Meinungsbildung halfen nicht nur befreundete Organisationen, in erster Linie Gewerkschaften und die Friedrich-Ebert-Stiftung, sondern auch die katholische Kirche. Die SPD-Führung, hier besonders Kanzler Helmut Schmidt, schätzte die Rolle, die die Kirche in Polen spielte.¹⁵

Die persönliche Bekanntschaft einiger Regierungsmitglieder, der gute Eindruck, den General Wojciech Jaruzelski auf westdeutsche Diplomaten machte, spielten zweifelslos eine positive Rolle bei der Einschätzung der Ereignisse in Polen. General Jaruzelski, der am 11. Februar 1981 zum Ministerpräsidenten der Volksrepublik Polen ernannt wurde, fand, ähnlich wie seine Regierungserklärung vom Februar 1981, Anerkennung in den Augen der Sozialdemokraten. Davon sprach bereits im Februar 1981 Koschnick in einem Interview für das ZDF¹⁶ und auf der Sitzung des Parteivorstands.¹⁷ Genscher hingegen, der Polen einen Monat später besuchte, war vom neuen Ministerpräsidenten sichtbar beein-

zur deutsch-polnischen Beziehungsgeschichte 7, 2009, S. 203–216.

- 13 Mehr über die humanitäre Hilfe der deutschen Gesellschaft für Polen: M. ŚWIDER, *Sąsiedztwo zobowiązuje. O pomocy humanitarnej społeczeństwa zachodnioniemieckiego dla społeczeństwa polskiego na początku lat osiemdziesiątych*, in: *Sąsiedztwo i pogranicze – między konfliktem a współpracą*, Bd.1, Red. Robert Łoś – Jacek Regina-Zacharski, Łódź 2012, S. 297–314; Friedhelm BOLL – Małgorzata ŚWIDER, *The FEG: Humanitarian Support without Big Publicity*, in: *Solidarity with Solidarity, Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982*, Ed. Idesbald Goddeeris, New York – Toronto – Plymouth 2010, S. 159–189; M. ŚWIDER, „*Humanitaryzm polityczny*”? *Niemiecka Federacja Związków Zawodowych (DGB) i pomoc dla Solidarności*, in: *Polityka i humanitaryzm, 1980–1989*, Red. M. Świder, Opole – Toruń 2010, S.125–152.
- 14 Gerhard BESIER, *Deutsche Sozialdemokratie und polnische Opposition (1966–1990). Ein Bericht aus den Quellen*, in: *Partner oder Kontrahenten? Deutsch-polnische Nachbarschaft im Jahrhundert der Diktaturen*, Hrsg. Mike Schmeitzner – Katarzyna Stokłosa, Berlin 2008, S. 155–178.
- 15 Mehr darüber: Rainer HERING, „*Aber ich brauche die Gebote...*”, *Helmut Schmidt, die Kirchen und die Religion*, Bremen 2012; M. ŚWIDER, *Die katholische Kirche in Polen und die SPD in den 1980er Jahren*, Bonn 2012, passim.
- 16 BPA-Nachrichtenabteilung, Rundf.-Ausw. Deutschland, ZDF/25.2.81/ 19.00/hjs – Heute.
- 17 AdsD, Schmidt 6323, Präsident des Senats, Bericht über meine Gespräche in der Volksrepublik Polen in der Zeit vom 21. 2. bis 26. 2. 1981, Bremen, 28. 2. 1981.

druckt. Vor allem schien das, was er sagte, sehr ehrlich und überzeugend. Davon, dass Jaruzelski als Mensch wahrgenommen wurde, dem es in erster Linie um das Wohl des Landes ging, war auch auf internationaler Ebene die Rede, z.B. beim Treffen Genschers mit dem italienischen Außenminister Emilio Colombo, oder bei bilateralen Gesprächen in Washington. Von einer positiven Haltung Jaruzelskis war angeblich sogar Primas Wyszyński überzeugt, wovon ein westdeutscher Diplomat sprach: „Jaruzelski ist in erster Linie Pole, ein polnischer Patriot. Das war auch die Meinung von Kardinal Wyszyński“.¹⁸

Die Einschätzungen und Meinungen der Kirche wurden insbesondere bei Umbruchsituationen berücksichtigt. Nach Verhängung des Kriegszustands, am 13. Dezember 1981, berief sich die SPD gerne auf Meinungen aus kirchlichen Kreisen in Polen und aus dem Vatikan. Die Informationsquellen wurden genutzt, um die Politiker der Volksrepublik und deren Maßnahmen einzuschätzen. Beispielsweise kam es aus Anlass des Besuchs des Primas von Polen, Józef Glemp, in Rom vom 4.-11. Februar 1982¹⁹ zu einem Treffen zwischen ihm und dem Botschafter der Bundesrepublik Deutschland in Rom, Walter Gehlhoff, bei dem die Haltung Glems angesichts der Lage in Polen besprochen wurde.²⁰ Besonders interessant für die deutsche Seite war seine Einschätzung von Jaruzelski und den Maßnahmen der polnischen Regierung unter dem Kriegszustand. Der Primas war der Meinung, der General stelle die letzte Chance dar, dass „Polen von Polen regiert werde“. Wenn Jaruzelski gestürzt werden würde, wäre mit allgemeinem Chaos zu rechnen, vielleicht einer Intervention von außen bzw. mindestens mit Regierungen, die fremden Willen umsetzen würden. Nach Glems Ansicht war es das Ziel Jaruzelskis, eine stabile Lage im Lande zu schaffen, ohne gegen zwei polnische Dogmen zu verstoßen: die Zugehörigkeit der Volksrepublik Polen zum Warschauer Pakt und die führende Rolle der Partei. Bei der Gelegenheit nahm Glemp auch Stellung zur Solidarność, die vom Westen als geschlossene und einheitliche Bewegung wahrgenommen wurde, die für die gesamte Bevölkerung repräsentativ sei. Allerdings bildeten sich in der Solidarność, und insbesondere in ihrer Führung, sehr unterschiedliche Gruppen: neben Syndikalisten gab es Opportunisten, es gab Funktionäre der PVAP, aber auch Trockisten, die vor allem gegen die UdSSR kämpfen wollten. Die Regierung war bereit, mit Wałęsa zu sprechen, der „da er seine eigenen [intellektuellen] Beschränkungen kannte,“ Gespräche ohne Teilnahme seiner Berater und der übrigen Mitglieder des Präsidiums zu führen, nicht zustimmen wollte.²¹ Die Bundesregierung und die SPD waren von der Bereitschaft der polnischen Kirchenhierarchie überzeugt, eine langfristige Zusammenarbeit mit Jaruzelski aufzunehmen und die Ereignisse vom 13. Dezember 1981 als ‚kleineres Übel‘ zu betrachten.²² Die Kirchenleitung war von seinen guten Absichten

18 Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland (weiter AAPD) 1981, Dokument (weiter Dok.) 253, Gespräch des Bundesministers Genscher mit dem italienischen Außenminister Colombo in Rom, 11. September 1981, S. 137–253.

19 Glemp sucht Rat in einer ausweglos erscheinenden Situation, FAZ, 5.02.1982; Glemp: Die polnische Kirche fordert die Rückkehr zum Dialog, FAZ, 8.02.1982; Unser Vaterland ist krank, „Die Zeit“, 12.02.1982.

20 AAPD 1982, Dok. 45, Botschafter Gehlhoff, Rom (Vatikan), an das Auswärtige Amt, 6. Februar 1982, S. 218–221.

21 AAPD 1982, Dok. 45, Ebd.

22 Wie beim Bundesnachrichtendienst (weiter BND) analysiert wurde, werden die Gewerkschaften in Polen, trotz der Beschränkungen mehr Rechte und Handlungsmöglichkeiten haben als alle anderen Gewerkschaften in den Staaten des Ostblocks. Darum kommt es, nach Einschätzung in der Bundesrepublik, ein weiteres Mal zu Druck von Seiten der Staaten des Warschauer Pakts auf Entscheidungen von Warschau, um von Jaruzelski restriktive Maßnahmen zu erzwingen. AdsD, Wehner 1699, Der Präsident des Bundesnachrichtendienstes

überzeugt. Auch die Maßnahmen Jaruzelskis im Bereich der Gewerkschaften wurden von Kirchenkreisen positiv bewertet. Für die Kirche war das entscheidende Problem die Frage der Solidarność und ihrer Haltung zum Kriegszustand. Im Episkopat wurde damit gerechnet, dass die Mehrheit der Funktionäre zum gemäßigten Kurs überwechseln würde, der von Wałęsa vertreten wurde.²³ In dieser Zeit weckte, ähnlich wie im Jahr 1981, die Tätigkeit des KOR (Komitee zur Verteidigung der Arbeiter) und einiger anderer Funktionäre der Solidarność Vorbehalte in Kirchenkreisen. Einige Bischöfe, zum Beispiel Bischof Henryk Gulbinowicz, versteckten ihren Unwillen ihnen gegenüber nicht, indem sie betonten, dass „viele von ihnen >>nicht aus polnischer Erde gewachsen sind<<“.²⁴ Die Meinung und das Verhalten des Episkopats bewirkten, dass die SPD vielfach eine milde Haltung gegenüber den Ereignissen in Polen zeigte. Gleichzeitig nahmen die Sozialdemokraten eine kritische Haltung gegenüber den Funktionären und der Bewegung Solidarność ein.²⁵

Sicherlich hatten Gesten, die SPD-Politiker machten, einen Einfluss auf die Wahrnehmung der SPD in der Öffentlichkeit der Bundesrepublik und der Volksrepublik Polen. Meistens jedoch Gesten, die sie nicht machten. Einerseits waren da die freundschaftliche Beziehungen zu Edward Gierek, dem Ersten Sekretär der PVAP in den siebziger Jahren, Treffen mit Mieczysław Rakowski und General Jaruzelski, aber auch die ungeschickte Äußerung Helmut Schmidts vom 13. Dezember 1981 über die Verhängung des Kriegszustands: „Ich bedaure, dass dies nun notwendig war“.²⁶ Andererseits bewirkte die Zurückhaltung der SPD bei den Kontakten zur Solidarność, dass die SPD als regimefreundliche Partei eingeschätzt wurde, die an einem Fortbestand des kommunistischen Systems in Polen interessiert war. Besondere Bedeutung für die Opposition in Polen erlangte die Weigerung der wichtigsten SPD-Politiker, sich mit Wałęsa zu treffen. Das betraf nicht nur Vogel, der 1984 Warschau besuchte, sondern auch den Besuch von Brandt 1985.²⁷ Beide Ereignisse fanden großen Widerhall in Oppositionskreisen.

(Dr. Klaus Kinkel) 17. März 1982 an Vorsitzenden der SPD-Fraktion im Deutschen Bundestag, Herrn Herbert Wehner, MdB, Betr.: Informationen zu Polen (vertraulich).

- 23 BStU, MfS HVA 17, Information über Einschätzungen der Lage in der VR Polen durch die Kreise der BRD-Regierung und des Vatikans, Nr. 422/82, Berlin, den 8. August 1982, Bl. 55–58.
- 24 Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (weiter AMSZ), Dep. IV, 7/86, W-1, k. 19, Chiffretelegramm aus Rom, Nr. 2281/I/973 vom 11. Februar 1982, geheim. Besonders ungern äußerte man sich damals in Kirchenkreisen über Karol Modzelewski. Beispielsweise berichtete Primas Glemp auf der Sitzung des Hauptrats der Polnischen Bischofskonferenz über den Verlauf eines Treffens zwischen ihm und einer Gruppe der Solidarność am 9. Dezember 1981. (Am Treffen nahmen von kirchlicher Seite teil: Primas Glemp, Pfarrer Orszulik und Pfarrer Piasecki. Die Solidarność vertraten: Wałęsa, Jastrzębski, Wądołowski, Modzelewski, Mazowiecki und Wielowieyski). Damals waren die Vertreter der Solidarność sehr selbstsicher, sie meinten, „die Macht liegt auf der Straße, man muss sie nur aufheben“. Bei diesen Meinungen war, gemäß dem Bericht Glemps, Modzelewski führend. Marlena KINDZIUK, *Kardynał Józef Glemp, Ostatni taki prymas*, Warszawa 2010, S. 197–198.
- 25 M. ŚWIDER, *Wałęsa i inni. Opozycja solidarnościowa w ocenach polityków zachodnioniemieckich w latach 1980–1989*, Opozycja w Europie Środkowo-Wschodniej. 1945–1989, Red. Krzysztof Łabędź – M. Świder, Kraków 2014.
- 26 M. ŚWIDER, „Ich bedaure, dass dies nun notwendig war“. *Helmut Schmidt, die SPD und der Kriegszustand in Polen*, Auskunft. Zeitschrift für Bibliothek, Archiv und Information in Norddeutschland, Juni 2011, Heft 1, S. 73–96.
- 27 M. ŚWIDER, *Die Kontakte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD) zur Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei (PZPR). Der Besuch Willy Brandts in Warschau im Dezember 1985*, Auskunft, 2013, Heft 1, S. 91–123.

Maßnahmen hingegen, die das negative SPD-Bild hätten ändern können, wurden fernab von der Presse ergriffen. Sie liefen oft unter Nutzung von diplomatischen Möglichkeiten und der internationalen Stellung der Partei. So wurden z.B. von Willy Brandt Maßnahmen zugunsten der Solidarność und der KOR-Funktionäre während des Prozesses gegen die „Elf“ eingeleitet. Die „Sache“ in der SPD leitete bereits im Mai 1983 die Korrespondenz zwischen Heinrich Böll und Brandt ein. Böll erhielt von Adam Michnik aus Polen Nachricht über die Inhaftierung von Oppositionellen – vier Mitgliedern des KOR (Adam Michnik, Jacek Kuroń, Zbigniew Romaszewski und Henryk Wujec) und sieben Mitgliedern der Solidarność.²⁸ Es ging um eine Intervention der SPD, am besten auf diplomatischen Kanälen, damit die polnische Regierung einen geheimen Prozess unterlassen würde.²⁹

Es gab auch Hilfe für die Berater der Solidarność, z.B. für Prof. Bronisław Geremek, der sich in der SPD großen Respekts erfreute, ähnlich wie Tadeusz Mazowiecki, der 1989 Ministerpräsident von Polen wurde. Es gab aber auch Unterstützung für andere Oppositionsfunktionäre.³⁰ Charakteristisch für die SPD-Unterstützung war, dass sie Personen gewährt wurde. Dies geschah unabhängig davon, ob Parteimitglieder oder Oppositionelle, die als gemäßigt in ihren Ansichten und politisch der Sozialdemokratie nahestehend angesehen wurden. In der Konsequenz dessen wurde im Jahr 1989 organisatorische und materielle Unterstützung nur einem Teil der Opposition gewährt, von dem man wusste, dass sie sozialdemokratische Ansichten hatte. Gleichzeitig distanzierte man sich von jenen Gruppen in der PVAP, die zuvor, als fortschrittlichste und mit der Sozialdemokratie sympathisierende Gruppen von der SPD unterstützt worden waren. Ein Beispiel für ein solches Verhalten, das eigentlich ein Bruch mit dem zuvor geltenden Grundsatz der Kontinuität guter Beziehungen war³¹, war das Verhältnis der SPD zu Mieczysław Rakowski in der zweiten Hälfte des Jahres 1989.³²

Ein weiteres wichtiges Element der Beziehungen der SPD zu Polen waren wirtschaftliche Fragen. Nach Meinung der Sozialdemokraten waren sie das Schlüsselement bei der Lösung des polnischen Problems in den ersten Monaten des Protestes. Das betraf den

28 AdsD, Wischniewski 989, Heinrich Böll an Willy Brandt, 5. März 1983.

29 „Er bittet [Michnik - MŚ] mich [...] alles zu tun - zunächst noch nicht öffentlich! Um das Sondergerichtsverfahren zu verhindern, auf einer öffentlichen Verhandlung zu bestehen – bittet durch mich auch Sie und die Sozialistische Internationale zu mobilisieren. [...] Die Sache ist wirklich ernst, sehr ernst. M.[ichnik] möchte, dass im Moment noch nichts öffentlich geschieht [...]. Bitte, versuchen Sie auf energisch betriebenen diplomatischen Wege die Polnische Regierung darauf aufmerksam zu machen, dass ein Geheimverfahren (Sondergericht) einen enormen Rückschlag für die polnische Publicity in der Welt bedeuten würde. Es geht auch um Michniks und seiner Mitstreiter Leben.“ AdsD, Wischniewski 989, Heinrich Böll an Willy Brandt, 5. März 1983.

30 SPD ergriff auch Maßnahmen bei der Inhaftierung von Edmund Bałuka (geb. 1933 – verst. 2015). Um eine Milderung seines Schicksals bemühten sich vier Bundestagsabgeordnete aus Köln, wofür der Sekretär für internationale Angelegenheiten des SPD-Vorstands, Hans-Eberhard Dingels, den Fraktionsvorsitzenden informierte. AdsD, Selbmann 170, Internationaler Sekretär Hans-Eberhard Dingels, Vermerk an Hans-Jochen Vogel, Betr.: Dein Gespräch mit dem polnischen Geschäftsträger Witold Sędziwy am 7. Juni 1983, Bonn 6. Juni 1983.

31 Ein Beispiel für die Kontinuität der guten Beziehungen war das Verhältnis der führenden SPD-Politiker, insbesondere hingegen von Schmidt zum ehemaligen Ersten Sekretär der PVAP, Edward Gierek (geb. 1913 – verst. 2001). Schmidt fragte vielfach nach Gierek, besuchte ihn und korrespondierte mit ihm.

32 M. ŚWIDER, 1989 – rok przełomu i relacje polsko-niemieckie. *Wsparcie SPD dla Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”*, in: 25 lat polskiej transformacji systemowej – dokonania i wyzwania, Red. Jerzy Karnaś – Łukasz Danela, Kraków 2014, S. 289–300.

Abbau sozialer Spannungen genauso wie die Verhinderung der drohenden sowjetischen Intervention³³. Ab Dezember 1980 arbeiteten die NATO-Staaten einen Handlungsplan aus, der unter anderem die Anwendung von Wirtschaftssanktionen vorsah, falls Warschauer-Pakt-Truppen militärisch in Polen eingreifen würden (Contingency Planning – Eventualfallplan).³⁴ Damit die Spannungen nicht eskalierten und disziplinierende Maßnahmen eingeleitet würden, wurde versucht, die Wirtschaft der Volksrepublik vor dem völligen Zusammenbruch zu bewahren. Die Wirtschaftshilfe wurde als Beispiel der sog. „positiven Abschreckung“ angesehen. Ab Mitte Januar 1981 hatte diese Taktik bei den Maßnahmen der sozialliberalen Regierung Priorität. Manchmal vermittelten die Sozialdemokraten bei den Kontakten von Vertretern polnischer politischer Kreise zu Banken. Ein solches Beispiel sind die Maßnahmen, die im Juni 1981 auf Initiative von Wehner ergriffen wurden, die mit Bundeskanzler Schmidt besprochen und abgestimmt wurden. Dabei kam es zu einem Treffen der polnischen Delegation mit dem Vorsitzenden der Bank für Gemeinwirtschaft, über weitere Kredite zum Kauf von Rohstoffen.³⁵ Das bedeutete konkrete Schritte nicht nur gegenüber deutschen Banken. Es gab auch Maßnahmen zugunsten Polens im Rahmen der EWG, NATO sowie bei bilateralen Treffen und Konsultationen. Dieses Engagement führte in vielen Fällen dazu, dass Polen neue Kredite und Bürgschaften gewährt wurden.³⁶ Dies fand deutliche Anerkennung in Warschauer Regierungskreisen und scharfe Kritik von der parlamentarischen Opposition in der Bundesrepublik und von der Solidarność in Polen. Die Christdemokraten beschuldigten, ähnlich wie die Solidarność, die SPD, den Kommunismus zu unterstützen. Die Opposition in Polen war dagegen, dass der Regierung Kredite eingeräumt wurden, die das kommunistische System in der Volksrepublik Polen „künstlich am Leben hielten“.³⁷

Wenig schmeichelhaft äußerte man sich über die Wirtschaftsmaßnahmen der SPD und der sozialliberalen Regierung, insbesondere, nachdem der Kriegszustand in Polen verhängt wurde. Die Zurückhaltung bei Deklarationen bezüglich der Verhängung von Wirtschaftssanktionen, aber auch die Entscheidung, die Finanz- und Exportverbindlichkeiten gegenüber der UdSSR und Polen in Kraft zu lassen, wurden nicht nur von den USA und der Weltöffentlichkeit, sondern auch von der Opposition in der Bundesrepublik, der polnischen Regierung und der Solidarność kritisiert.³⁸ Selbstverständlich interpretierte jede der beteiligten Parteien die Entscheidungen der sozialliberalen Regierung und SPD auf ihre eigene Weise.

– Die USA und die westliche Öffentlichkeit hielten die Haltung Deutschland für

33 Vgl. Patrizia HEY, *Die sowjetische Polenpolitik Anfang der 1980er Jahre und die Verhängung des Kriegsrechts in der Volksrepublik Polen. Tatsächliche sowjetische Bedrohung oder erfolgreicher Bluff?* Berlin 2010.

34 AAPD 1980, Dok. 367, Aufzeichnung des Ministerialdirektors Fischer, S. 1899–1904.

35 AMSZ, Dep. IV 46/83, w-3, Chiffretelegramm 3349/II vom 28. Juni 1981.

36 AAPD 1981, Dok. 229, Aufzeichnung des Ministerialdirektors Fischer, 10. August 1981, S. 1216–1218; AAPD 1981, Dok. 290, Gespräch des Bundeskanzlers Schmidt mit Staatspräsident Mitterand in Lache, 8. Oktober 1981, S. 1553–1565.

37 Eine solche Formulierung verwendete Zbigniew Bujak, Vorsitzender der NSZZ Solidarność, Region Mazowsze, der während seines offiziellen Besuchs in der Bundesrepublik im September 1981 Gespräche mit Vertretern von westdeutschen Banken führte.

38 Zu Reaktion der USA auf die Haltung des Bundeskanzlers angesichts der Ereignisse in Polen siehe: AAPD 1982, Dok. 2, Gespräch Bundeskanzlers Schmidt mit dem amerikanischen Vizepräsidenten Bush in Washington, 5. Januar 1982, S. 6–9. Helmut SCHMIDT, *Menschen und Mächte*, Berlin 1987, S. 310.

zu milde und zu wohlwollend gegenüber der UdSSR. Es hieß, sie sei den Ansichten des Vatikans näher als Washingtons.

– Jaruzelski und seine Genossen hingegen sahen in den Deklarationen und Maßnahmen der Schmidt-Genscher-Regierung, dass diese sich zu sehr dem amerikanischen Diktat beugten.

– Die Opposition in Polen dagegen kritisierte die Maßnahmen und die „kühle Haltung“ Bonns, indem sie sie in Kontrast zu den emotionalen Auftritten in den USA oder auch in Frankreich setzten.³⁹

Basierend auf den weltweiten Protesten gegen den Kriegszustand, den gegenüber der Volksrepublik und der UdSSR verhängten Sanktionen, aber auch der Kritik an der Jaruzelski-Regierung kamen in Warschau alte Ängste aus dem Kalten Krieg wieder hoch. Das hatte zur Folge, dass in Kreisen der Diplomatie und der Regierung die westdeutschen Maßnahmen sehr kritisch bewertet wurden. Oftmals wurden dabei ihr Sinn und ihre Aussage völlig entstellt. Ihnen zufolge waren die humanitäre Hilfe und die Unterstützung für die Solidarność zweckgerichtet, um nicht nur die negative Bewertung der Deutschen zu verändern. Vor allem aber, wie es im Jargon des Kalten Kriegs formuliert wurde, „um die polnische Wachsamkeit zu mindern“. Die Verschuldung der Volksrepublik bei westdeutschen Banken wurde als Vorsatz der Bundesrepublik interpretiert, Polen „in die deutsche Finanzfalle tappen zu lassen“ und wirtschaftlich-finanziell von der Bundesrepublik abhängig zu machen. Die wachsenden Verbindlichkeiten gegenüber deutschen Banken nannte man „ein günstiges Mittel, um politischen Druck auf unser Land auszuüben“.⁴⁰

Die Haltung der SPD überzeugte und befriedigte praktisch keine der Parteien. Die Politik, die die SPD betrieb, rief nicht nur internationale Kritik hervor. Sie traf oftmals auch auf Unverständnis unter den eigenen Mitgliedern. Das distanzierte Verhältnis zu Polen wurde in den Reihen der Partei kritisiert und trug dazu bei, dass sich die Spaltung in der SPD vertiefte. Eine aktive Politik, die die Ost-West-Beziehungen gestaltete, der Wille, die Rolle eines „Vermittlers“, „Transmissionsriemens“ bzw. „Dolmetschers“ in den Beziehungen zwischen Moskau und Washington zu spielen⁴¹, vor allem aber, die Position des wichtigsten europäischen Partners für die USA genauso wie für die UdSSR einzunehmen, reichte nicht aus, um den Zerfall der Koalition und den Verlust der Macht zu verhindern. Hier waren für das Bestehen der Koalition der Haushalt und Wirtschaftsfragen wichtiger.

Die steigende internationale Bedeutung, das Engagement der SPD in den Beziehungen zur DDR, aber vor allem, dass die Bundesrepublik in den Rang eines ‚glaubwürdigen‘ und wichtigen Partners der USA und der UdSSR aufgerückt war, wurde im polnischen Außenministerium analysiert. Die polnische Diplomatie nahm einerseits eine solche ‚Wertschätzung‘ Deutschlands ungern hin, insbesondere dessen hervorgehobene Position in den Gesprächen der beiden Großmächte. Andererseits wandte man sich vielfach an sie, mit der Bitte, zu helfen und in den internationalen Beziehungen zu vermitteln. Gern bezog man sich auf die Position der SPD auf internationaler Ebene und in der Sozialistischen Internationale, aber auch auf deren gute Beziehungen zur französischen und italienischen Regierung. Grundlegende Ängste bezüglich der Grenzfragen und einer eventuellen Wiedervere-

39 G. BESIER, *Deutsche Sozialdemokratie*, S. 155–178.

40 AMSZ, dep. IV, 7/86, w-3, Stan i perspektywy stosunków PRL-RFN w kontekście realizacji założeń polityki zagranicznej państwa. Zał. Do pisma D. IV RFN-0-22-4-82, Bl. 39–56.

41 Stefan CREUZBERGER, *Westintegration und neue Ostpolitik. Die Außenpolitik der Bonner Republik*, Berlin – Brandenburg 2009, S. 128.

inigung blieben jedoch bestehen. Man fürchtete, dass die Position der Bundesrepublik soweit stärker werden würde, dass Deutschland eigenständig über sich entscheiden könnte. Das würde eine Gefährdung für die Existenz des polnischen Staats und Volks darstellen. Im polnischen Außenministerium schätzte man, dass die SPD Polen als Mittel zu ihrer Deutschlandpolitik instrumentalisieren würde. Die Normalisierung der deutsch-polnischen Beziehungen war kein eigenständiger Wert, sondern Teil einer größeren Strategie, deren Ziele unverändert blieben. Man glaubte, dass die SPD ihre guten Beziehungen zur UdSSR ausnutzen wollte, um die „Infrastruktur der innerdeutschen Bande“ zu stärken, und ihnen dauerhaften Charakter zu verleihen, der von den Ost-West-Spannungen unabhängig wäre.

Infolge der sozialen Spannungen, wirtschaftlichen Schwierigkeiten und insbesondere nach Verhängung des Kriegszustands im Dezember 1981 schwanden die Bedeutung und die Position der Volksrepublik auf internationaler Ebene. Das betraf sowohl die Beziehungen zu den westlichen Staaten als auch zu den Staaten des Ostblocks. Diese Situation führte dazu, dass manches Mal radikale Konzeptionen entstanden, die an längst vergangene Zeiten erinnerten.⁴² Zum Beispiel kamen im polnischen Außenministerium Ängste auf, dass die Stellung Polens als zweiter Partner nach der UdSSR in den Ost-West-Beziehungen von der DDR eingenommen werden würde. Und dass die DDR gemeinsam mit der Bundesrepublik eine eigene Politik entwickeln würde, die auf die Wiedervereinigung abzielen würde. Darum war es, im Hinblick auf die geopolitischen Realverhältnisse, die wichtigste Aufgabe der polnischen Diplomatie und Politik, die Teilung Deutschlands aufrechtzuerhalten und es wirtschaftlich an Polen und den RGW zu binden.⁴³ Diese Ansichten erinnerten an Überlegungen der 1960er Jahre. Es fehlte auch nicht an radikaleren Meinungen. In einer Ausarbeitung von Mai 1982 findet sich sogar die Behauptung, dass für Polen der Sieg im Zweiten Weltkrieg nicht auf den 9. Mai 1945 datiert werden sollte. Stattdessen auf den 7. Oktober 1949, also mit der Gründung der DDR. Die Teilung Deutschland war für Polen lebenswichtig.⁴⁴

In den 1980er Jahren änderte sich die Wahrnehmung Deutschlands und der Deutschen durch die Öffentlichkeit in Polen, insbesondere durch die junge Generation. Sie sah in der Bundesrepublik keine Gefahr mehr. Das war nicht nur der Effekt von Generationenwechsel und fehlenden Kriegserfahrungen, sondern auch der Normalisierungspolitik, die in den 1970er Jahren eingeleitet wurde. Kontakte zwischen den Bürgern, Kulturaustausch, Städtepartnerschaften trugen dazu bei, dass die schlechte Meinung über die Bundesrepublik abgemildert wurde.⁴⁵ Ein wichtiges Element der Meinungsbildung über die Deutschen war die humanitäre Hilfe, die die deutsche Bevölkerung geleistet hatte. Auch das Vorhandensein einer sog. deutschen Lobby, zu der in der Analyse des Außenministeriums einige Journalisten, Kulturschaffende und sogar Politiker gezählt wurden (z.B. Mieczysław Rakowski und Ryszard Wojna), begünstigte, dass sich das Image von Deutschland veränderte. In die-

42 Dieter BINGEN, *Kontinuität und Wandel. Die Bonner Polenpolitik von den Anfangsjahren bis zum Freundschaftsvertrag von 1991*, in: *Erlebte Nachbarschaft. Aspekte der deutsch-polnischen Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Hrsg. Jan-Pieter Barbian – Marek Zybur, Wiesbaden 1999, S. 35–56.

43 Red. Jerzy HOLZER – Józef FISZER, *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970–1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, Warszawa 1998, S. 137–155.

44 AMSZ, dep. IV, 7/86, w-3, Stan i perspektywy stosunków PRL-RFN w kontekście realizacji założeń polityki zagranicznej państwa. Zał. Do pisma D. IV RFN-0-22-4-82, Bl. 39–56.

45 Johannes GROTZKY, *Fremde Nachbarn, Der Osten und Südosten Europas Ende des 20. Jahrhunderts*, 2. Aufl., Norderstedt 2012, S. 177 ff.

ser Zeit brach auch antisowjetische Stimmung aus und wurde offen artikuliert. Das bewirkte, dass das Hauptargument für die politische und militärische Annäherung an die UdSSR (die deutsche Gefahr) an Bedeutung verlor. In dieser Situation lässt sich leicht erklären, warum der Austausch von Kindern und Jugendlichen oder auch Städtepartnerschaften, die zu informellen und nicht institutionalisierten deutsch-polnischen Kontakten führen konnten, auf so viele Hindernisse stießen. Aber auch, warum die Regierung der Volksrepublik die individuelle humanitäre Hilfe, die aus der Bundesrepublik strömte, so ungern sah.

Nachdem die SPD in die Opposition gewechselt hatte, wurden die Beziehungen der polnischen Regierung zur SPD nicht eingestellt, aber veränderten sich in gewisser Weise. Die Kontakte wurden auf die Parteiebene und die Zusammenarbeit der SPD-Bundestagsfraktion und die PVAP-Fraktion im Sejm verlegt.⁴⁶ In Polen schätzte man sowohl die Bedeutung dieser Partei auf internationaler Ebene als auch deren Möglichkeit, die Innenpolitik der Bundesrepublik zu beeinflussen. Man wollte also die politischen Kontakte zur SPD ausnutzen, um Druck auf die christdemokratisch-liberale Regierung auszuüben, indem die Abweichung der Haltung der parlamentarischen Opposition betont wurde und auf diese Weise die Position Warschaus gestärkt wurde. Man sah auch den Bedarf, korrekte Beziehungen zur SPD aufrechtzuerhalten. Es wurde langfristig gedacht und geplant. Im Hinblick auf personelle Veränderungen wollte man die Kontakte zu denjenigen Parteimitgliedern ausbauen, die die Chance hatten, falls die SPD wieder an die Macht käme, wichtige Parteifunktionen oder Funktionen in der Regierung zu übernehmen.

Die gegenseitigen Beziehungen zu instrumentalisieren, war nicht nur eine Domäne Warschaus. Auch die SPD war daran interessiert, die Kontakte zum Ostblock aufrechtzuerhalten und weiterzuentwickeln, um Wähler leichter zurückzugewinnen. Im Jahr 1983 wurden, während an der zukünftigen SPD-Strategie gearbeitet wurde, die Fragen ausgeklammert, die der Partei helfen konnten, wieder an die Macht zu kommen. Dazu gehörten Fragen der Außenpolitik und der Friedenspolitik. Diese wollte man hervorheben und zusätzlich auf die Ost-West-Beziehungen aufmerksam machen.⁴⁷ Man ging davon aus, dass diese Thematik nicht nur eindeutig mit der SPD identifiziert werden würde, sondern auch Anerkennung unter den Wählern finden würde. Diese Entscheidungen bildeten die Grundlage für die Beziehungen der SPD zur PVAP und die gemeinsamen Initiativen für die nächsten Jahre. Aufgrund dieser Maßnahmen der SPD und ihrer internationalen Aktivitäten wurde sie beschuldigt, eine Nebenaußenpolitik zu betreiben.⁴⁸

Die Beziehungen der SPD zu Polen waren schwierig. Mit Sicherheit kann man in Verbindung mit ihnen nicht von einer gleichberechtigten Partnerschaft sprechen. Diese Beziehungen waren Ausdruck einer Partnerschaft auf dem Grundsatz gegenseitiger Kontakte und Vorteile. Sie mussten zeitweise sich widersprechende Interessen miteinander vereinen:

46 Der Fraktionsvorsitzende der PVAP im Sejm, Kazimierz Barcikowski, machte vom 24. – 28. Oktober 1983 den ersten offiziellen Besuch seit Verhängung des Kriegsrechts in Bonn, auf Einladung der SPD-Bundestagsfraktion. Informationen der Sozialdemokratischen Bundestagsfraktion, 21. Oktober 1983, SPD-Fraktion erwartet polnische Delegation.

47 AdsD, Willy-Brand-Archiv, Verbindungen mit Mitgliedern des Präsidiums 51, Egon Bahr am 28. März 1983 an Willy Brandt, Helmut Schmidt, Johannes Rau, H-J Vogel; AdsD, Vogel 01352, Sicherheitspolitik, Bündnispolitik, Friedensbewegung. Eine Untersuchung zur aktuellen politischen Stimmungslage im Spätherbst 1983. Im Auftrag der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn – München, Oktober 1983.

48 F. FISCHER, *Im deutschen Interesse*, S. 12 ff.

einerseits der echte Wille zur Normalisierung der Ost-West-Beziehungen, andererseits Argwohn und Vorurteile, die aus der Vergangenheit resultierten.

– Für die Sozialdemokraten war Polen ein Element der Beziehungen zu Moskau, deren Hauptziel es war, die deutsch-deutschen Beziehungen auszubauen. Zu diesem Zweck war die SPD bereit, eine Realpolitik zu führen, die voraussetzte, diejenigen politischen Kräfte zu unterstützen und zu ihnen Kontakt zu halten, die die größte Chance bot, die sozialdemokratischen Ziele zu realisieren. In der Praxis der 1980er Jahre bedeutete dies, reformerische Gruppen aus Regierungskreisen offen zu unterstützen und der gemäßigten Opposition leise zu helfen. Mit ihnen verband man die Hoffnung auf dauerhafte Veränderungen in Polen, die auf dem Wege evolutionärer und keiner revolutionären Veränderungen eintreten.

– Für Polen weckten die positiven Beziehungen zur SPD nicht nur die Hoffnung auf eine endgültige Regelung der Frage der polnischen Westgrenze, sondern auch auf Finanzhilfe oder eine gewisse Kontrolle über die Maßnahmen der Bundesrepublik auf eine Wiedervereinigung Deutschlands hin. Nicht ohne Belang war die Wertschätzung der Bedeutung und Position Polens als Partner in den Ost-West-Beziehungen.

Die bilateralen Kontakte wurden nicht nur durch die Irrungen und Wirrungen der laufenden Außen- und Innenpolitik erschwert, sondern wurden auch durch den Ballast der Kriegserlebnisse belastet. In Polen war das der Grund für eine besondere Sensibilisierung in bezug auf deutsche Fragen.

Fazit

Jede der Parteien war sich bewusst, dass ihre bilateralen Kontakte übergeordneten Zielen untergeordnet waren. Für Polen war dies die Sicherung der Westgrenze und für die SPD die deutsche Wiedervereinigung. In jenen Zeiten und in jenem geopolitischen System waren das Ziele, die unvereinbar waren. Erst im Jahr 1990, nach den politischen Veränderungen im Ostblock, kam es zur Wiedervereinigung Deutschlands und der endgültigen Regelung der Frage der polnischen Westgrenze. Mit Sicherheit haben auch die Beziehungen der SPD zur Volksrepublik Polen dazu beigetragen, dieses Ziel zu erreichen. Auch wenn SPD und ihre Politiker einige wesentliche Fehler in den Beziehungen zu Polen in den 1980er Jahren machten, die am besten aus der Perspektive des Erfolgs der Jahre 1989-1990 zu sehen sind. Vor allem die SPD, die sich in polnischen Fragen besser auskannte und mehr Kontakte hatte, als die Christdemokraten, unterschätzte, sowohl Anfang der 1980er Jahre als auch in deren zweiten Hälfte die wachsende Bedeutung und Rolle der politischen Opposition in Polen und nahm sie nicht rechtzeitig und angemessen wahr. Höchstwahrscheinlich waren persönliche Animositäten gegenüber der polnischen Opposition und deren führenden Vertretern von Bedeutung. Nicht ohne Bedeutung waren Meinungen, die aus polnischen Kirchenkreisen übermittelt wurden, die ununterbrochen gute Beziehungen zur SPD pflegten, und die für viele Oppositionsgruppierungen in Polen wenig schmeichelhaft waren. Vielleicht fehlte es in der SPD an einem Pluralismus beim Blick auf die polnische Frage. Ein Hindernis kann die Überzeugung der Sozialdemokraten von einer einheitlichen Berichterstattung und Wahrnehmung der Ereignisse in Polen gewesen sein. Die Sozialdemokraten hörten nur wenigen zu, in der Überzeugung, dass sie alle hören. Das betraf insbesondere Fragen der Opposition.

Die Sozialdemokraten, die auf der von ihnen betriebenen Ostpolitik basierten, kannten sich im Osten sehr gut aus. Das würdigte die konservativ-liberale Koalition mehrfach, insbesondere Bundeskanzler Kohl, indem er um Konsultation bat. Viele einzelne Schritt-

te der Bundesregierung gegenüber der UdSSR, Polen und der DDR basierten höchstwahrscheinlich auf persönlichen Konsultationen des Bundeskanzlers mit Bahr, die von den offiziellen schaftlichen Kontroversen und Polemiken unabhängig waren. Trotzdem würdigten die Sozialdemokraten nicht vollständig das, was sowohl in Moskau als auch in Warschau passiert. Das, was sie in der zweiten Hälfte der 1980er Jahre bemerkten, vor allem mit der Außenpolitik Gorbatschows verbunden. Ihnen wurde geglaubt und eine Erfolgchance gegeben, unter der Bedingung, dass Gorbatschow an der Macht blieb. In der Praxis bedeutete das, dass die Sozialdemokraten alles taten, um die Position der Kräfte in Polen und der UdSSR zu stärken, die eine Weiterentwicklung der Perestroika und der Reformen von oben ermöglichten. Dieser Konzeption schlossen sich weder die Solidarność noch Wałęsa an. In diesem Kontext nahmen die Sozialdemokraten die Möglichkeit, die die Perestroika der Opposition gab, nicht vollständig wahr.

Ein zweiter, grundsätzlicher Fehler der SPD, der im Kontext ihrer Beziehungen zu Polen und zur Opposition in der Volksrepublik gemacht wurde, insbesondere in der zweiten Hälfte der 1980er Jahre, war der langsame Rückzug von ihren Kontakten nach Warschau. Für die Parteileitung fanden sowohl die inneren als auch die internationale Bedingungen, darunter auch die Veränderungen in der SPD-Führung ab 1987 keine reale Umsetzung auf die breit verstandenen deutsch-polnischen Beziehungen. Man könnte sogar versucht sein, festzustellen, dass die SPD freiwillig einen Großteil der deutsch-polnischen Beziehungen in die Hände der konservativ-liberalen Regierung und der mit ihnen verbundenen Stiftungen abgegeben hat. Die Gründe dafür sind nicht nur darin zu suchen, dass die Partei ihre Regierungsposition verloren hatte und in die Opposition gegangen war, sondern auch in dem Mangel an jungen und dynamischen Politikern (Kategorie der sog. Brandt-Enkel), die, da sie nicht durch Kontakte zu den Kommunisten belastet waren, die in der Lage gewesen wären, die Beziehungen der SPD zur Opposition in der Volksrepublik Polen zu führen. Der in diesem Kontext „vielversprechende“ Johannes Rau zeigte vielleicht damals zu wenig Engagement in polnischen Fragen. Das ist verständlich, da er sich der Arbeit in der Landesregierung von Nordrhein-Westfalen widmete (und den dort erzielten Erfolgen), und aufgrund der Enttäuschung über die Wahlniederlage 1987. Das betraf auch die neue politische Troika der SPD: Gerhard Schröder, der höchstwahrscheinlich damals die deutsch-polnischen Beziehungen noch nicht „fühlte“, wovon die bescheidene Analyse zeigt, die nach der Rückkehr von einem Besuch in Warschau im April 1988 erstellt wurde. Ähnlich wie Rudolf Scharping. Der Dritte aus der Troika der jungen Politiker hingegen, Oskar Lafontaine, Ministerpräsident des Saarlands, tat alles, um die Beziehungen zur DDR nicht kaputt zu machen. Seine Ostpolitik, die auch im Besuch Honeckers in diesem Bundesland zum Ausdruck kann, war der Grund für diplomatische Verstimmungen auf der Linie SPD-Volksrepublik Polen. Angesichts dessen war Lafontaine damals kein Politiker, der in Warschau mit offenen Armen aufgenommen worden wäre, weder in Parteikreisen noch in oppositionellen Kreisen.

Höchstwahrscheinlich der schlimmste Fehler, den die SPD in den 1980er Jahren in den Beziehungen zu Polen begangen hat, waren die internen Beschränkungen und die Selbstzensur, die sich die Sozialdemokraten selbst auferlegten. Wenn man damals die Partei beobachtete, konnte man den Eindruck gewinnen, dass ihr größter Feind interne Widersprüche, Ängste und Beschränkungen waren. Aus Angst, von der Öffentlichkeit beschuldigt zu werden, „Kumpelbeziehungen zu den Kommunisten“ zu pflegen und „demokratische Ideale zu verraten“ (der Begriff Kreml-Fraktion im Wahlkampf von 1980 und 1983), versuchten sie, zu orthodoxen kommunistischen Gruppen auf Distanz zu bleiben und ve-

reinzelte fortschrittliche Gruppierungen in PVAP und Reform-Politiker zu unterstützen. Andererseits wurden, um sich nicht dem Vorwurf auszusetzen, staatsfeindliche Opposition zu fördern, Maßnahmen beschränkt, die irgendeinen Zusammenhang damit hatten. Die von der SPD geführte Politik, die den Eindruck machte, dass die SPD zwischen allen Stühlen gegessen hatte, bewirkte, dass die Politik der SPD in Polen oft schlecht verstanden und falsch interpretiert wurde.

Viele Ursachen hatten Einfluss auf die Form der politischen Beziehungen der SPD zur Volksrepublik Polen in den 1980er Jahren. Ihre Form wurde einerseits von den logischen und vorhersehbaren Verhaltensweisen ihrer führenden Politiker geprägt, die aus dem Maßnahmenprogramm resultierten. Andererseits auch von weniger logischen Verhaltensweisen, die aus der individuellen Wahrnehmung der Ereignisse resultierten, die oft von subjektiven, aus Emotionen resultierenden Elementen bestimmt wurden. Wenn man den Wissensstand zur Lage in Polen, die weltweit herrschenden Stimmungen, die Entschiedenheit mancher gesellschaftlicher und politischer Kräfte in der Volksrepublik Polen sowie die polnische Ängste in Verbindung mit Deutschland betrachtet, deren Ursachen auf den Zweiten Weltkrieg zurückgingen, wie war die reale und verantwortungsvolle Alternative für die SPD-Politik? Ich meine, dass die ausgewogene Politik des Westens (die emotionalen Franzosen und Amerikaner, die raffinierten, vorhersehbaren und selbstbeschränkten Sozialdemokraten) einer der wesentlichsten Faktoren dafür waren, dass die demokratischen Veränderungen, die Anfang der 1980er Jahre in Polen gefordert wurden, die Chance hatten, zu gewinnen und zu politischen Veränderungen und zum Zerfall des Ostblocks zu führen, und im Endeffekt auch zur Überwindung der deutschen Teilung als letztes Relikt des Kalten Kriegs, und im Grund zum politischen Sieg der SPD und ihrer Ostpolitik.

Složité partnerství: SPD a Polsko v 80. letech 20. století (Shrnutí)

Vztahy mezi německou sociální demokracií a Polskem měly v 80. letech dvacátého století mnohorozměrný charakter. Týkaly se jak polsko-německých vztahů udržovaných vládou SPD-FDP v rámci *neue Ostpolitik*, tak mezinárodních vztahů této strany. Partneri na polské straně byli vláda, odbory a také – od léta roku 1980 – Solidarita, která představovala odbory a sociální hnutí spojené s opozicí.

Německo-polské vztahy byly určovány obavami z obvinění FRG ze zasahování do vnitřních záležitostí nezávislého státu. Německá strana zaujala postoj udržování oficiálního odstupu a zákulisních kontaktů se Solidaritou a opozicí, jakož i poskytování ekonomické podpory Polské lidové republice, která měla – podle předpokladu – vést ke zlepšení situace polského národa. I když v tomto ohledu nemohla tato rozsáhlá pomoc znamenat změnu situace v Polsku během stanného práva.

Po svém přechodu do opozice v říjnu 1982 udržovala SPD vztahy s vládou Polské lidové republiky a zároveň i kontakty s opozicí. Tímto způsobem se mohla i nadále angažovat ve vztazích mezi Západem a Východem a rozvíjet takzvanou *Nebenaussenpolitik*. Ve druhé polovině 80. let intenzita těchto kontaktů výrazně poklesla. Dokonce lze říci, že se strana dobrovolně vzdala podstatné části svého vlivu ve prospěch křesťanských demokratů, kteří tehdy tvořili vládu v RFG. Tato skutečnost měla rozhodující vliv na způsob vnímání sociálních demokratů vládními a opozičními kruhy v Polsku.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

**Karol Daniel KADŁUBIEC, *Opowiadania Anna Chybidziurowa. Bystřice nad Olší: Ducatus Teschinensis, 2017, 544 s.*
ISBN 978-80-906986-0-4**

Polský etnograf, polonista, bohemista, historik a známý vědec zabývající se folklorem, jazykem a kulturou Těšínského Slezska, Karol Daniel Kadłubiec, vydal v roce 2017 monumentální folkloristickou publikaci, v níž se věnoval jednomu lidovému vyprávění, a sice Anně Chybidziurově z Bukovce. Autor shromáždil úctyhodný repertoár čítající 349 textů sepsaných z magnetonových nahrávek, které Kadłubiec sbíral osm let, což se rovnalo kolem 40 setkání s Annou Chybidziurovou, jež probíhala od února 1969 do ledna 1978.

V úvodu knihy se Kadłubiec zamýšlí nad počátky svého poznávání folkloru Těšínského Slezska, činí tak velmi srozumitelným a přehledným, dle mého soudu však značně stručným, způsobem, čtenáři mohou mimo jiné odhalit, co vedlo autora k zaměření se na vyprávění Anny Chybidziurové. V úvodu také oceňují, že autor přehledně představuje hlavní témata jednotlivých vyprávění lidové vypravěčky.

Autor přehledně rozdělil knihu na dvě klíčové části, v první z nich, kterou je možné charakterizovat jako teoretickou, se snoubí problematika historická, literární, jazyková a kulturní. Jako pozitivní se jeví stručné historické pojednání o Bukovci, do něhož je pak automaticky a nenásilně vložena postava Anny Chybidziurové, přičemž se autor neomezuje pouze na suchý popis podstatných momentů ze života lidové vypravěčky, ale i na každodenní a sváteční život v souladu s rytmem ročních období, a to nejen samotné Anny, ale i nejbližší rodiny, vesnice, celého regionu Jablunkovska a vzdálenějšího okolí. Vzhledem k rozsáhlosti celé knihy se mi však zdá tato část opět až příliš stručná, samozřejmě nebylo hlavním autorovým motivem zabývat se historií Bukovce, Jablunkovska či jednoho člověka, ale i tak by této výjimečné knize slušela hlubší historická analýza dobového pozadí, v němž jednotlivá vyprávění vznikala, stejně jako i historie vzniku některých příběhů, jejich původ, tradování v jednotlivých obdobích atp. Kadłubiec velmi obratně odděluje povídky na takové, jejichž náměty se opakují v celoevropském či regionálním měřítku, a na ty, které byly ryze původní a ukazují tak na individualitu tvůrce, přičemž na ně klade větší důraz, pozitivem tak je, že postupně ukazuje, v čem je repertoár Chybidziurové specifický, což je pádně vloženo do všeobecných úvah o jednotlivých žánrech lidové prózy i do kontextu české, polské a slovenské lidové prózy. Kladně hodnotím i to, že se autor zabývá samotnými posluchači vypravěčky, přičemž opět líčí i různá prostředí, v nichž k vyprávění docházelo.

V další části této teoretické stati se tvůrce publikace zaměřuje na definici folkloru, činí tak velmi srozumitelně, Kadłubiec při této charakteristice nepoužívá žádné problematické termíny, což kladně ohodnotí zejména laičtí čtenáři. Následná část zabývající se gramatickými a literárními prostředky užívanými ve vyprávění vybrané lidové vypravěčky pak sice obsahuje vyšší počet odborných názvů, jsou to však termíny základní, používané již například na středních školách, čtenář nezabývající se touto problematikou na vědecké úrovni by tak neměl mít problém s pochopením představovaného. Kadłubiec navíc u každé řešené gramatické otázky uvádí hned několik konkrétních příkladů s čísly odkazujícími na samotné povídky, což má pozitivní vliv na čtenářovu orientaci v celé jazykovědné problematice. Na závěr této teoretické části se autor poměrně důkladně zabývá nejvýznamnějšími

vlastnostmi jablunkovského nářečí, jež je jedním z variant slezského dialektu, který při svém vyprávění používala i Chybidziurová.

Kadłubiec v této teoretické části své rozsáhlé knihy dostal svému původnímu záměru, a sice vytvořit populárně-vědeckou publikaci, která bude srozumitelná především laikům, a to obzvláště tím, že se nepouští do podrobných a složitých teoretických úvah, zabírá se naopak základními záležitostmi, které popisuje v některých případech možná až příliš stroze, avšak dostatečně výstižně, srozumitelně a fundovaně. Pochvalu zasluhuje ještě skutečnost, že celá část s teoretickým charakterem je napsána dvojjazyčně, tedy v českém a polském jazyce.

Následující druhá kapitola je ryze empirická, přináší totiž všech původních 349 povídek lidové vypravěčky Anny Chybidziurové v původním slezském nářečí. V tomto případě oceňuji vysokou přehlednost, texty jsou totiž uspořádány v takovém pořadí, jak byly Chybidziurovou vyprávěny, přičemž je každé vyprávění očíslováno a opatřeno přesným datem, kdy došlo k nahrání na magnetofonové pásky. Publikace je doplněna o několik černobílých fotografií, vedle samotné vypravěčky nebo jejích blízkých čtenář uvidí i lidovou architekturu nebo oděv, což nejen z estetického hlediska vhodně doplňuje celou regionálně orientovanou knihu. Velmi kladně pak hodnotím v závěru nacházející se slovník nářečně – polsko – český, který přináší nejpoužívanější slova a zohledňuje jejich aktuální význam, díky tomu se tak v knize mohou lépe zorientovat i čtenáři nepocházející přímo z Jablunkovska. Velmi vysoko je nutné ohodnotit i skutečnost, že kniha je opatřena kompaktním diskem skvěle doplňujícím obraz lidové vypravěčky Chybidziurové, kterou je možné díky tomu autenticky slyšet.

Dílo je svým specifickým obsahem významné nejen pro milovníky samotného jablunkovského regionu, etnografy, jazykovědce či historiky, ale taktéž pro čtenáře mající v oblibě příběhy pohádkové, místní historické či pověrečné povídky, legendy, pověsti nebo skutečné historky ze všedního života lidí. Unikátní rozměr představeného díla je skutečným těšínským kulturním dědictvím, ojedinělá je celá koncepce, kdy celá folklorně-historická práce je věnována jedinému regionálnímu autorovi. Kniha je přínosná i tím, že se nevyčerpává na pouhý přepis vyprávění vybraného lidového tvůrce, ale přináší rovněž kontext historicko-kulturní s bližším představením příslušného nářečí. Nutno rovněž zdůraznit a pozitivně posoudit i fakt, že shromáždění kompletního vypravěčského repertoáru vyžadovalo dlouhotrvající výzkum trvající téměř devět let. Předností publikace je prezentace jedinečné tvůrčí specifčnosti Anny Chybidziurové i historicko-kulturního pozadí, do kterého je zasazena, přičemž se široké veřejnosti otevírá nejen jablunkovský region se svými zvláštnostmi, ale rovněž tradiční kultura Těšínského Slezska.

Lukáš Turoň

**Karol Daniel KADŁUBIEC, *Śpiwo Anna Chybidziurowa a její sómsiedzi*. Bystrzyce nad Olší: Ducatus Teschinensis, 2018, 687 s.
ISBN 978-80-906986-1-1**

V roce 2018 vydané dílo úctyhodného rozsahu mapuje nehmotné kulturní dědictví jižní části Těšínska – Jablunkovska – profesorem Karolem Danielem Kadłubcem. Publikace navazuje na v roce 2017 zveřejněnou knihu s názvem *Opowiadania Anna Chybidziurowa* od téhož autora. Dílo přináší rozsáhlý písňový repertoár jablunkovského regionu, jenž se opírá o písně 61 lidových zpěváků z Bukovce, Písku, Mostů u Jablunkova, Horní Lomné, Dolní Lomné, Bocanovic, Hřčavy, Milíkova, Košarisk, Hrádku, Nýdku, Návsí a Jablunko-

va, jejichž společným jmenovatelem je osobitý slezský dialekt Jablunkovska, který byl pro všechny lidové zpěváky hlavním jazykem, přes který viděli a hodnotili okolní svět. Drtivá většina z těchto lidových informátorů se přitom narodila v období habsburské monarchie, podstatná část ještě v 19. století. Tvůrce díla shromažďoval lidové písně během terénních výzkumů od šedesátých do osmdesátých let 20. století, čímž zachránil nejen samotné písně, ale rovněž i podrobné informace o zvláštních formách lidové kultury Těšínského Slezska.

V úvodu svého díla Kadłubiec přehledným, jasným a upřímným způsobem popisuje motivace, které vedly k vytvoření knihy. Jedním z hlavních důvodů bylo aktuální společenské dění. Jak nastínil Kadłubiec v úvodu, impulsem a zároveň oporou pro koncipování publikace byla snaha o určité zpoučkování lidové písně, jež je dle jeho slov pokladem každé země či regionu, přičemž v posledních desetiletích je úspěšně přehlášována „globálním zpěvem“, především anglojazyčným, jenž je však odosobněný a nikoho nedefinuje, neboť je všude totožný. Podle autora je žádoucí pečovat o své regionální kořeny a pilně usilovat o to, aby i v současných globalizovaných podmínkách bylo významné místo i pro písňový folklor. V úvodní části se Kadłubiec poněkud kriticky, otevřeně a s výraznou mírou sentimentu vyjadřuje na adresu panujících poměrů v Bukovci, který navštívil po dlouhých letech právě v roce 2018. Na místě svérázných dřevěných chalup byly vybudovány zděné domy bez historie. Chalupa pod číslem popisným 79 rodiny Chybidziurów, v níž slyšel autor publikace nejkrásnější příběhy a písně z vypravěčského a pěveckého nadání Anny Chybidziurové (1898–1980), jejíž písně jsou v knize zastoupeny nejčastěji, stojí opuštěná, rozpadá se a zarůstá trávou. Pro některé čtenáře může působit jako přehnané prohlášení o tom, že Bukovec na své cestě do budoucnosti ztratil duši a nedokázal propojit modernitu s vlastními unikátními duchovně-materiálními tradicemi. Vedle těchto spíše kritických poznámek zasluhuje bezpochyby pochvalu umístění dvou mapek v samotném úvodu díla, jedná se o mapu jablunkovského nářečí a mapu míst na Jablunkovsku, odkud pocházely sebrané písně, čímž došlo k žádoucímu teritoriálnímu vymezení zkoumané problematiky, to bezesporu přispěje i k lepší orientaci čtenáře.

Autor svou publikaci přehledně rozčlenil do dvou zcela odlišných kapitol. První z nich, kterou lze označit za teoretickou, nese název O folklorze, takže pieśniowym, parę uwag a je dále rozdělena do jedenácti menších podkapitol, v nichž se autor věnuje problematice poetiky písňového folkloru s důrazem na jeho verbální rovinu. Zcela po zásluze je v této kapitole věnována pozornost zvláštnostem samotného nářečí, z tohoto hlediska je posléze vysvětlen smysl všech odchylek od nářečního úzu, například využívání neologismů, archaismů, metafor, srovnávání, epitet, přejímek ze spisovného českého či polského jazyka, dále pak nezvyklých morfologických či syntaktických tvarů (třeba paralelismů). V této části knihy se tak dozvíme vše, co by měl k příslušnému tématu vědět jak jazykovědec či folklorista, tak i náročný čtenář. Avšak publikace je určena širší veřejnosti, která se nemusí kupříkladu o tyto jazykovědné záležitosti soustavně zajímat, vždyť svůj poslední kontakt s morfologií či syntaxí mohla mít na střední či základní škole, proto tato, byť krátká část, nemusí čtenáře oslovit. Může naopak působit místy až nepřístupně pro svou přesycenost odborným lingvistickým jazykem, hrozí tedy nižší stupeň srozumitelnosti pro běžného čtenáře. Nicméně kladné hodnocení si zaslouží autorova snaha propojit tuto jazykovědnou problematiku s konkrétními písněmi, neboť u většiny odborných termínů se nacházejí pro vysvětlení úryvky z písní i čísla písní, v nichž se daný jev vyskytuje. Jako poněkud přístupnější a čtenářsky atraktivnější se jeví hned následující téma této první kapitoly, v níž nám tvůrce díla přibližuje příležitosti či situace v každodenních životech lidí na Jablunkovsku, během kterých bylo možné lidovou píseň zaslechnout. Nejen odborný čtenář ocení rovněž

blíží představení několika autorů lidových písní a vlivy místních reálií na jejich tvorbu. Dle mého názoru je však tato zajímavá část až příliš stručná, za zmínku by jistě stálo i vykreslení historie vzniku jednotlivých písní, jejich užívání v průběhu času atp. Následně autor dělí písně na epické a lyrické, což přispívá větší systematickosti a přehlednosti, i když jsou zde uvedeny jednotlivé písně, které patří do jedné z uvedených skupin, zasloužilo by si i toto téma důkladnější rozbor. Větší prostor věnuje autor tzv. migracím lidových písní, a to zejména mezi regiony blízkými po jazykové, kulturní a historické stránce, což úspěšně přispěje k zasazení celé zkoumané problematiky do širšího kontextu.

Dle mého soudu stěžejní část Kadłubcova díla představuje druhá kapitola, v této dlouhé empirické pasáži se nachází 450 lidových písní, přičemž jejich seřazení je přehledné a systematické. Čtenář se ve větším množství písní nemůže ztratit, neboť autor neseřadil jednotlivé písně náhodně, nýbrž tak, aby smysluplně odrážely specifika příslušných míst bádaného regionu. Sesbírání lidové písně jsou tedy kompaktně seskupeny do dílčích oddílů podle toho, kde byly zaznamenány a kým zazpívány. Seřazení písní v tomto díle se řídí jejich územním rozsahem, oblastí výskytu, což umožňuje čtenáři snadněji odhalit písňová specifika zkoumaného subregionu a v něm žijících zpěváků. Nacházíme tak podkapitoly označené jednotlivými obcemi Jablunkovska, přičemž autor se drží přehledného řazení směrem od jihu jablunkovského regionu k jeho severu. Velmi efektně a výstižně plní svůj informační úkol uvedení jména autora lidové písně a data záznamu u každé písně, sesbíraný materiál tak nepůsobí depersonalizovaně, každá píseň má svého konkrétního původce, tato část publikace se proto vyznačuje podobou velmi přístupnou pro čtenáře. Za velké pozitivum díla pokládám i to, že vedle samotné literární funkce písňových veršů lze pozorovat i další funkce, například poznávací. V představených písních se totiž zrcadlí společenské vztahy na dávno minulém venkově, reálie každodenního života lidí na venkovském hospodářství (slovní zásoba týkající se náradí, nádobí, ošacení, jídel, námluv, svateb, narození dítěte, smrti atp.) nebo systém etických hodnot společně s tzv. lidovou moudrostí, díky čemuž dostává dílo antropologickou hodnotu.

Velice kladně hodnotím v samotném závěru knihy uveřejněný nářečně – polsko – český slovník přinášející aktuální slovní zásobu vybraného slezskopolského nářečí společně s polskými a českými ekvivalenty, díky čemuž se může v knize snadněji orientovat i čtenář nepocházející ze slezského Jablunkovska. Na konci knihy nechybí soupis základní literatury, jenž dává přehled o nejdůležitějších regionálních zdrojích a stavu bádání. I když je kniha napsána v polštině, nacházejí se zde některé pasáže v češtině (kupříkladu shrnutí). Nádherným bonusem celé knihy je kompaktní disk s autentickými lidovými písněmi vybraných regionálních zpěváků.

Závěrem je možné říci, že původní autorův záměr, hlavní smysl a poslání celé publikace, a sice zdokumentování a zpopularizování lidových písní a jejich předání dalším generacím, se podařil, minimálně pak připravil dobrý základ pro tento účel. Precizně a důvěryhodně shromážděný rozsáhlý materiál plní roli důležitého pramene k dějinám lidové kultury na Těšínsku. Prostřednictvím získaných lidových písní lze rekonstruovat kulturní vzorce předmoderní společnosti, způsoby vnímání, vidění, myšlení a hodnocení světa předcházejícími generacemi. Nutno vyzvednout, že autor díky svým nahrávkám dosaženým dlouhodobým a systematickým terénním výzkumem poskytl široké veřejnosti nikoli neurčitý abstraktní konglomerát neosobních písní či interpretace interpretací, avšak konkrétní, ba dokonce personalizované písně uspořádané v uceleném souboru, které tak komplexně vytvářejí věrohodnou formu nehmotného kulturního dědictví Těšínského Slezska. Primárním cílem knihy je záchrana regionálního kulturního dědictví, což lze považovat za

jeden z hlavních současných globálních trendů při vytváření především lokálních historických rekonstrukcí. Zdařilá publikace prezentující lidový zpěv v jižní části Těšínska – na Jablunkovsku – překračuje v konečném měřítku hranice nikoli pouze regionů, ale i států. Nezbyvá než knihu doporučit a přát si, aby přispěla k prohloubení zájmu o regionální lidovou kulturu, a to obzvláště u nejmladší části populace.

Lukáš Turoň

Jan DVOŘÁK – Jaroslav FORMÁNEK – Adam HRADILEK, *Čechoslováci v Gulagu (Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu). Praha: Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, 221 s. ISBN 978-80-7404-235-5; 978-80-87912-78-2*

Kniha tandemu historiků pražského Ústavu pro studium totalitních režimů Adama Hradilky (1976) a Jana Dvořáka (1982), vytvořená ve spolupráci s publicistou a spisovatelem Jaroslavem Formánkem (1960), převedla u příležitosti stého výročí ruské revoluce roku 1917 do tištěné podoby životní příběhy Čechoslováků zveřejněné v rámci třídílného dokumentárního cyklu České televize a Ústavu pro studium totalitních režimů *Čechoslováci v Gulagu* (2017) režisérky Marty Novákové a doplnila je o osudy dalších československých občanů perzekuovaných v průběhu dvacátého století na území bývalého Sovětského svazu.

Publikace, která se svým populárně naučným stylem obrací především na poučené laické čtenáře, si podle slov autorů klade „za cíl přiblížit veřejnosti nejen oběti, ale také zrození a fungování represivního aparátu i jeho proměny v průběhu desetiletí, kdy byli bolševici u moci“. Oproti televiznímu dokumentu, který představil problematiku sovětských represivních metod a trestně pracovních táborů Gulagu z globálního hlediska, přičemž osudy perzekuovaných Čechoslováků využil pouze jako ilustračního materiálu k předkládaným faktům, umožňuje kniha na mnohem větším prostoru podrobnější pohled do vnitřního světa jednotlivých postav líčených na pozadí událostí nezvratného kola dějin.

Vzpomínky přímých účastníků, jejich rukopisné i tištěné záznamy a především roky utajované dokumenty uložené v domácích a zahraničních archivech umožnily autorům nahlédnout do soukromí zhruba dvou desítek Čechoslováků postižených represemi sovětského režimu. Zatímco první kapitola zahrnuje osudy krajanů v době formování sovětského režimu, násilné kolektivizace a tzv. velkého teroru, kterému padla v letech 1937-1938 za obět také tisícovka Čechů (příběh zemědělských rodin Janouškových a Hrnčířových, případ Antonína Vodsedálka a charkovský proces s českými učiteli v roce 1931, kauza českého učitele Jiřího Bezděka či prostějovské rodačky Heleny Frischerové), věnuje se druhá část knihy uprchlíkům z okupovaného Československa po roce 1939 (příběh mladíků, kteří se po obsazení Podkarpatské Rusi fašizujícím Maďarskem vydali do Sovětského svazu hledat štěstí, stranická anabáze pozdějšího prokurátora Karla Vaše, osudy sourozenců Karla a Ericha Eggerových deportovaných v prvním středoevropském židovském transportu do Niska nad Sanem, příběh ostravského advokáta Františka Poláka), knihu pak uzavírá třetí kapitola, postavená na příbězích perzekuce československých občanů ze strany sovětské moci po roce 1945, zejména násilně odvlečených občanů z již osvobozeného Československa (osud unesené překladatelky Blanky Rubinové, příběh utýraného československého generála Sergeje Vojcechovského, kauza uneseného poddůstojníka československé armády Bohumila Boreckého nebo osud oběti falešné propagandy Jozefa Bobalíka).

Poutavé životní příběhy jsou na stránkách knihy dokumentovány množstvím dobových fotografií a archivními prameny, které se k jednotlivým kauzám podařilo doma i v zahraničí dohledat. Fotodokumentační materiál doplňují rovněž snímky míst paměti politických represí SSSR, tzn. bývalých věznic a táborů, které autoři publikace pořídili během natáčení dokumentu a při studijních cestách po ruských a ukrajinských archivech.

Přestože je kniha *Čechoslováci v Gulagu (Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu)* určena především laické veřejnosti, přináší i pro historika řadu nových faktů a informací.

Kamil Rodan

Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (Hg.): *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag Wien 2016, 1137 s. ISBN 978-3-205-20067-3

V posledních letech se rozšiřuje okruh vědeckých edic pramenů, jež vzešly z veřejného působení významných státních úředníků a politiků českých zemí 19. století.¹ Řadu dosud vydaných prací tak obohatilo dílo předního českého historika Jiřího Malíře, jenž společně s Lotharem Höbeltem, mimořádným profesorem Vídeňské univerzity a členem Rakouské akademie věd, a Johannesem Kalwodou, právním historikem působícím rovněž na Vídeňské univerzitě, vytvořil edici deníků hraběte Egberta Belcrediho (1816–1894), moravského šlechtice, polyhistora, věrného zastávce katolické víry a dlouholetého poslance moravského zemského sněmu (1861–1894).²

Rod Belcredi, usazený v českých zemích od 18. století, sídlil v Líšni a Jimramově. Vedle Richarda Belcrediho, jenž během svého života zastával nejvýznamnější politické i justiční funkce v rakouském soustátí,³ se také Egbert Belcredi postupně profiloval jako významný hráč předlitavské politiky, byť ne tak exponovaný jako jeho bratr. Vzhledem ke svému společenskému statusu nabyl E. Belcredi patřičné jazykové vzdělání v humanitních i přírodních vědách, částečně jako privatista na gymnáziu, částečně samostudiem, a v souladu s rodinnou tradicí získal rovněž četné zkušenosti v armádě.⁴ Většinu života však věnoval správě rozsáhlého rodového majetku, v níž byl velmi úspěšný, když dokázal zadlužené rodové statky udržet a díky modernizaci správy také oddlužit. Jako šlechtic profesně nezávislý na státní službě měl možnost pohlížet na fungování státu, země a na

1 Martin KLEČACKÝ (ed.), Český «konzul» ve Vídni. *Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeským předákem Bedřichem Pacákem*. Praha 2015; Týž, Český „konzul“ ve Vídni, II. *Politická korespondence c. k. ministra krajana Antonína Rezka s mladočeskými politiky Václavem Škardou a Karlem Kramářem*. Praha 2017; Týž, *Deníky Josefa Kalouska*. Praha 2016.

2 Jiří MALÍŘ, *Egbert Belcredi*. In: Jiří MALÍŘ a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012, s. 82–86, zde s. 85.

3 Lothar HÖBELT, *Graf Egbert Belcredi – der „echte“ Koservative*. In: Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiří MALÍŘ (Hg.), *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag Wien 2016, s. 15–37, zde s. 15; Jiří MALÍŘ, *Egbert Belcredi*. In: Jiří MALÍŘ a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012, s. 82–86, zde s. 83.

4 E. Belcredi odešel z armády v roce 1845 z rodinných a zdravotních důvodů, a proto revoluční rok 1848/1849 již neprožil v aktivní službě. L. HÖBELT, *Graf Egbert Belcredi – der „echte“ Koservative*, s. 19; J. MALÍŘ, *Egbert Belcredi*, s. 83.

společenský vývoj z vnějšku a vyjadřovat se otevřeněji, kritičtěji, než mnozí jeho kolegové v parlamentu.⁵ Nejen jako politik konzervativního velkostatku, ale také smýšlením celoživotní konzervativce, byl pragmaticky rozkročen mezi politický katolicismus a (český) národní program.⁶ V duchu moravského zemského patriotismu. Angažoval se rovněž ve spolkovém životě a v žurnalistice, ačkoliv přímý podíl na novinové produkci se mu nepodařilo získat.⁷ Přesto měl velmi dobrý přehled o intencích jednotlivých redakcí.

Publikace, vydaná Komisí pro novější rakouské dějiny, vychází z mnohaletého profesního zájmu autorů o dané téma, především pak Jiřího Malíře, který se mimo jiné věnuje vzniku a rozvoji parlamentarismu a politických stran v českých zemích, obzvláště pak na Moravě.⁸

Autoři této komentované edice navázali na předchozí přípravné a částečně publikované práce pozapomenutého historika, geografa a pedagoga Antonína Okáče (1908–1986), který výrazně přispěl k publikaci vybraných Belcrediho ego-dokumentů, přestože byla jeho profesní dráha výrazně omezena politickou situací zejména po v padesátých a sedmdesátých letech 20. století.⁹

Samotná edice zahrnuje veškeré písemnosti E. Belcrediho, jež se dochovaly, a mají zásadní výpovědní hodnotu nejen pro soukromý a veřejný život rodu Belcredi, ale také pochopitelně pro ústavní a politický vývoj habsburské monarchie a obzvláště Předlitavska, s nimiž byl tento rod spjat. Konkrétně se jedná o Belcrediho deníkové zápisy z let 1850–1892, korespondenci, další korespondenci zahrnutou do těchto dokumentů, a tři memoranda: první sepsané v letech 1882–1884 k reformě šlechty, druhé z roku 1888 určené konzervativnímu periodiku Vaterland a třetí z roku 1892 adresované brněnskému biskupovi Františkovi Saleskému Bauerovi.

Deníkové záznamy, převážně německé, psané však také česky nebo francouzsky,¹⁰ umožňují badateli nahlédnout do rozsáhlé sítě Belcrediho kontaktů, zahrnující konzervativní i ústavověrnou šlechtu, německé liberální politiky, stejně jako vrcholné představitele české politiky, a další osobnosti veřejného života. Mimo jiné šlo o Heinricha Clam-Mar-

5 J. MALÍŘ, *Egbert Belcredi*, s. 83.

6 Lothar HÖBELT, *Graf Egbert Belcredi – der „echte“ Koservative*, s. 17.

7 Tamtéž, s. 26.

8 Výběrově Jiří MALÍŘ, *K vývoji velkostatkářských stran na Moravě*. Časopis Matice moravské, 115, č. 1, 1996, s. 35–58; Týž, *Ke vzniku a vývoji Německé radikální strany na Moravě*. In: Kristina KAISEROVÁ – Jiří PEŠEK (edd.), *Viribus Unitis. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám. Ústí nad Labem 2005*, s. 165–181; Týž, *Vereinshäuser in Brünn und in den national gemischte Städten Mährens vor 1914*. In: Peter HASLINGER – Heidi HEIN-KIRCHER – Rudolf JAWORSKI (Hrsg.), *Heimstätten der Nation. Ostmitteleuropäische Vereins- und Gesellschaftshäuser im transnationalen Vergleich*. Marburg 2013, s. 13–49.

J. MALÍŘ a kol, *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Brno 2005; Jiří MALÍŘ – Lukáš FASORA, *Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006; Jiří MALÍŘ – Milan ŘEPA, *Dějiny Moravy. Díl 3/2, Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno 2018;; Jiří MALÍŘ – Martin RÁJA (eds.), *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno 2009.

9 J. MALÍŘ, *Antonín Okáč – Leben und Werk des Herausgebers der Tagebücher und Korrespondenz Egbert Belcredis*. In: L. HÖBELT – J. KALWODA – J. MALÍŘ (Hg.), *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*, s. 39–63.

10 L. HÖBELT – J. KALWODA – J. MALÍŘ (Hg.), *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*, s. 339–340.

tinice, Karla Schwarzenberga, Christina d'Elverta, Aloise Pražáka a Františka Ladislava Riegera.

Záznamy také umožňují vytvořit si představu o Belcrediho smýšlení jak z hlediska tehdejších událostí a procesů vnitřní politiky, tak mezinárodní politiky. Po návratu ústavnosti v šedesátých letech komentoval vzrůstající se občanskou společnost, reprezentovanou nejen sněmem, ale také tiskem. Kromě konzervativního Vaterlandu také německý liberální Mährischer Correspondent. Vedle toho charakterizoval mentalitu tehdejších obyvatel venkova, při úvahách o voličské základně. „Český a moravský sedlák chce mít především klid a nic jiného než klid“. Venkované se podle něj ideově stavěli vůči měšťanům a rozhodující roli při mobilizaci venkova přepisoval duchovním.¹¹

Jako aktér abstinenci politiky zaznamenával i tato jednání šedesátých a hlavně sedmdesátých let. V zahraniční politice kriticky komentoval liknavý postup vlády při okupaci Bosny z roku 1878. „Platí také zde, že diplomaté zkazí tolik, co vojáci získali.“¹²

V edici jsou jednotlivé záznamy pečlivě komentovány, autoři uvádějí na mnoha místech zdroje Belcrediho citátů a tezí a kromě toho doplňují text četnými biografickými údaji.

Z hlediska jazyka zvolili editoři citlivý redakční přístup. Řadu jazykových specifik Belcrediho záznamů ponechali (např. pravopisná, další gramatická specifika a různé varianty toponym).

Kromě obvyklých příloh obsahuje kniha užitečný slovník frekventovaných dobových názvů a jmen a také konkordanci toponym.

Deníkové záznamy Hraběte Egberta Belcrediho přináší množství cenných informací, jež budou bez pochyby oporou pro badatele, metodologickým vzorem pro budoucí autory podobně náročných edic z této doby a přínosné pro široký okruh odborné veřejnosti.

Ivan Puš

David ZÁVĚŠISKÝ, *Osvobození Suchých Lazců. Útrapy druhé světové války. Suché Lazce: Obecní úřad městské části Opava – Suché Lazce, 2020. ISBN 978-80-270-7510-2*

Jubileum 75 let od konce druhé světové války v Evropě proběhlo oproti předchozím výročí nečekaně skromně v důsledku pandemie COVID-19. Ačkoliv okolnosti znemožnily konání řady přednášek a konferencí, významnou událost připomnělo alespoň několik publikací.

Patří k nim také regionálně-historická kniha, věnující se jedné z obcí Opavska, největší etnicky české enklávě v okupovaném pohraničí. Nejde o první z podobných počínů, dílčího zpracování „svých“ válečných dějin různého rozsahu a kvality se již v minulosti dočkala např. Hrabyně (Petr JORDÁN a kol., *Hrabyně*, Hrabyně 2007) či Děhylov (*Strípky vzpomínek děhylovských pamětníků na osvobození Děhylova*, Děhylov 2015).

Anotovaná práce nemá podobu uceleného textu, jde především o přepisy vzpomínek a dobových pramenů, doplněné dílčími krátkými texty a množstvím fotografického ma-

11 Zápis z 24. 2. 1862. In: L. HÖBELT – J. KALWODA – J. MALÍŘ (Hg.), *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*, s. 201.

12 „Es trifft auch hier zu, dass die Diplomaten möglichst verderben, was die Soldaten gutgemacht.“ Zápis ze 7. 11. 1878. In: Tamtéž, s. 522.

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

teriálu. Navzdory editorově snaze o chronologické řazení publikace místy působí poněkud nepřehledně, např. kapitola o předválečném opevnění se nachází až v závěru knihy. Memoárové pasáže zpravidla nejsou nijak uvedeny, ani opatřeny vysvětlivkami, některé informace tak postrádají kontextualizaci a pro nezasvěceného čtenáře budou mít omezenou vypovídací hodnotu. Publikace také postrádá seznam zdrojů.

Přesto výběr citovaných materiálů vcelku reprezentativně mapuje dějiny obce a širšího v období okupace. Přibližuje aspekty každodennosti, stejně jako činnost odboje či průběh osvobozovacích bojů.

Ondřej Kolář

KRONIKA

František Uhlíř – učitel, politik, kazatel (K dvojímu jubileu)

Připomínat dvojí jubileum Františka Uhlíře, připadají na rok 2020 – sto dvacáté výročí narození a čtyřicáté výročí úmrtí – má smysl dalece přesahující pouhou připomínku zajímavé a dosud nedostatečně poznané osobnosti spjaté se Slezskem ve druhé čtvrtině 20. století: nabízí možnost zamyslet se nad metodickými aspekty studia politicky mimořádně aktivního člověka, spjatého s centrem i s periferií, jehož životní osudy ovlivnily tragické události Mnichova i poúnorového vývoje Československa. Uhlířovo angažmá ve vrcholné politice bylo relativně krátké – zahrnuje třináct let mezi zvolením poslancem Národního shromáždění (1935) a odchodem za hranice, resp. nepovedeným pokusem o emigraci (listopad 1948), následným zatčením – a útekem do Londýna (1949). Jedenatřicet let mezi odchodem z Československa a následně i z Evropy a mezi smrtí (11. září 1980 v městě Gatineau, tvořícího souměstí s Ottavou), bylo již připomenuto Bořivojem Čelovským, symptomaticky pro tohoto autora velmi osobním způsobem, poznamenaným hodnocením (Čelovskému vadil Uhlířův podíl na nástupu Klementa Gottwalda, jenž ve své době iritoval řadu představitelů nekomunistických stran, což Uhlíře diskvalifikovalo pro členství Radě svobodného Československa, kam byl ale nakonec přijat).¹ Jediné, co je nesporné, že léta strádání a mimořádně dramatické okolnosti odchodu ze země u Uhlíře posílily náboženské tendence, ostatně tápání v duchovních otázkách je pro Uhlířovu generaci – a pro jedince analogického psychického ustrojení – přímo symptomatické: k tomuto tématu jen dodejme, že v roce 1920 vystoupil z římskokatolické církve a nejpozději po druhé světové válce náležel ke svobodným zednářům.² Jeho spoluúčast při založení *Cyrlometodějské ligy akademické* v Londýně (1949) a příspěvky pro její časopis *Nový život*³ mohou proto překvapit, ale byly pouhou součástí individuální cesty k Bohu, završenou – ve formálním smyslu slova – kazatelstvím (vystudoval teologii a od roku 1966 vedl anglikánskou misijní stanici ve čtvrti Templeton na předměstí města Gatienau).

Jdeme-li proti toku času, londýnskému a kanadskému exilu předcházela Uhlířova politická činnost, heslovitě připomenutí již Milanem Myškou.⁴ V letech 1945–1948 byl poslancem Prozatímního i Ustavodárného Národního shromáždění, v letech 1945–1946 členem předsednictva strany a sekčním šéfem na ministerstvu školství a národní osvěty. Po volbách v roce 1946 patřil ke členům užšího výboru zahraniční komise strany, v níž se potkával mj. s Miladou Horákovou, a pracoval v komisi národních socialistů připravující novou ústavu.⁵ Je zajímavé a důležité zároveň, že v československé straně národně socialistická se angažovala také jeho manželka Jarmila Uhlířová (1902–1988), v období

1 Bořivoj ČELOVSKÝ, *Politici bez moci. První léta exilové Rady svobodného Československa*, Šenov 2000, s. 41–42 a passim.; TÝŽ, *Otec Yuhla František Uhlíř v poválečné emigraci*, Těšínsko, roč. 41, 1998, č. 4, s. 13–15.

2 Jana ČECHUROVÁ, *Nositelé kontinuity a inovátoři. Poválečné osudy londýnských zednářů v Československu*, Soudobé dějiny, roč. 11, 2004, č. 3, s. 86.

3 Marie BENÁKOVÁ, *Exilové periodikum Nový život (1949–2001)*, Praha 2018, s. 48 a 85–86.

4 Milan MYŠKA, František Uhlíř, in: *Kulturně-historická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy (M–Ž)*, Ostrava 2013, s. 457.

5 Jiří KOCIAN, *Ústavněprávní poměr Čechů Slováků v návrzích politických stran při přípravě ústavy ČSR v letech 1946–1948*, Soudobé dějiny, roč. 2, 1995, č. 2–3, s. 411.

Protektorátu pracující v ilegalitě, která spolu se synem Františkem (1924–1986), pozdějším redaktorem Radia Svobodná Evropa, emigrovala v roce 1948 z Československa. Toto „rodinné“ angažmá ve straně i v parlamentu předznamenalo Uhlířovo prominentní postavení v československém exilu, kdy byl členem Státní rady československé v Londýně, poradního a kontrolního orgánu exilové vlády (od října 1943 ve funkci místopředsedy), a z tohoto titulu se účastnil řady jednání, například důležité schůzky delegace londýnské vlády se členy zahraničního byra KSČ v Moskvě týkající se situace na Slovensku (1944).⁶ Odchodu do Londýna předcházelo francouzské intermezzo (1939–1940) a celé pomnichovské anabázi pak zvolení poslancem za národně socialistickou stranu v parlamentních volbách 1935 a krátké období let 1935–1938, kdy se názorově profiloval. S tímto tříletým obdobím se konečně dostáváme k Uhlířovu působení ve Slezsku a na Ostravsku, což z něj v národně socialistické straně učinilo odborníka pro národnostní problematiku v regionu, jak dosvědčuje jeho poslední knižní práce vydaná v Československu *Těšínsko* (1946), shrnující memoranda vypracovaná pro londýnskou exilovou vládu a vydaná s vysvětlující předmluvou Huberta Ripky.⁷ Aplikací jejích výsledků pak tvořila podstatu Uhlířových veřejných vystoupení na Ostravsku počínaje létem 1945, která iritovala svou radikálností.⁸ Poprávu ale dospěl k těmto názorům vlivem osobních zkušeností se situací na Těšínsku ve druhé polovině třicátých let, které již tehdy věnoval publicistickou pozornost,⁹ konfrontovav ji s ideály, jež zastával (jednotná slovanská politika, republikánské ideje, pokrok apod.)

Vraťme se ale do doby o deset let dříve, ke květnu 1935, kdy se v Československu uskutečnily parlamentní volby. Výsledky byly šokující: odhlédneme-li od vítězných agrárníků, výraznou skupinu tvořily poslanci levicových stran (komunisté obdrželi desetinu všech mandátů), s nimi kontrastovalo uskupení všemožných nacionalistických stran (Národní obec fašistická, Hlinkova slovenská ľudová strana), z nichž nejsilnější byla Henleinova Sudetoněmecká strana, jež se mohla vykázat 44 mandáty. V této kritické situaci národní socialisté jako demokratická strana, reprezentující levou část politického středu a hlásící se k odkazu Tomáše Garrigue Masaryka, docela přirozeně cítili povinnost střežit integritu státu i jeho demokratické vymoženosti (a přitom neslevit z nacionální komponenty). V této vypjaté situaci se plně zúročil Uhlířův řečnický talent, jak dokládá jeho závěrečný projev na manifestaci za jednotu republiky v Moravské Ostravě.¹⁰ Ještě důležitější byly Uhlířovy aktivity na celostátní úrovni a v zahraničí, zejména cesta do Belgie, Anglie a Francie, kde přednesl přednášky, které oponovaly tvrzením Konráda Henleina, prezentovaných při různých příležitostech.¹¹ Současně s česko-polským napětím se vyhraňoval jeho poměr

6 Např. Zbyněk Miloš DUDA, *Sborový generál ing. Alois Vicherek*, Cheb 2010, s. 301; Radek MIKULKA, *Monsignore František Hála. Pokus o stručný politický portrét*, Vyškovský sborník 2, 2001, s. 187. – Z této schůzky Uhlíř vypracoval zprávu, zmíněnou Hubertem Ripkou v důvěrném materiálu, jež přetiskl Vilém PREČAN (ed.), *Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944)*. *Nové dokumenty*, in: Česko-slovenská historická ročenka 1999, Brno 1999, s. 178.

7 (šifra) Z. H., *Z tří memorand...*, Český časopis historický 47, 1946, č. 1, s. 354; Konstantin PETŘÍK, *František Uhlíř – Těšínsko*, Slezský sborník 3, 1945, č. 1, s. 171–174; (šifra) hjk, *František Uhlíř – Těšínské Slezsko*, Svobodné noviny, roč. 2, č. 71, 24. 3. 1946, s. 5.

8 Václav MELICHAR, *Cesta k československo-polskému spojení*, Československý časopis historický, roč. 24, 1976, č. 4–6, s. 658.

9 František UHLÍŘ, „*Polský problém*“ na Těšínsku, Slezský sborník roč. 34, 1936, č. 1, s. 8–17.

10 *Ostrava promluvila. Šedesát tisíc účastníků na projevu za obranu nezávislosti a celistvosti republiky*, Lidové noviny, roč. 46, č. 455, 10. 9. 1938, s. 2.

11 Čs. národní socialisté v boji s nepřáteli státu, Nový Bezručův kraj, roč. 10, č. 49, 30. 4. 1936, s. 1.

k polskému nacionalismu, na nějž odpovídal vzniklým českým nacionalismem – v tomto směru zaujme Uhlířova účast na manifestaci českých spolků v Dolní Lutyni dne 15. září 1935, svolané na počest Karla Těmy, jedné z obětí plebiscitního boje.¹² Radikalizaci směrem k českému nacionalismu odpovídá rovněž jeho vstup do Strany národní jednoty v roce 1938.

Aby se Uhlíř mohl na jaře 1935 stát pro vyhlášené parlamentní volby stranickým lídrem za XIV. župu,¹³ bylo nutno trvale působit v Ostravě. Nalezl bydliště v Mariánských Horách, v ulici V Zátíši č. 867, kde je uváděn již k roku 1931.¹⁴ Zde do roku 1939, kdy přes pohraniční stanici Šenov uprchl do Polska a odtud do Londýna. Jestliže události, jež následovaly, jsou alespoň v hrubých obrysech známy, o Uhlířově životě a práci před příchodem do Ostravy se dosud nevědělo prakticky nic (připomínal se – mimo narození – pouze jediný údaj: že ve dvacátých letech byl učitelem v Petřvaldu). Proto je užitečné zrekapitulovat chronologii první třetiny Uhlířova života:¹⁵ rodák z Lhoty u Vyškova na Moravě (11. srpna 1900) vychodil obecnou školu v rodišti a v letech 1911–1919 gymnázium ve Vyškově a po maturitě začal studovat práva na nově založené Masarykově univerzitě v Brně; po necelém roce toho zanechal a nastoupil (od 1. ledna 1920) jako výpomocný učitel na škole v rodné obci. Po složení zkoušky učitelské způsobilosti na učitelském ústavu v Brně v červenci 1920 byl zatímním učitelem ve Lhotě (od 1. září 1920), Opatovicích (od 9. května 1921) a následně v Petřvaldě ve Slezsku (od 1. září 1921), kde působil na obecné škole ve čtvrti Nová Dědina, ale také jako provizorní učitel na měšťance, jelikož měšťanská škola chronicky postrádala vlastní kvalifikované učitele (1. září 1922–31. srpna 1925).¹⁶ Dekretem zemské školní rady z 5. června 1925 byl ustanoven definitivním učitelem na obecné škole ve Staré Vsi nad Ondřejnicí, kam nastoupil se svou chotí Jarmilou, rozenou Skácelovou, původem z Ivanovic na Hané a absolventkou učitelského ústavu v Kroměříži, na kterém maturovala v srpnu 1922. V létě 1932 odešli na vlastní žádost ze školy ve Staré Vsi na školu v Moravské Ostravě – Hulvákách.

Pro Františka Uhlíře měla specifický a vyhraněný vztah kultura. Ještě nedlouho před svým odchodem z Československa v doprovodném programu výstavy *Slezsko vpřed* v Národním muzeu v Praze (1946) vystoupil s přednáškou *Kulturní problémy Slezska*¹⁷ a zrekapituloval stranické požadavky vůči zastoupení kultury ve dvouletém plánu.¹⁸ V tomto směru mohl být pro něj určující příklad jeho otce, řídícího učitele ve Lhotě u Vyškova (1859–?), s pojetím kultury především jako lidové osvěty nalezl pochopení u národně socialistické strany. Ta ve Slezsku a na Ostravsku existovala od roku 1901 a od svých počátků, kdy se rozvíjela na bázi místních spolků, buďto spolupracovala se středoškolskými profesory, nebo je přímo měla ve svých řadách (Václav Sladký). Nepřekvapí, když

12 Zemský archiv Opava, Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PŘMO), č. kart. 373, sign. 1/522.

13 *Návrhy na socialistické kandidáty*, Lidové noviny, roč. 43, č. 196, 17. 4. 1935, s. 2.

14 Ed. Antonín DOLENSKÝ, *Kulturní adresář Republiky československé*. Biografický slovník 1, Praha 1931, s. 472.

15 Státní okresní archiv Frýdek-Místek, Základní devítiletá škola Stará Ves nad Ondřejnicí, inv. č. 2, Kronika obecné školy 2, s. 114.

16 Státní okresní archiv Karviná, Základní škola a základní umělecká škola Petřvald, bez inv. čísla, Školní kronika, nestránkováno.

17 *O slezské hudbě, umění a divadle*, Svobodné noviny 2, č. 70, 23. 3. 1936, s. 5.

18 F. UHLÍŘ, *Kultura ve dvouletém plánu*, Česká osvěta, roč. 40, 1947, č. 1–2, s. 1–6.

Františka Uhlíře setkáváme mezi stranickými vzdělavateli,¹⁹ mezi přednášejícími v rámci tzv. samosprávných seminářů²⁰ nebo mezi organizátory shromáždění učitelů a středoškolských profesorů z řad členů strany.²¹ Uhlíř chápal školu jako klíčovou kulturní instituci, ale také jako instituci garantující výchovu k uvědomělému občanství, a tudíž garantující státní suverenitu a podporující národní zájmy. Jeho nejzávažnějším příspěvkem k tématu organizace školství byl tzv. Lex Uhlíř, zákonná úprava soukromého vyučování, které zejména v pohraničí měla vytvořit překážku v přetrvávání soukromého vyučování, jež zabráňovalo posílání dětí do státních škol a tudíž účinnému působení na mladou generaci.²²

Pro Františka Uhlíře byla důležitá spolupráce se stranickými periodiky, které představují základní zdroj poznání jeho myšlení a názorů na otázky politiky i kultury. Tím, jak strukturu strany tvořily župy a Ostravsko náleželo XIV. župě, byl zapojen do činnosti kulturní komise XIV. župy, která vydávala *Věstník* jako přílohu stranického listu *Nový Bezručův kraj*. V době, kdy učiteloval ve Staré Vsi nad Ondřejnicí se dokonce podílel na redakci věstníku *Nové cesty*, vydávaného s podtitulem *Pokrokový měsíčník* v letech 1928–1931. Na jeho obsahovém profilu se podílel společně s Aloisem, Stanislavem a Vojtěchem Chvostkovými, kteří se hlásili k sociální demokracii; první dva jmenovaní byli ve dvacátých a třicátých letech starostové Staré Vsi a Alois s Vojtěchem se angažovali v *Dělnické tělovýchovné jednotě*.²³ Lze tedy říci, že se alespoň tématicky sociální demokraté, jimž list náležel, a národní socialista Uhlíř překrývali – alespoň načas, protože jeho texty nacházíme v periodiku jen v letech 1928 a 1929; pak jeho jméno rázem zmizelo.

Uhlířovy texty v *Nových cestách* gravitují kolem jednoho tématu – jednoty duchovní tradice, ovlivněné Masarykovou *Českou otázkou* a prodloužené do současnosti osobností Edvarda Beneše. Právě bezmezný obdiv k Benešovi, který Uhlířovi naplnil ideál veřejně činného politického pracovníka, spojujícího v sobě pacifismus, optimismus, diplomatický um a společenský rozhled, přitom se vyznačujícího dělnickým (sic!) původem, tudíž ideál osobnosti, vyrůstající ze skrovných sociálních základů, která pouze díky svému morálnímu a psychologickému ustrojení dosáhla společenské prestiže, obdiv, jenž dával najevo při každé vhodné příležitosti, byl mimo jiné tím, co jej zařadilo do okruhu prezidentových spolupracovníků v době londýnského exilu. Ačkoliv analýza Uhlířova myšlení, reprezentujícího způsob uvažování národně socialistického politika jeho generace, nemůže být předmětem této jubilejní vzpomínky, ještě jednu připomínku autora publicistika přece jen zasluhuje: jde o článek k šedesátinám Václava Klofáče²⁴ – a je to text, jenž není prost časových souvislostí, implicitně naznačující Uhlířův názor na spor mezi Václavem Klofáčem a Jiřím Stříbrným, jenž stranu poznamenal v roce 1926.²⁵

To, co zde bylo pověděno o Františku Uhlířovi zejména v letech, jež předcházely Mnichovu, berme jako náznak možných směrů uvažování, způsobů, jak na protagonisty strany – a jistě nejen národně sociální – nazírat: jako na osobnosti, pro něž slovo *politika* nepřed-

19 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 326, sign. 2483.

20 *Zahájení samosprávných seminářů*, Nový Bezručův kraj, roč. 4, č. 44, 25. 10. 1930, s. 1.

21 *Župní konference profesorů a učitelů*, Nový Bezručův kraj, roč. 4, č. 9, 25. 10. 1930, s. 1.

22 *Lex Uhlíř*, Nový Bezručův kraj, roč. 10, č. 7, 14. 2. 1936, s. 7.

23 *DTJ ve Staré Vsi n. O.*, Jednotář. Věstník VIII. Kraje Dělnických tělovýchovných jednot, roč. 5, č. 3, 10. 2. 1924, s. 6.

24 F. UHLÍŘ, Václav Jan Klofáč, *Nové cesty*, roč. 1, č. 7, 25. 9. 1928, s. 118–119.

25 K vnitrostranické situaci podrobně Libor VYKOUPILO, *Strana československých socialistů a Jiří Stříbrný v roce 1926*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C-43, Brno 1996, s. 115–127.

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

stavovalo pouze moc a způsoby jejího uhájení, ale snoubilo se se specifickým významem slova *kultura* ve smyslu lidové osvěty, kultivace lidské pospolitosti a výchovy k uvědomělému občanství beletristickou knihou, divadelním představením nebo výstavou obrazů.

Pavel Šopák

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA 118

DURCZAK, Ondřej: Ostrava má Budoucnost: 100 let spotřebního družstva Budoucnost v Ostravě ve fotografiích 1919–2019 / Ondřej Durczak. Ostrava: Ondřej Durczak – FotoD, 2019, 201 s. ISBN 978-80-906937-6-0

Spotřební družstvo Budoucnost v Ostravě vzniklo v roce 1919 a významně přispívalo k zásobování obyvatel Ostravska a okolí potravinami a dalším zbožím. Soustředilo se na dělnické rodiny, jimž slibovalo kromě nízkých cen ve stovkách prodejen také program sociálních výhod. V roce 1953 byla Budoucnost spolu s dalšími městskými spotřebními družstvy v Československu zrušena a její činnost byla obnovena teprve v roce 1967. Od té doby převzala tehdejší společensko-politické rituály, kromě maloobchodního prodeje potravin i průmyslového zboží založila velkoobchodní činnost, rozsáhlou výrobu vlastních potravinářských produktů, dále stavěla nákupní střediska, prodejny a provozovala služby společného stravování. Tato fotografická kniha připomíná dlouhodobý fenomén spotřebního družstevnictví pomocí desítek dobových i současných snímků a zároveň provází po významných prodejnách a podnicích Budoucnosti.

KOLÁŘ, Ondřej; JANÁK, Dušan: Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě / Ondřej Kolář, Dušan Janák a kol. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik v Opavě: Slezské zemské muzeum, 2019, 93 s. ISBN 978-80-7510-387-1 (Slezská univerzita v Opavě) ISBN 978-80-87789-63-6 (Slezské zemské muzeum)

Katalog výstavy Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě vznikl za podpory Ministerstva kultury ČR v rámci programu Národní a kulturní identity

(NAKI) II, projekt Právní, historické a společenskovo vědní aspekty nových a tradičních menšin v České republice. Výstava přibližuje dějiny německé a polské populace na území českého Slezska a severní Moravy od roku 1918 do současnosti. Pozornost je zaměřena především na politické, náboženské, spolkové a kulturní aktivity příslušníků menšin s důrazem na meziválečné období. Dále pojednává o poválečném nuceném transferu německého obyvatelstva a o situaci menšin v poválečném Československu, zabývá se rovněž vývojem právního postavení menšin. Závěrečná část výstavy přibližuje hlavní rysy polistopadových spolkových a kulturních aktivit německého a polského obyvatelstva regionu.

KRÖMER, Tomáš: Slezské zemské muzeum / Zemské muzeum v Opavě a jeho výstavní činnost (1918–1938) / Tomáš Krömer. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2019, 355 s. ISBN 978-80-7510-388-8

Hlavním tématem publikace je soupis výstav Slezského zemského muzea, později Zemského muzea v Opavě v období mezi světovými válkami. Publikace je rozdělena do čtyř částí. První tři nastiňují historii muzea v meziválečném období a zmiňují jeho sbírkotvorné a vědeckovýzkumné aktivity, čtvrtá část se zabývá prezentačními aktivitami muzea s podrobným seznamem výstav. Knihu doplňuje stručná obrazová příloha.

ONDŘEKA, Zbyšek: Těšínsko známé i neznámé / Zbyšek Ondřeka. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 2020, 146 s. ISBN 978-80-86696-55-3

Druhé, doplněné a upravené vydání knihy určené širšímu čtenářskému okruhu, představuje Těšínské Slezsko v jeho historických hranicích se zaměřením na vysvětlení

známých i méně známých historicko-geograficko-topografických souvislostí vývoje tohoto území. Hlavní text doplňují drobnější, tematicky zaměřené bloky zaměřené na problematiku z oblasti právních, správních, hospodářských, sociálních či kulturních dějin. Chronologicky je publikace dovedena od středověku do konce 18. století, přičemž jí předchází prolog o sporu o Těšínsko v první polovině 20. století. Součástí knihy je bohatý obrazový materiál s obsáhlejším doprovodným komentářem.

RAZÍM, Vladislav: Středověká opevnění českých měst. 3. díl, Katalog Morava a Slezsko / Vladislav Razím. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2019, 503 s.

ISBN 978-80-88339-03-8

Třetí, závěrečný svazek knihy, kterou Národní památkový ústav vydává z praktických důvodů postupně v letech 2019–2021, tedy katalog pro území Moravy a Slezska zahrnuje 88 lokalit. Mezi nimi najdeme i města, v nichž se z hradeb nad dnešní úroveň terénu nic nedochovalo, ale jejich existence je doložena prameny. Kromě přehledu dějin, popisu a nástinu stavebně-historického vývoje hradeb v jednotlivých městech se hesla katalogu skládají z historických a současných plánových, obrazových a fotografických příloh, které z velké části dosud nikdy nebyly publikovány. Poprvé lze v katalogu nalézt také plánky s vyznačením k dnešku dochovaných, různě rozsáhlých zbytků opevnění každého města. Katalog tak poskytuje zejména komplexní představu o celkovém charakteru a stavebních proměnách uvedených městských fortifikací ve středověku (asi do poloviny 16. století) a zároveň ulehčuje dnešnímu zájemci nalézt jejich pozůstatky v často složitém a nepřehledném organismu městské zástavby. Kniha je určena především zájemcům o historická města a středověkou fortifikační architekturu,

může však být zajímavá i pro další milovníky historie a jejich hmotných odkazů.

SMĚJA, Fran: Na co jsem nezapomněl / Fran Směja; edd. Martin Tichý a Radek Touš. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2019, 335s.

ISBN 978-80-7510-382-6

Editoři Martin Tichý a Radek Touš vydali dosud nevydané paměti slezského spisovatele Frana Směji s titulem „Na co jsem nezapomněl“. Součástí knihy jsou také rozsáhlé vysvětlivky a podrobná studie reflektující Smějovo dílo od počátků až po normalizaci. Paměti opavského spisovatele, známého především jako autora nářečních veršů Pletek, vznikaly na počátku normalizace, kdy byl vyřazen z veřejného života a zbaven veškeré možnosti publikovat.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI /AUTHORS

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D. (balcarova.jitka@npu.cz)

Národní památkový ústav

Mgr. Jaroslav David, Ph.D. (jaroslav.david@osu.cz)

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Mgr. Jana Davidová Glogarová, Ph.D. (jana.davidova@osu.cz)

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D. (lubomir.hlavienka@fvp.slu.cz)

Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D. et Ph.D. (stanislav.polnar@unob.cz)

Fakulta vojenského leadershipu Univerzity obrany v Brně

PhDr. Tomáš Rusek (rusek.t@seznm.cz)

Doktorand Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Prof. Małgorzata Świder (malgorzata_swider@onet.pl)

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie